

„Ritkán képes valaki ilyen jól érzékeltetni, hogy
milyenek is voltak az NDK-ban a hétköznapiak.”

Frankfurter Allgemeine Zeitung

MAXIM LEO

Volt egyszer egy

NDK

Egy keletnémet család története

PARK KÖNYVKIADÓ

MAXIM LEO

Volt egyszer egy

NDK

Egy keletnémet család története

PARK KÖNYVKIADÓ

A fordítás alapjául szolgáló kiadás:
Maxim Leo: *Haltet euer Herz bereit; Eine ostdeutsche
Familiengeschichte*
Wilhelm Heyne Verlag, München, 2011

Fordította Blaschik Éva

A mű fordítását a Goethe Institut támogatta.

Copyright © 2009 by Karl Blessing Verlag, a division of
Verlagsgruppe Random House GmbH, München,
Germany

Hungarian translation © 2017 Blaschik Éva
Magyar kiadás © 2018 Park Könyvkiadó, Budapest
Borítóterv © Féder Márta

ISBN 978 963 355 509 5

Felelős szerkesztő Tönkő Vera
Szerkesztette Bakay Dóra
A szöveget gondozta Markwarth Ágnes és Lovass
Gyöngyvér

Műszaki szerkesztő Széplaki Gyöngyi

Tördelte Kaposvári Franciska

Az elektronikus könyvet Ambrose Montanus készítette

Prológus

Amikor beléptem a betegszobába, Gerhard fölnevetett. Mondott valamit, különös, torokhangon képzett szavak hagyták el az ajkát. Azután újra rám nevetett. Nem emlékszem, hogy a nagyapám bármikor is ennyire örült volna nekem. Az orvos elmagyarázta, hogy a szélütés következtében Gerhard agyában megsérült a beszédközpont, és hogy már csak érzelmeket tud kifejezni, a racionális gondolkodás nem működik. Arra gondoltam, hogy eddig épp fordítva volt.

Gerhard beszélt hozzám. Úgy tettem, mintha felfognám, mit mond, de valamikor később megmondtam neki, hogy sajnos semmit sem értek. Gerhard szomorúan bólintott. Talán azt remélte, hogy kiszabadíthatom a szótlanságából, ahogy régen az érzelmi dermedtségéből mozdítottam ki néha – valami viccel vagy pimasz megjegyzéssel, ami megtépázta a tekintélyét. A család bohóca voltam, nem tételeztek fel rólam semmilyen rossz szándékot. Szabad volt sértegetnem azt, akinek különben senki sem mert ellentmondani.

A kórházi szoba ablakán át éles, tavaszi fény áradt be. Gerhard arca ernyedt, a tekintete üres volt. Hallgattunk. Szívesen elbeszélgettem volna vele. Úgy értem, amúgy igazán. Régen többnyire úgy esett, hogy a Gerharddal folytatott beszélgetések legkésőbb tíz perc elteltével átcsaptak a legutolsó sikereiről tartott monológokba. Beszélt könyvekről, amiket épp

írt, előadásokról, amiket tartott, újságcikkekről, amik róla szóltak. Néha megpróbáltam többet is megtudni róla a már ismert történeteknél, de húzódozott. Lehet, hogy attól félt, túl közel kerülnénk egymáshoz. Vagy már megszokta az emlékműlétet.

Most már késő. Az ember, akinek mindig a beszéd volt a legfontosabb, szótlanná vált. Nem kérdezhetem többé, senki sem kérdezheti. Örökre megőrzi a titkait.

Gerhard már az előtt hős volt, mielőtt felnőtt. Tizenhét évesen harcolt a francia ellenállásban, megkínózta az SS, de aztán kiszabadították a partizánok. A háború után győztesként tért vissza Németországba, és fölépítette az NDK-t, azt az államot, ahol úgy gondolták: ott minden jobb lesz majd. Fontos újságíró lett, az új hatalom tagja. Akkoriban kellettek az olyanok, mint ő. Olyanok, akik a háború alatt mindent helyesen tettek, akikre hivatkozni lehetett, amikor meg akarták magyarázni, miért van szükség erre az antifasiszta országra. Iskolákba és egyetemekre küldték. Unos-untalan a Hitler elleni harcáról, a kínvallatásról, a győzelemről mesélt.

Ezek a történetek nőttem föl. Büszke voltam, hogy ennek a családnak a tagja lehetek, hogy ő az én nagypapám. Tudtam, hogy Gerhard régen pisztolyt viselt, és értett a robbanószerekhez. Ha meglátogattam a nagyszüleimet Friedrichshagenben, almás lepényt kaptam és gyümölcssalátát. Folyton kérleltem Gerhardot, meséljen a múltból. Félelmetes náciokról beszélt meg bátor partizánokról. Néha fölugrott, és eljátszott egy-egy jelenetet, felváltva alakítva a szerepeket. Amikor náci játszott, rémes grimaszokat vágott, és mély,

gurgulázó hangon beszélt. Az előadás után rendszerint megajándékozott egy Milka csokival. Még ma is a rémes nácik jutnak eszembe, valahányszor Milka csokit eszem.

Felnőttek jelenlétében Gerhard nem volt vicces. Nem tűrte, hogy a családból valaki „politizálgasson”, ahogyan fogalmazott. Pedig voltaképp mindenki politizálgatott valahogy, aki nem hitt az NDK-ban úgy, mint ő. A legrosszabb Wolf volt, az apám, aki még csak párttag sem volt, viszont elvette feleségül Gerhard kedvenc lányát, Annét: az anyámat. Sokat vitatkoztak, többnyire olyasmikről, amiket csak később értettem meg igazán. Az államról és a társadalomról, az „ügyről”, ahogyan mondták. A családuk olyan volt, mint maga az NDK, csak dióhéjban. Itt zajlottak le azok a harcok, amelyeket máshol nem volt szabad megvívni. Itt csapott össze az ideológia az élettel. Mindvégig dúlt a harc. Ez volt az oka annak, hogy apám ordibált otthon, hogy anyám titokban sírdogált a konyhában, és hogy Gerhard idegenné vált számomra.

Még elüldögéltünk Gerharddal egy darabig azon a tavaszi napon a kórházi szobában, a menzaétel- és fertőtlenítőszagban. Odakint lassan besötétedett. Gerhard magába roskadt. A teste jelen volt, de ő mintha másutt járt volna. Talán furcsán hangzik, de az volt az érzésem, hogy mintha akkor ért volna végképp véget az NDK. Tizennyolc évvel a berlini fal leomlása után eltűnt a szigorú hős, és egy tehetetlen, szeretetre méltó ember ült előttem. Egy nagyapa. Búcsúzóul megöleltük egymást, amit – azt hiszem – még sosem tettünk. Végigmentem a hosszú kórházi folyosón, és egyszerre éreztem magam szomorúnak és felszabadultnak.

Azon a napon kívántam először, hogy még egyszer visszamehessek az NDK-ba. Hogy megértsem, tulajdonképpen mi is történt annak idején a nagyapámmal, a szüleimmal, velem. Mi szakított el bennünket egymástól. Mi volt annyira fontos, hogy miatta idegenek lettünk egymás számára. Az NDK már rég halott, de a mi családukban még elevenen él, akár egy nyughatatlan szellem. Miután már mindennek vége volt, egyszer csak nem beszéltünk többet a régi viszályokról. Talán azt reméltük, a dolgok maguktól is helyrerázódnak, az új idők begyógyítják a régi sebeket.

Aztán ez az egész mégsem hagyott nyugton. Levéltárakba jártam, szekrényekben és dobozokban turkáltam, régi fotókat és leveleket találtam, rég elfeledett naplót, titkos aktákat. Kikérdeztem a családtagjaimat, egyiket a másik után, napokon, heteken keresztül. Olyan kérdéseket tettem föl, amelyeket rendes körülmények közt nem mertem volna. De nekem szabad volt, hiszen családkutatást folytattam. És egyszerre megint itt volt a mi kis NDK-nk, mintha csak arra várt volna, hogy előléphessen, minden oldalát megmutathassa, néhány dolgot helyreigazítson, és talán enyhítse kicsit azt a haragot és gyászt, ami még mindig elevenen élt.

A múltba tett utazás során újra megismertem Gerhardot, Annét és Wolfot. Fölfedeztem Wernert is, a másik nagyapámat, akit addig alig ismertem. Azt hiszem, valami elindult azon a napon ott Gerharnál, a kórházban. Egy szótlán ember szóra bírt bennünket.

1. A bolt

A családban én vagyok a nyárspolgár. Ez elsősorban azért alakult így, mert a szüleim sosem voltak azok. Tízéves koromban az apám hol zöldre, hol kékre festett hajjal és saját kezűleg tarkára pingált bőrdzsekiben járt. Ugatott, ha kisgyerekeket vagy szép nőket látott az utcán. Anyám legszívesebben szovjet pilótasapkát és olyan kabátot hordott, amelyet az apám fekete tussal fújt be. Úgy néztek ki, mintha épp valamilyen színpadról léptek volna le, és csak rövid látogatást tennének az életben. A haverjaim lazának tartották a szüleimet, engem meg mázlistának hittek. Én viszont cikinek éreztem őket, és semmi mást nem kívántam jobban, mint hogy egy szép napon olyan normálisakká váljanak, mint amilyen a többi szülő, akit ismertem. Leginkább mint a legjobb barátom, Sven szülei. Sven apja kopasz volt és pocakos, Sven papának szólíthatta, és lemoshatta vele hétvégén az autót. Az én apám nem papa volt, hanem Wolf. Anyámat Annénak kellett szólítanom, pedig tulajdonképpen Annette a neve. Az autónkat, a szürke Trabantot csak nagy ritkán mostuk le, mert Wolf úgy gondolta, egy szürke autót nincs értelme lemosni. És hogy már messziről észre lehessen venni bennünket, olyan sárga alapon fekete köröket festett a sárhányókra, mint a vakok karszalagja. Úgyhogy egyesek azt hitték, „vakautó”.

Sven szüleinek színes tévéjük volt, ülőgarnitúrájuk és szekrénysoruk. A mi nappalinkban csak könyvespolcok álltak,

meg egy sarokpad, amit Wolf egy barokk hálószoza-garnitúrából eszkábált össze. Elég kemény ülés esett rajta, mert Wolfnak az volt a véleménye, hogy nem kell ahhoz kényelem, ha mondani akarunk egymásnak valamit. Egyszer lerajzoltam a lakásunkat olyanak, amilyenek én szerettem volna: kárpitozott ülogarnitúrával, színes tévével és szekrényssorral. Wolf kinevetett, amikor meglátta, mert a rendőrcsalád, amelyik előttünk élt a lakásban, pont úgy rendezkedett be, ahogy lerajzoltam. Elmagyarázta, hogy butaság és néha még veszélyes is mindig azt csinálni, amit a többiek, hisz akkor minek önállóan élni. Nem tudom, felfogtam-e annak idején, mit értett ezen.

Mindenesetre kezdettől fogva nem volt más választásom, mint hogy értelmes, rendszerető ember legyek. Tizennégy évesen már magam vasaltam az ingeimet, tizenhét évesen zakóban jártam, és megpróbáltam az irodalmi németet beszélni. Ez volt az egyetlen mód, hogy lázadhassak a szüleim ellen. Ők tehetnek róla, hogy derék, jól öltözött forradalmár lettem. Huszonnégy évesen álltam munkába, huszonnyolc évesen nősültem meg, és harmincévesen lettem apa. Harminckét évesen lett öröklakásunk. Olyan ember vagyok, akinek korán kellett felnőtté válnia.

Ha kimegyek az erkélyemre és kihajolok a korláton, látom a boltot, ahová születtem. Csak kétháznyira van tőlünk, a sarkon, jobbra lent. Azt is mondhatnánk, hogy nem jutottam messzire az életben. Harminc méterre harmincnyolc év alatt. Nincsenek emlékeim a boltról, egyéves koromban elköltöztünk onnét. Wolf azt mondja, csecsemőkoromban kitétek babakocsiban az utcára, mert olyan nyirkos volt odabent a levegő. Ez a bolt volt Wolf első

önálló lakása. Lippehner Straße 26., Prenzlauer Berg, Berlin. Elöl volt a műterme, hátul pedig egy ablakos hall meg egy kis konyha nézett az udvarra. Nem lehetett túl könnyű 1969 tele, amikor Wolf és Anne megismerkedett egymással. Méter magasan állt a hó az utcán, és reggelre megfagyott a víz a fogmosó pohárban. Amikor Anne először jött látogatóba, Wolf befűtötte a kályhát a hálószobában, és egy kávészemet tett az ágytakaróra, mint a szállodákban. Mivel a lakás többi része hideg volt, elég hamar az ágyban landoltak. Két hónappal később Anne már engem várt. Azt szokta mondani, hogy baleset voltam. És ahogyan mondja, az inkább Csernobilt juttatja az eszembe, nem a véletlen szerencsét. Lehet, hogy jólesett volna még nekik egy kis kettesben töltött idő.

Ma mérnöki iroda működik a boltban. Valahányszor elmegyek előtte, azt látom, hogy egy ősz hajú férfi ül mozdulatlanul az íróasztalnál. Csak a feje látszik meg a lába, mert a nagy kirakatüveg közepén széles tejüveg sáv húzódik. Néha azt gondolom, hogy az a férfi biztos csak bábu. Egy altest nélküli mérnök. Talán ezért nem mertem még megkérdezni tőle, hogy megnézhetném-e a boltot.

A szomszéd házban régen hentesbolt működött. Az eladónő csomagokat dugdosott apám zsebébe ropogós disznóbőrkével, mert tudta, hogy nincs pénze ilyesmire. Egy arisztokrata származású délnémet jogász, aki néhány éve megvette a házat, néha szaxofonozik az üres helyiségben, ahol még láthatók a régi csempék.

Srégen szemben egy szappanüzlet volt, a főnök asszony annak idején pontosan megfigyelte, milyen nők járnak Wolfhoz,

és időnként kérdőre vonta őt emiatt. Ma egy tervezőiroda kapott ott helyet, egy amerikai nő vezeti, aki aszimmetrikusan vágott frufrut visel, és hangosan hallgatja az operákat.

Wolf fotóin, amelyeket akkoriban az utcáról készített, szürke, lerobbant házakat látni, meg parkoló autók nélküli járdákat. A bolt előtt Wolf robogója. Minden üresnek, elhagyatottnak hat. Ma a pasztellszínekbe öltözött utca olyan, mint egy álom. Aranyozás csillog a stukkós homlokzatokon, és nehéz parkolóhelyet találni. A lakásokban harmincas éveik derekán járó párok laknak, akik viszont úgy viselkednek, mintha még nem töltötték volna be a harmincat. Drága napszemüveget hordó férfiak meg rövid szoknyájuk fölött tréningfelsőt viselő nők. Sportkerekes gyerekkeszket tolnak, a biohentesnél veszik a húst, és a tökéletes fesztelenség kicsit erőltetett légkörét árasztják. Itt élek, és őszintén megmondom: elég jól beleilleg a képbe.

Wolf is így gondolja, aki néha kinevet, mennyi mindenre van szükségem a boldogsághoz. Mert most a többiekhez tartozom, a nyugatiakhoz. Ő meg csodálkozik, mi lett az utcájából és a fiából.

De hát én magam is csodálkozom ezen. Nem tudom, miképpen történt az egész, hogy eltűnt belőlem a keleti, és nyugati lettem. Lappangó folyamat lehetett, mint azok a nagyon fertőző trópusi betegségek, amelyek éveken át észrevétlenül terjednek a testünkben, mígnem átveszik fölöttem a hatalmat. Az új idők megváltoztatták az utcámat és engem is. Ki se kellett mozdulnom, a Nyugat jött el énhozzám. Otthon hódított meg, a saját megszokott környezetemben. Megkönnyítette, hogy új életet kezdjek. Francia feleségem van, és két gyerekem, akik

még csak nem is tudják, hogy létezett valamikor egy berlini fal. Jól fizetett állásom van egy újságnál, és a legfőbb gondom éppen az, hogy a konyhánkban fa- vagy kőpadló legyen-e. Nem kell többé kiállnom semmiért, nem kell elköteleznem magam, nincs szükségem semmilyen álláspontra. Beszélgetünk éppenséggel politikáról, de csak ha jobb nem jut az eszünkbe. Nem a társadalom, hanem én magam lettem az életem központi témája. A sorsom, a munkám, a terveim, az álmaim.

Mindez tök normálisan hangzik, és talán az is. Mégis elfog néha a rossz érzés, mintha áruló volnék. Olyasvalaki, aki megtagadta a múltját. Mintha tartoznék valamivel az előző életemnek, mintha tilos lenne nem foglalkoznom a régi dolgokkal. Az NDK-beli élet ma olyan valószerűtlennek és furcsának tűnik nekem. Mintha egy távoli korról számolnék be, amelyhez alig van közöm. Úgy érzem magam, mint a múltidéző műsorokban a stúdióban ücsörgő aggastyánok, akik a sztálingrádi ostromgyűrűről mesélnek a fáradt rózsaszín színpal előtt. Szemtanú lettem, aki régen átélt valamit. Akárcsak a nagyapám és mindenki, aki fiatalkorában valaki más volt.

Pedig valójában nincs is olyan messze az a Kelet. Rám ragadt, mindenhová elkísér. Olyan, mint egy lerázhatatlan nagy család, amiről érdeklődnek, amelynek valamelyik tagja néhanapján bejelentkezik. Az én kis családomban is mindig jelen van a Kelet. Érzem, ha ellátogatok Wolfhoz, aki most néhány utcával odébb egy manzárdban lakik, amely régen a műterme volt. Akkor költözött oda, amikor öt évvel ezelőtt elvált Annétól, mert fullasztónak érezte a polgári házasságot. A dolgozósarka mellett van egy ágya, egy kerek asztala, két széke, egy saját kezűleg

kialakított zuhanyzója végével, amit függönnyel választott le. Wolf azt mondja, neki elég ennyi. Ellenzi ezt az egész luxust: a fogyasztói társadalmat, a pénztől meg a státusztól való függést. Szerényen akar élni, és szabadon, mint a kezdet kezdetén a boltban. Nehezen is menne másképp, mert a rendszerváltás után nem keresett túl sokat, és csak hatszáz euró nyugdíja van. Anyagi értelemben, mondja Wolf, az NDK-ban sokkal jobb volt a helyzet, mint ma, mert az olyan dolgokat, mint a lakás meg az evés, majdnem ingyen adták, és csak a luxus került pénzbe. Nemegyszer unszoltuk, hogy gondoljon az öregkorára. „Hatvanéves koromra, remélem, már meghalok, nincs kedvem az öregek otthonában elrohadni” – mondta nekünk. Most hatvanhat éves, és remekül néz ki.

Nehezemre esik látni Wolfot a manzárdjában, ezért többnyire inkább áthívom magamhoz. Az ő szegénységéhez képest a mi jólétünk túlzásnak tűnik. Mindig az az érzésem, hogy magyarázkodnom kell miatta. Valószínűleg nagyobb gondot csinálok belőle, mint ő, mert Wolf tényleg kevéssel beéri. Most egy jóval fiatalabb barátnője van, meg rengeteg ideje. Azt mondja, rég nem volt ilyen jó dolga.

Wolfnak az NDK-ban is sok ideje volt, legalábbis én mindig úgy láttam. Nagyon jól keresett, és megengedhette magának, hogy egy évben csak néhány hónapot dolgozzon. Az ideje többi részében alkotott. Meg nyaralt. Volt egy kis házunk nagy kerttel Basdorfban, Berlin északi részén. Ott töltöttük a két hónapos nyári szünetet, meg rendszerint az egy hónapos téli szünetet is. Moritz öcsém, Wolf, Anne meg én. Biciklitúrákra, evezős túrákra és sítúrákra jártunk. Így visszatekintve mintha az egész

gyerekkorom csak szünetidőből állt volna. Wolf klasszul focizott, fára mászott, barlangot épített és merült. Kicsit azért szerettem volna olyan lenni, mint ő. Szabad és erős.

Anne sokkal nyugodtabb és okosabb, mint Wolf. Nem is veszi magát olyan komolyan, ami nyilván előfeltétele annak, hogy olyan férfival éljen együtt, aki a világ középpontjának tekinti magát. Ha visszaemlékszem a gyerekkoromra, akkor olyan nőt látok magam előtt, aki egy könyvvel meg egy pohár teával ül a sarokban, és akkora nyugalmat, elégedettséget sugároz, hogy bizony fontos dolognak kell történnie ahhoz, hogy ki merjük zökkenteni az elmélyültségéből. Anne azt mondja, kezdetben nem nagyon tudott mit kezdeni velem. Huszonkét éves volt, amikor megszülettem, és az akkori fotókon úgy néz ki, mint egy törékeny királykisasszony, akit jobb lenne megkímélni a való életől. Készült egy fotó, amelyen a karjában tart. Kedves, sápadt arca elfordul tőlem, sötét szeme pedig vágyakozva tekint a semmibe. Csak akkor fordult felém az érdeklődése, amikor olvasni kezdtem. Elhalmozott könyvekkel, amelyeket gyerekkorában lelkesen olvasott, és nagyon örült, hogy én is ugyanolyan lelkesedéssel olvasom őket.

Amikor Anne megismerkedik Wolffal, nagy hatással van rá Wolf vad, lázadó természete. Annyira más, mint a többi srác, akikkel Anne korábban találkozott. Wolf szemtelen művészlélek, aki megszegi azokat a szabályokat, amelyeket Anne mindig betart. Ráadásul szép is, nevető szemű, és kecskeszakállt visel, amitől kicsit rámenősnek látszik. Az első randijukon átsétálnak az utca végében lévő behavazott parkon. Csúszósak az utak, és Annén

nem téli cipő van. Wolf kézen fogja, és átvezeti a parkon. Valahogy egyértelmű, hogy Anne oltalmazóra lelt. Valakire, aki nem engedi el többé.

Politikáról beszélgetnek, az országról, amelyben élnek. Wolf elmondja, mennyire szörnyűnek találja az NDK-t, milyen rosszul érzi magát benne, mennyire nyomasztja, hogy vénségek gyámkodnak fölötte. Anne bevallja, hogy párttag. Ekkor Wolf megtorpan, elereszti Anne kezét, és hallgat. „Nem kaphatunk meg mindent” – mondja aztán. Mindez egy hosszú szerelem és vita kezdete lett. Ez a két dolog a szüleimnél mindig együtt járt.

Anne az apjáról, Gerhardról mesél, a kommunistáról, aki Franciaországban harcolt a nácik ellen. Gyengéd hősnek írja le, aki szereti a pártját és a lányát. Wolf is mesél az apjáról, Wernerről, a kis náciról, aki kis sztálinistává vedlett át. Nem sokat tud róla, megszakította vele a kapcsolatot. Wolf azt mondja, annak idején szeretett volna új apára lelni. Tetszik neki a gyöngéd hős, akiről Anne mesél.

Mielőtt Anne szülei először hívják meg Wolfot, megkérdezik tőle, párttag-e az új barát. Amikor Anne megrázza a fejét, apja arca elsötétül, az anyja pedig azt tanácsolja, ne vegyen komolyan minden szerelmet. Wolf ma azt mondja, lényegében már azelőtt eldőlt minden, hogy egyáltalán találkozott volna Anne szüleivel. Anne azt mondja, ez azért túlzás.

Na, szóval, épp születésnapja van, a szüleinél vacsoráznak Friedrichshagenben. Anne előző éjjel alig alszik, mert több diáktársával együtt társadalmi munkára hívták be őket a vasúthoz. Az volt a feladat, hogy tisztítsák meg a befagyott váltókat a hótól. Tulajdonképpen csak ácsorogtak, mert nem volt

elég lapát. Anne hülyeségnek tartja, hogy egyetemista létére még mindig ilyen munkákra hívják. Gerhard ingerülten reagál. Azt mondja: „Ha a szocializmusban probléma adódik, mindenkinek segítenie kell.” A hangja szokatlanul kemény. Anne nem érti, miért reagál így az apja. Védekezik, szó szót követ. Wolf némán figyel, és azt kérdi magától, tényleg ez-e az az ember, akiről Anne olyan sok jót mesélt. Valamikor aztán Gerhard így szól Annéhoz fordulva: „Ha komolyra fordulna a helyzet, te a barikád másik oldalán állnál.”

Ezt a mondatot később még sokszor hallottam, többnyire Wolftól, aki mindig bizonyítékul hozta föl arra, hogy Gerhard miatt nem tudott igazán összerázódni a család. Amikor az iskolában a francia forradalmat tanultuk, volt a könyvemben egy kép egy párizsi barikádról. Odaképzelttem a szüleimet a barikád egyik oldalára, a nagyszüleimet meg a másikkra. Nem tudtam eldönteni, én hová tartozom. Tulajdonképpen csak azt szerettem volna, ha mindnyájan jóban lennének, hogy normális család legyünk. Barikádok nélkül.

Anne egyszer csak összecsomagolja a ruháit, keres egy vastag paplant is, és átköltözik Wolfhoz a boltlakásba. Egy darabig az anyja még megpróbálja kivenni Anne fejéből az új szerelmét. Azt mondja, Wolf egy megbízhatatlan, szórakozott művészlélek. Azonkívül nem elég okos Annéhoz. A szülők csak akkor adják föl a küzdelmet, amikor megtudják, hogy Anne terhes. A házasságkötésre a Prenzlauer Berg-i anyakönyvi hivatalban kerül sor. Az esküvői fényképen Anne apró virágos rövid ruhát visel, a hasa már enyhén domborodik. Föltűzött hajával úgy fest, mint egy kislány. Wolfon sötét öltöny van, és belevigyorog a

kamerába. Mellette Gerhard, komoly tekintettel.

Az esküvőt Anne szüleinek nyaralójában ünneplik. A család francia barátja pácolt húsokat grillez, van sült csiga, bagett, olajbogyó és bordeaux-i. A vendégek franciául és angolul társalognak, drága öltönyt viselnek, és vicceket eresztenek meg az NDK-ról. Wolfra nagy hatással van a társaság. Eddig még sosem járt grillpartin. Azt sem tudja, hogy a csiga ehető. Életében először lát borsdarálót, amiből kiveszi a borsszemeket, és aztán nem tudja, mit csináljon vele. A többiek kinevetik, ő elvörösödik. Anne bemutatja neki a szülei barátait, írókat és újságírókat, akik a náci időkben emigránsként éltek Franciaországban, Amerikában, Mexikóban vagy Sanghajban. Wolf meghallgatja a történeteiket harcról, menekülésről és szenvedésről. Olyan emberek ezek, amilyenekkel eddig még sosem találkozott. Hősök, túlélők szerte a nagyvilágból, akik új hazára leltek a kis NDK-ban. Mert itt már nem üldözik őket, itt biztonságban vannak. Annyira mások a történeteik, mint az ő családjának! Minden annyira idegen neki. Wolf azt latolgatja, tartozhat-e valaha is ezek közé az emberek közé, ehhez a családhoz, ehhez a lányhoz, akit épp elvett. Gerhard Wolfra emeli poharát, anélkül hogy ránézne. Boldog házasságot és hosszú életet kívánva koccintanak az ifjú párra.

2. Titkok

Mindig tetszett, hogy Anne Nyugatról való. Ettől valahogy különleges lett, tőle pedig én is. Gyerekkoromban néha kirámoltam a táskáját, és mindent megnézegettem, amit benne találtam. Az igazolványában ez állt: születési dátum 1947. febr. 25., születési hely Düsseldorf. Anne elmagyarázta, hogy ez a város a Rajna-vidéken fekszik, és meglehetősen gazdag. Tudtam, hogy Hannah néni és Paul bácsi Düsseldorfban él. Fehér Ford kombijuk volt, és adtak nekünk egyszer egy Carrera terepasztalt, amiért mindmáig hálás vagyok. Csak azt nem értettem sosem, hogy a fenébe támadhatott Annénak az a hülye ötlete, hogy eljöjjön Keletre. Azt tudtam, hogy vannak olyanok, akik elmennek Nyugatra. De hogy valaki önszántából az ellenkező irányba menjen, arról még sosem hallottam. Anne azt mondta, örüljek neki, mert ha Düsseldorfban marad, meg sem születtem volna. Ez logikusnak tűnt.

Amikor Anne még Düsseldorfban él, dédnagymamájával, Berthával néha az ablak előtt áll, és figyeli a járókelőket. Bertha rendesekre és rendetlenekre osztja az embereket. A rendetlenek arról ismerszenek meg, hogy járás közben lóbálják a karjukat.

Anne családja sokáig egy hatalmas, nagypolgári lakásban él a Jürgensplatzen, amit Franciaországból való visszatérése után utaltak ki Gerhardnak. Az ellenállásban való részvételéért Gerhardot a francia hadsereg hadnagyává léptették elő, a

győztes hatalmak tisztjeinek pedig rangjukhoz illő lakás jár Németországban. Korábban egy náci család lakott ott, amelynek tagjait az angolok internálták. Anne szülei átvették a berendezést, mert amúgy sem volt semmijük. Furcsa lehetett az ellenség bútorai között élni, de alighanem más gondjuk volt akkoriban. Annénak vannak olyan gyerekkori fényképei, amelyeken egy barna medvebőrön fekszik. Gerhard úgy hívja a bőrt, hogy „az árja medvének”. Újságíróként dolgozik a *Freiheit* című kommunista újságnál, ahol Anne anyja, Nora a titkárnő. Hétvégén Anne uszodába megy Gerharddal. Bedob a vízbe egy fésűt, és Gerhard visszahozza neki, mint egy idomított fóka. Esténként lefekvés előtt Gerhard régi partizándalokat énekel, vagy tangóharmonikázik. Úgy tud mesélni, hogy közben képeket rajzol a történetéhez. Anne szemében ő a legjobb apa a világon.

Egyik nap Gerhard elmegy. Anne anyja azt mondja, hogy egy másik városban kell dolgoznia, de hamarosan visszajön. Gerhard nélkül unalmas az élet, mert a mama nem tud tangóharmonikázni, és ahhoz sincs kedve, hogy történeteket meséljen. Pár héttel később, 1952 februárjában Anne az anyjával együtt síelni megy a Tübingi-erdőben fekvő Oberhofba. Az Ernst Thälmann Pártüdülőben laknak, várják Gerhardot, aki néhány nap múlva megérkezik. Együtt ünneplik meg Anne negyedik születésnapját. Ugyanaznap este komoly beszélgetésre kerül sor a szülők között. Gerhard azt mondja, nem mehetnek vissza Düsseldorfba, mert előfordulhat, hogy ott letartóztatják. Hogy mostantól fogva Kelet-Berlinben fognak élni, az elvtársak már mindent előkészítettek. Anne anyja nem tesz föl kérdéseket. Hozzászólt már, hogy vannak dolgok, amikről jobb, ha nem

tud. Egy fekete Volgában Berlinbe viszik a családot. A Pregelstraßéra, a Prenzlauer Berg nevű negyedbe. Van ott egy lakás, amit teljesen berendeztek, néhány düsseldorfi holmi is megérkezett már. Új névre kiállított igazolványokat kapnak. Most Oswaldnak hívják őket. Két elvtárs az eszükbe véste: nagyon fontos, hogy a régi nevüket mihamarabb elfelejtsék. Néhány hónappal később látogatóba jön Anne nagymamája Düsseldorfból. Azt mondja Annénak: természetes dolog, hogy valaki új nevet kap, ha másik városba költözik. Ez Annénak logikusan hangzik.

Később azzal magyarázzák a családban a sietős Berlinbe költözést, hogy Gerhardot üldözték Nyugaton, mert kommunista volt, és ő inkább úgy döntött: szívesebben dolgozik az NDK felépítésén, mintsem hogy kitegye magát a reakciószaklatásának. A Keletre történő menekülés igazi okát csak azután tudtam meg, hogy megszűnt az NDK. Amikor a nagyapám titkait már nem lehetett megőrizni.

Berlinben a ház előtt van egy játszótér, ahol sok gyerek találkozik délutánonként, és szülők nélkül bóklásznak a környéken. Anne számára ez új és izgalmas dolog, hamarosan elfelejti Düsseldorfot. Van a szomszédban egy úttörőcsapat, barkácsolnak, énekelnek. A szülők azt mesélik, hogy most olyan országban élnek, ahol minden ember szabad és egyenlő, ahol a jók kormányoznak, és ahol az apunak nem kell többé félnie. Két évvel később átköltöznek Friedrichshagenbe, és újra Leo lesz a nevük. A szülők azt mondják, Anne senkinek nem mondhatja el, hogy korábban Oswaldnak hívták őket, nehogy a rosszak rájuk találjanak. Annénak van egy kedvenc mesekönyve, az *Oswald*, a

majom, amelyet ezután nem mer többé olvasgatni. Friedrichshagenben a szülők azt mondják a szomszédoknak, hogy egyenesen Düsseldorfból jöttek. A háztulajdonos egyszer összefut Annével a lépcsőházban, és megkérdezi tőle, hogyhogy ilyen berliniesen beszél. Anne ijedtében lebénul, aztán azt mondja: „Düsseldorfban is így beszélnek.”

Két évvel később Anne az anyjával és két húgával Düsseldorfba utazik a vonaton. Helmstedtben, a határon fölrántják a kupé ajtaját, és egy kövér, egyenruhás ember az igazolványukat kéri. Lapozgatja a határőr a fekete könyvecskét, és megkérdezi Anne anyjától a férje keresztnévét. Anne legnagyobb meglepetésére az anyja megtagadja a választ. A határőr megharagszik, újra és újra megkérdezi. Valamikor aztán Annéra téved a tekintete. Ő nyugtalanul izeg-mozog az ülésen, és összeszorítja az ajkát. Fél akár csak icipicit is kinyitni a száját, nehogy kicsússzon rajta az apja szemlátomást titkos neve. Hosszúnak és elviselhetetlennek érzi a másodperceket, amíg az egyenruhás ember tekintete rátapad. Végül a nyugatnémet határőr dühösen becsapja a kupé ajtaját, és elmegy.

A sok titok, a félelem, hogy a rosszak egyszer mégiscsak eljöhetnek imádott apjáért, mélyen Anne lelkébe ivódhatott. Jóval azelőtt, hogy fölfogná, már be is fészkelte magát gyermeki világába a hidegháború, és elvtársnőt csinált belőle. Vannak a jók, akikhez az apja is tartozik, meg a többiek, akiktől félünk, és akik ellen harcolunk. Úgy, ahogy az apja teszi, ahogy az apja barátai teszik, ahogy tulajdonképpen mindenkinek tennie kellene, akiben van egy szemernyi tisztesség. Anne sokáig azt gondolja, az NDK tele van ilyen bátor harcosokkal, mígnem aztán

megérti, hogy a szülei egy törpe kisebbséghez tartoznak. Ahhoz a kisebbséghez, amelyik átvette a hatalmat az NDK-ban, és amelyik mégis idegenül érzi magát ebben a Németországban, ahonnan valamikor elűzték.

Él Friedrichshagenben a szomszédban egy magas, ősz hajú ember, angol vizslát tart, a gyerekek néha megsimogathatják. Anne még a pórázát is foghatja. Az idős úr komoly beszélgetéseket folytat Annéval, és egyszer meghívja magához. Anne akkoriban tíz-tizenegy éves lehet, és hízeleg neki a meghívás. Forró csokoládét kap meg aprósüteményt, és egyszer csak a szomszéd elkezd mesélni egy éjszakáról, amikor Berlinben sok-sok ház kigyulladt. A szomszéd nagyon izgatott, és azt hajtogatja, mennyire sajnálta, hogy „lángoltak az áruházaitok”. Anne csodálkozik, nem tudja, miről beszél a szomszéd, aki vadul hadonászik, mutatva, hogyan repültek szanaszét a vég szövetek. Anne szinte látja az idős férfi szemében az egykori tűz lobogását. Ellenkezik, azt mondja, a szüleinek sosem volt semmiféle áruházuk. Ó, feleli a szomszéd, persze hogy mindegyikőtöknek volt áruháza. Mesél egy lányról is, aki a házban lakott, és hasonlóan nézett ki, mint Anne. Azt mondja, annyira sajnálta, hogy „aztán elkerült” onnét.

Anne alaposan összezavarodva megy haza, és beszámol a szüleinek a különös találkozásról. Egyszer csak ők is nagyon izgatottak lesznek, azt mondják, a szomszéd a kristályéjszakáról beszélt. „Azért, mert zsidók vagyunk, nyilván azt hiszi, hogy nekünk is áruházunk volt” – mondja Gerhard. Anne nem tudja, mit jelent zsidónak lenni. Csak azt tudja, hogy Gerhardnak el kellett hagynia Németországot még gyerekkorában. Annén

különös szorongás lesz úrrá, a tehetetlenség és idegenség érzete.

Egy emelettel alattuk Holzmannék laknak, akik a szülei állítása szerint zsidók. Holzmann úr megjárta az auschwitzi koncentrációs tábort, ott vesztette el a családját. Később még egyszer megnősült, született egy fia, Benjamin, aki Annéval egykorú. Egy napon Holzmannék becsöngetnek az ajtón, maceszt hoznak. Boldog pészahot kívánnak és jó egészséget az egész családnak. A szülőknek szemlátomást kellemetlen a látogatás, amit Anne nem ért, mert Holzmannék kedves emberek, hiszen még enni is hoztak. Anne megkérdezi, mi az a pészah, és az anyja elmagyarázza neki, hogy a zsidók így hívják a húsvétot. Egyértelmű, hogy ők viszont nem akarnak zsidók lenni.

Gerhard egyszer azt magyarázta nekem, hogy ő kommunistaként harcolt a háborúban, nem pedig zsidóként. Azt hiszem, a zsidóság neki azt jelenti, hogy valaki nem tud védekezni, azaz áldozat. Elmesélte nekem egyszer, hogyan menekült el 1942 júliusában az előretörő német alakulatok elől, és egy ideig egy zsidó gyermekotthonban bujkált, amelyet Limoges közelében egy kastélyban rendeztek be. Egyik nap francia rendőrök érkeztek az otthonba, és minden gyereket magukkal akartak vinni. Gerhard bezárkózott a tornaszobába, onnét figyelte, hogyan vadásznak a gyerekekre. Némelyikük menekülni próbált, de a rendőrök megfogták, teherautóra tették, és a drancyi internálótáborba vitték őket. Amikor Gerhard mindezt elmesélte, láthatóan nagyon megrendült. Lehet, hogy akkor döntötte el: ő nem hagyja magát elfogni, hanem harcolni fog a meggyőződéséért. Kommunistaként meghalni dicsőségnek számított a szemében, míg azt, hogy zsidóként üldözzék,

alighanem lealacsonyítónak tartotta.

Anne gyerekkorában alig tud valamit arról, amit a családjának a náci időkben el kellett szenvednie. Nem tudja, mit élt át az anyja, aki a Rajna-vidéken épp hogy megúsza a deportálást. Azt tudja, hogy a nagyapja Auschwitzban halt meg, de fogalma sincs, miért. Apja történetét is csak lépésről lépésre ismeri meg. Apja mindig csak olyan kalandos anekdotákat mesél neki, amelyekből győztesként kerül ki. Hogyan robbantottak síneket, amelyeken a németeknek utánpótlást kellett volna szállítaniuk, hogyan ültek esténként a tábortűz mellett disznó dalokat énekelve, hogyan lőtt agyon egy SS-tisztet, aki követte őt az erdőben. Annénak tetszik, hogy az apja egy vidám hős. A többi hős, akiről az iskolában hall, jobbra komoly és öreg. A szomorú, fájó történeteket Gerhard megtartja magának. Anne meglepi őt egyszer a fürdőszobában, fogmosás közben. Föltűnik neki, hogy az apjának hiányzik fönt a két metszőfoga. Amikor rákérdez, apja gyorsan beteszi a fogpótlását, és nevetve megkérdezi: „Hol hiányzik itt fog, kérem szépen?” Anne megérti, hogy tiltott kérdést tett föl, és hogy vannak dolgok, amikről az apja nem akar beszélni.

Anne a legszívesebben olyan lenne, mint minden más gyerek. Csakhogy ez nem olyan egyszerű. Folyton beleütközik abba, hogy ő másmilyen. Mert ő az osztályban az egyetlen, aki nem vesz részt a hittanórán, mert senkinek nincs olyan papája, aki politikai előadásokat tart, mert kezdettől fogva Anne az úttörőszervezetük őrsi tanácsának az elnöke. Annét úgy áthatja a tudat, miszerint a jó ügyet képviseli, hogy még a tanárait is helyreigazítja, ha egyik-másik megnyilatkozásuk nem tűnik

elégge pártosnak. Vannak osztálytársai, akik kerülnek, „vörös” strébernek tartják.

Amikor Anne tizenhárom éves lesz, a szüleivel együtt Genfbe költözik. Gerhardot a keletnémet hírügynökség, az ADN ENSZ-tudósítójának nevezik ki, de mivel a berlini elvtársak úgy gondolják, nem helyénvaló, hogy egy keletnémet gyerek svájci iskolába járjon, Annét az anyja tanítja otthon. Az utcán megtanul franciául, később pedig, amikor a szovjet követség iskolájába jár, oroszul is. Hétvégenként kirándulni mennek a hegyekbe vagy fürdeni a Genfi-tóra. Anne számára izgalmas, gondtalan időszak ez. Csak azt tartja furcsának, hogy a nyugati emberek nem is olyan gonoszak, ahogyan hitte. A munkásosztály sincs kizsákmányolva, sőt gazdagnak tűnik. A házmesternek, aki ezt-azt kijavít néha a lakásukban, nagyobb az autója, mint az ő apjáé.

Egy év elteltével Annénak vissza kell mennie az NDK-ba, mert a szovjet követség iskolája csak hétosztályos. Szülei a két hűgával Genfben maradnak. Voltaképpen Annénak egy keletnémet diplomatagyerekek számára létesített otthonba kellene kerülnie, de a szülei úgy gondolják, jobb lesz, ha Friedrichshagenben marad, a megszokott környezetében. Egy idős asszony a szomszédból, bizonyos Frau Schenk költözik át a szülei lakásába, ő gondoskodik Annéről. Az élet most már nem olyan izgalmas, Anne sokszor magányos, de mindenbe beletörődik, mert nem tehet mást. Csak manapság teszi fel magának a kérdést, hogy tudták a szülei két évre egyedül hagyni kizárólag azért, mert a párt úgy döntött, hogy keletnémet gyerekek nem járhatnak nyugati iskolába.

A legszebb mindig a szünidő, mert akkor egyedül repülhet

Genfben. A repülőgépen legelöl ül, az első sorban, és a stewardessek teletömik swissaires csokival. Egyszer át kell szállnia Prágában. Az NDK csehszlovákiai nagykövete, apja egyik barátja vár rá, amikor kiszáll a repülőgépből, és együtt tölti vele az időt a genfi gép indulásáig a tranzitban. Az egyik úton fiatal kubai srác mellett ül, akibe rögtön beleszeret.

Amikor 1961 augusztusában felhúzzák a berlini falat, Anne Genfben nyaral, és nem igazán fogja föl a dolog jelentőségét. A szülei helyeslik, hogy most már van egy rendes határ, egy védőfal, ami távol tartja az országtól a rosszakat. Csak amikor Anne hazajön a szünidő végén, akkor látja, hogy mi történt. Elé állnak az osztálytársai, akik most már nem utazhatnak Nyugatra. Kéri, hogy magyarázza meg, ő miért utazhat még mindig. Egyfajta törvényszéket ülnek fölötte, és Anne érzi az ellenségességüket, a dühüket. Egyikük azt kiabálja, hogy az NDK börtön, rohadt diktatúra, amiben csak a vörös funkcionáriusok lébecolnak. Anne ott áll egyedül a fölháborodott kompánia előtt, és meg kellene védenie valamit, amit maga is alig ért. Egy olyan állam tizennégy éves nagykövete, amelyik épp azon van, hogy mentse az irháját.

Hazaérve az üres lakásba, egyre csak járkal az ebédlőben az asztal körül, és hajtogatja magában az érveket, amik nem jutottak eszébe az osztályban. Olyan, mintha a saját magatartásának helyességéről akarna megbizonyosodni. Hiszen nincs senkije, akivel mindent megbeszélhetne, akivel megoszthatná a bizonytalanságát és a zavarát. A szülei távol vannak. Hetente legalább egy levelet ír Genfben, ám erről az iskolai élményéről nem ír nekik. Talán nem akarja nyugtalanítani

őket.

Annénak az ebből az időszakból származó leveleit a nagyszüleimnél találtam meg egy szekrényben. Lányos szépírással minden fontos dolgot leír, ami Berlinben történik. Egy alkalommal a Monika Scharf nevű barátnőjénél lát egy filmet, ami az ellenálló Werner Seelenbinderről szól. Anne ezt írja: „Délután az *Egy közülünk* című film ment a tévében. Scharf bácsi amiatt bosszankodott, hogy a gyerekei az igazságot is látják. Volt például egy jelenet, amelyikben a nácik megbotozták a kommunistákat. Akkor Scharf bácsi azt mondta: „Na, ezek aztán jól eltúlozzák. Nagy baromság ez a film, egyáltalán nem így történt.” Scharf néni meg azt mondta: „Mindent a visszájára fordítanak most a filmekben, az emberek meg képesek elhinni.” Aztán a Hitlerjugend tagjai meneteltek a filmben. Akkor azt mondta Scharf bácsi: „Ez pontosan olyan, mint ma az úttörőknél.” De akkor megszólaltam: „Régen kötelező volt belépni a gyerekeknek a Hitlerjugendbe, úttörőnek viszont az megy, aki akar. Azonkívül az úttörőket a békére nevelik, a Hitlerjugendben meg nem így volt.” Szerdán megint megnéztem néhány könyvet Monikánál. Volt köztük egy, aminek az volt a címe, hogy *Ifjú leányok könyve*. Fennakadtam benne egy mondaton: „Az Ifjú Leányok Szövetsége a nemzetiszocialista mozgalom része.” Azt mondtam Monikának: „Figyelj, ragasszuk le a nemzetiszocialista szót, hogy ne lássa senki.” És leragasztottuk.

Olyan, mintha Anne már tizennégy éves korában felelősséget érezne az államért, a történelmi igazságért. Egy másik levelében ez áll: „Mostanában sokat veszekszem Monikával politikai

dolgokon. Biztosan hallottatok róla, hogy az amcsik provokációt akarnak végrehajtani a határon, egész csapatok lépték már át a határt, aztán meg vissza. És közben elütöttek egy NDK rendőrt. Beszéltünk erről az iskolában, és megkérdeztem Monikát, mi a véleménye. Azt válaszolta, hogy látta a tévében, és az amcsik csak a határig jöttek, a rendőrt meg nem ütötték el. Aztán kiderült, hogy a nyugati tévében látta mindezt, pedig azt tilos nézni.”

Két héttel később arról ír, hogy Holzmannék, vagyis a házukban lakó zsidó család disszidált Nyugatra. „Ma reggel, nem sokkal azelőtt, hogy iskolába indultam, kopogtak. Kinyitottam az ajtót, és két ember állt ott a Szállítmányozási Vállalattól, hogy el szeretnének hozni valamit Holzmannéktól. Megkérdezték tőlünk, otthon vannak-e a Holzmannék, Schenk néni pedig azt válaszolta: „A pubi már elment az iskolába, és ha nem nyitnak ajtót, akkor biztos nincs már otthon senki.” Amikor aztán azok az emberek elmentek, így szólt hozzám: „Holzmann-né biztosan otthon van még, csak nem nyit ajtót, mert nincs még fölöltözve.” Mire hazaértem az iskolából, le volt pecsételve az ajtó, mert Holzmannék Nyugatra mentek.

Hogy a két ember a Szállítmányozási Vállalattól voltaképpen Stasi-nyomozó volt, és hogy Schenk néni egy apró kis hazugsággal talán megkönnyítette Holzmannéknak a szökést, anyám annak idején még nem fogta föl. De a Nyugatra való disszidálás témája nagyon foglalkoztatta. Nem sokkal karácsony előtt írt levelében arról számol be, hogy az egyik osztálytársa az egész családjával együtt disszidált. A levele végén ez áll: „Nem tudom, miért csinálják.”

3. Meggyőződések

Anne tizenhét éves, amikor az iskolája elküldi a Német Szocialista Egységpárt, az NSZEP járási vezetőségének egyik rendezvényére. Nagy teremben ülnek, sonkás szendvicset és kávékat kapnak, és fontos elvtársak beszédeit hallgatják. A berlini NSZEP-vezető is ott van. Azt mondja: ebben a teremben a város legjobb és legérettebb tanulói gyűltek össze, mert itt most komoly és fontos kérdésekről lesz szó. A hangulat olyan ünnepélyes, mintha rögvést beavatnák őket a párt bizalmas dolgaiba. Annét eltölti a büszkeség, amiért épp ő jöhetett el ide, a legjobbak közé. Megtudja, hogy az NDK fontos és nagy feladatok előtt áll, amelyeket csak az ifjúság tevőleges segítségével lehet elvégezni. Véget ért a bámészkodás, mondja a pártvezető, elérkezett az idő, hogy tegyenek is valamit az országért és a békéért. A pártvezető szünetet tart, jobbra néz, balra néz, majd végül fojtott hangon kijelenti: „Ennek azonban a párttagság a feltétele.” Amikor Anne ezt meghallja, hangosan fölnevet. Néhányan megrökönyödve ránéznek, és ő maga is megijed a saját reakciójától. De ez a beléptetési kísérlet annyira esetlennek tűnik a szemében, hogy egy csapásra elszáll korábbi büszkesége. Az előbb még kész lett volna rá, hogy bármit megtegyen az országért és a békéért, most meg azzal nyugtatgatja magát, hogy tizenhét éves, és csak nagykorúakat vesznek föl a pártba.

Az előadások meghallgatása után azt a feladatot kapják, hogy

írjanak egy verset *Döntennem kell* címmel. Azt követően személyes beszélgetésekre kerül sor. Anne öt elvtárssal találja szemben magát, akik megkérdezik tőle: el tudná-e képzelni, hogy felvételét kérje a Német Szocialista Egységpártba. Anne azt válaszolja, hogy nagyon is el tudja képzelni, de mivel még csak tizenhét éves, ezt a döntést egy évvel el kell halasztania. Az egyik elvtárs komoly arccal ránéz, és kijelenti: az ő esetében kivételt tudnának tenni. Van rá lehetőség, hogy a párt Központi Bizottságánál egyedi engedély megadását kérvényezzék. Anne szíve szaporábban kezd verni, megörül a lehetőségnek. Egyedi engedély – neki – a Központi Bizottságtól! Elképzei, mennyire örül majd az apja és hogy csodálkozik majd mindenki. Rögtön aláírja a kérvényt, és lelkendezve hagyja el a termet, mert úgy érzi, nagy dolgot élt át. Végezetül még egyszer szólásra emelkedik a berlini pártvezető. Beszédében Anne verséből idéz egy részletet. Anne vérvörös arccal ül ott, olyan az egész, mint valami álom. Hazafelé tartva a kirakatüvegekbe bámul. Annyira másnak érzi magát, hogy annak valahogy kívülről is látszódnia kellene. Megfogadja, hogy ezután sosem lesz úrrá rajta a szerelmi bánat, és nem foglalkozik apró-cseprő problémákkal, mert ő most már „elvtársnő”.

A párt Anne szemében több mint egy szervezet, több mint a tagjai összessége. Olyan a párt, mint valami természetfölötti lény, valami irtózatosan hatalmas dolog, ami távol van a hétköznapi élettől. Amikor Anne a szüleit hallja, miközben azok a pártról beszélnek, tiszteletet, hitet és odaadást érez ki a szavaikból. Apja hangja a pártról szólva sajátos színezetet ölt. Olyankor halkabban, óvatosabban, érthetőbben beszél, mintha a

rendőrség épp lehallgathatná és esetleg még figyelmeztetésben is részesíthetné egy rossz gondolat, egy rossz kifejezés miatt. A párt az abszolút igazság, az abszolút bölcsesség, így hát csak az ellenségnek jut egyáltalán az eszébe, hogy bírálja, vagy hogy okosabbnak gondolja magát nála. Az egyes párttagok elbukhatnak, tévedhetnek, a párt azonban sohasem téved. Ez a nagy egészbe, vagy ahogy náluk otthon mondják, az „ügybe” vetett hit lesz az ő vigasza, amikor később kétely támad benne a banális NDK-s hétköznapiak miatt. Anne azt mondja, annak idején kész lett volna a párt szolgálatába állítani az életét, és azonosulni vele.

Ha Anne ma mesél nekem ezekről a dolgokról, olykor elsírja magát. Talán dühében, hogyan lehetett ilyen naiv, vagy talán a csalódása miatt, hogy nem sikerült. Amiért ez az állam, ez a párt, amibe olyan sok energiát ölt, egyszerűen semmivé vált. Azt hiszem, anyám kapcsolata ehhez az államhoz olyan volt, mint egy boldogtalan kamaszkori szerelem. Fiatal lány korában belezúgott az NDK-ba, és egy élet kellett hozzá, hogy aztán megszabaduljon tőle. Nehezemre esik mindezt megérteni, és látni, hogy az én okos, hűvös anyám még húsz évvel az NDK megszűnése után is gyászolja első nagy szerelmét. Milyen mélyen gyökerezhet benne ez az egész, a remény, a feltétel nélküli szándék, hogy ő is köztük legyen, amikor meg kell szabadítani a világot a rosszaktól! Nekem nem sok jutott az ő hitéből. Talán azért, mert már nem is volt elég erős, amikor én abba a korba értem, amikor látóterembe került a politika. Vagy talán azért, mert anyám tudatosan megóvott tőle, hiszen tisztában volt vele, milyen nehéz

szembeszegülni a szülői meggyőződéssel.

Furcsa az embernek interjút készíteni a saját anyjával. Látni, ahogy a könnyeivel küszködik. Anne a dolgozószobájában ült, a fotelban, aminek régen barna-sárga mintája volt, most meg szürke gyapjúkárpittal vonták be. Akart valamit mondani, de a hangja elbicsaklott, és ő alámerült az emlékekhez fűződő érzésekben. Rendes körülmények között nem firtattam volna tovább a kérdést, nyugton hagytam volna. A gyerekek megszokták, hogy fékezze a kíváncsiságukat. A gyerekek nem akarják sírni látni az anyjukat. Figyelmeztetnem kellett magam, hogy most nem gyerek vagyok, hanem családkutató, aki kikérdezi az alanyait. Nem ölelhettem meg anyámat, még ha szerettem volna, akkor sem. Anne nagy levegőt vett, és letörölte a könnyeit. Láttam a kis ráncokat a szája sarkánál, a visszafogottan színezett ősz haját, mert nem akart úgy kinézni, mint a saját anyja, akinek negyven éve koromfeketére van festve a haja. Anne azon a délutánon öregebbnek látszott, mint egyébként. Talán amiatt, hogy a fiatalságáról beszélgettünk. Lelki szemeim előtt látom a fotókat, a lányos mosolyát, a nagy, sötét szemét. Észrevettem, hogy Anne számomra tulajdonképpen nem lett idősebb. Kortalan nő. „Rendben, folytassuk!” – mondja Anne, és újra belefog a mesélésbe.

Újságíró szeretne lenni. Ismeri a foglalkozást az apja révén, és tetszik neki, hogy fizetést lehet kapni azért, mert kíváncsi. Az újságírók Anne szemében olyan emberek, akik hihetetlenül sokat tudnak, ráadásul képesek lebilincselően írni. Példaképe Egon Erwin Kisch, a híres riporter, aki mindig az igazságot kereste, és

többnyire meg is találta.

1966-ban kezdi meg gyakornoki idejét a *Berliner Zeitung* szerkesztőségében, tizenkilenc évesen. Megint különleges helyzetben van, mert ismerik az apját, akit nemcsak ellenállóként, hanem újságíróként is csodálnak. Emiatt nem érzi magát túl kellemesen, ugyanis senki sem veszi igazán komolyan. Mert ő csak apuka kislánya. Ám ennél sokkal nagyobb csalódást okoz neki az, ahogyan az újság működik.

Második munkanapján részt vesz egy értekezleten, ahol a főszerkesztő elmagyarázza, miről nem szabad éppen írni. A megbeszélés neve „eligazító értekezlet”, és mindig az után tartják, hogy a főszerkesztő a Központi Bizottságnál járt, ahol elmondták neki a legújabb tilalmakat és irányelveket a cenzúrárt illetően. Az értekezlet nemcsak arról szól, miként kell bizonyos fejleményeket pártszempontból a helyükre tenni és megérteni, hanem azt is közlik, attól fogva mely szavak nemkívánatosak, mert kisajátította őket az ellenség, mely termékeket nem szabad említeni, mert hiánycikké váltak. Néha hónapokig nem szabad leírni a „mosógép” vagy az „autógumi” szót. A „szociáldemokráciát” két évre, a „parlamentet” és az „angolai népfrontot” hat-hat hétre szüntetik be.

Listákat készítenek arról, mit szabad írni, mit nem, és naponta aktualizálják őket. Ha valaki mégis használ egy rossz mondatot, gyanús fordulatot, szokatlan szót, akkor értekezletet hívnak össze, amelyen a kollégának magyarázkodnia kell, a többiek pedig megmossák a fejét. Elvárják tőle, hogy megbánást mutasson. Egyszer egy idősebb szerkesztő a helyi rovatról arról ír, hogy a barnaszén égésekor korom keletkezik. Ezt az

ártalmatlan kijelentést a főszerkesztő erőteljesen kipellengérezi, mert az NDK-ban használatos barnaszén-tüzelésű kályhák okozta légszennyezés bírálataként értelmezhető. Folyton-folyvást azt sulykolják a kollégák fejébe, hogy az ellenség nem alszik, a Központi Bizottság agitprop osztálya meg aztán pláne nem.

Anne kezdetben a politikai részlegnél dolgozik. Az itt kinyomtatott szövegek zöme a párt közleménye, amit az NDK hírügynöksége, az ADN szállít, és csak föl kell ragasztani. Egyik közleményt sem szabad megrövidíteni vagy más módon megváltoztatni. Még a helyesírási hibákat is bennük hagyják, mert senki nem meri ilyesmi miatt fölhívni a Központi Bizottságot. Anne rájön, hogy a legtöbb vezető nem is igazi újságíró, hanem pártkatona, aki ide van beosztva. A jó újságírók nem párttagok, amit ő különösnek tart, végtére is a párt volna az elit. Minthogy alig marad hely saját írások számára, a legtöbb munkatársnak alig akad dolga. Délben elkezdődik az ivászat. Legtöbbet a vezetők isznak. A kollégák megpróbálják egymást átverni. Intrikálnak, feljelentgetnek, kampányolnak. Mellékesen újságot készítenek.

Annét sokkolják ezek a viszonyok. Beszámol róluk az apjának, aki abban az időben az NSZEP központi lapja, a *Neues Deutschland* külpolitikai részlegét vezeti. Megkérdezi tőle, hogy náluk is történnek-e ilyesmit. Gerhard most is adós marad a válasszal, mint kellemetlen kérdés esetén mindig. És Anne most sem forszírozza tovább, mint mindig. Apjának egyik barátja árulja el neki, hogy csaknem az egész NDK sajtóra ez a jellemző. „Ahol hazugság van, ott ivászatnak is lennie kell” – mondja a

barát szomorúan mosolyogva.

Anne 1968. május 8-án hazudik először az újságban. Esti műszakos, és egy hosszú asztalnál ül a hírszerkesztőségben. Kopog mellette a távíró. Az osztályvezető átnyújt neki egy világoskék papírlapot, amelyet rendszerint a kormányhivatalok szoktak használni a hivatalos közleményeikhez. Az írásról azonban hiányzik a feladó, nem tudni, honnan jött a tudósítás. Az osztályvezető azt mondja neki, ragassza föl hamar a lapot a kéziratpapírra, és vigye le a szedőterembe. Anne fölragasztja a hírt, átfutja, és meghökken. Ez áll fölötte: *Amerikai tankok Prágában*. A rövid írás arról szól, hogy megfigyelők szerint amerikai tankok jelentek meg Prága utcáin. Anne képben van, hogy mi történik éppen Csehszlovákiában, tudomása van a reformmozgalomról, amely később a „prágai tavasz” elnevezést kapja. Ismeri a hírközlés útját-módját. Az NDK-beli újságok azt írják, hogy Prágában szocializmusellenes erők azon munkálkodnak, hogy a megújulás örve alatt felszámolják a népi hatalmat. Ő maga személy szerint nem tudja, mit gondoljon a prágai eseményekről, hogy tényleg olyan veszélyesek-e, mint ahogyan mondják. Ez a hír azonban, tudja jól, nem lehet igaz. Ha az amerikai hadsereg valóban bevonult volna Prágába, akkor az óriási hír lenne, és nem rövid hírként közölnék le a második oldalon. Odamegy az osztályvezetőhöz, és megkérdezi, hogyan kell érteni ezt a szöveget. „Ne kérdezz semmit – feleli az. – Adj neki címet, és vidd le.” Anne makacskodik, hogy itt valami biztos nem stimmel, de a főnöke leinti: „Add le szedésre, a többi ne érdekeljen.” Anne rosszkedvű, bizonytalan, de megteszi, amit mondanak neki.

Másnap felháborodott telefonhívások és tiltakozó levelek áradata önti el a szerkesztőséget. A csehszlovák nagykövetség is panaszt tesz. A telefonálókat a főszerkesztőségből Annéhez kapcsolják. Neki, a gyakornoknak kell megmagyaráznia a dühös telefonálóknak azt, amit nem lehet megmagyarázni. Nem meri magát elhatárolni a hírtől. Elvégezte a feladatot, de nyomorultul érzi magát. Még mindig nem érti, mi is történt voltaképpen, mi ez az egész. Két nappal később újabb jelentés jön. Ez most arról szól, hogy Prágában filmet forgatnak arról, miként szabadult fel a város a fasiszta megszállás alól. Az utcákon látott amerikai tankok a történelmi díszlet részei. Anne csak sokkal később fogja föl a különös jelentések célját. Rájön, hogy az elbizonytalanítás, a félelemkeltés és a provokáció a lényeg. Rájön, hogy a kérdéses estén ő egy nagy propagandagépezet kis fogaskereke volt. Anne ma azt mondja, hogy már akkor búcsút kellett volna mondania álmai hivatásának. Hiszen rájöhetett volna, hogy az NDK-ban nem létezhet hazugságtól mentes újságírás. De annak idején még nem jutott el ideig.

Anyámnak ezek az elbeszélései nekem valahogy hátborzongatónak tűnnek. Képtelen vagyok megérteni, hogyan tudott két évig ennél a lapnál dolgozni úgy, hogy közben nem veszítette el a jóba vetett hitét. Harminc évvel később magam is szerkesztőként kezdtem dolgozni a *Berliner Zeitung*nál. Újságíróként ez volt az első igazi állásom. Akkoriban már egy nagy hamburgi kiadóállalathoz tartozott a lap, és minden olyan volt, mint Anne álmaiban. Már tényleg mindenki azt írhatta, amit akart. Tényleg az volt a lényeg, hogy megtudjunk valamit,

és minél izgalmasabb történetek kerüljenek a lapba. Voltak ott anyámmal egykorú kollégák, akik már a harmincas évek óta dolgoztak az újságnál, és nyilván ugyanazt élték át, amit ő. Szívesen megtudtam volna, hogyan boldogultak a hazugságokkal, és hogyan tudtak egyszer csak szabad újságíróvá válni. De nem mertem megkérdezni tőlük, mert önjelölt bírónak tűnhettem volna, aki olyan kérdéseket tesz föl, amelyekre talán nem is létezik válasz.

1968 augusztusában szovjet tankok dübörögnek Prága utcáin, és valóságosak, nem egy filmforgatás díszletei. Anne épp gyermekfelügyelőként dolgozik a *Berliner Zeitung* nyári táborában. A táborvezető gyűlést hív össze, és közli a hivatalos magyarázatot, miszerint a Csehszlovák Köztársaság kormánya hívta segítségül a szovjet csapatokat. Anne elhiszi ezt a tálalást, és csak néhány nappal később értesül a nyugati rádióból, mi is történt valójában. Hogy szovjet katonai puccsal megdöntötték a csehszlovák kormányt. Hogy a Csehszlovák Kommunista Párt főtitkárát, Alexander Dubčeket és minisztereit elhurcolták, a reformmozgalmat pedig egyszerűen leverték. Anne a nyugati tévében vérző tüntetőket lát, akik bátran odaállnak a tankok elé. Halottakról, súlyos sebesültekről és bebörtönzésekről értesül. Ezen a napon meghal benne valami, amit még nem tud pontosan megnevezni. Úgy érzi, becsapták, elárulták. Nem az NDK propaganda, hanem ami sokkal rosszabb, a Nagy Testvér Moszkvában, akit ez idáig békeszerető és igazságos szövetségesnek hitt. A berlini szerkesztőségben előveszi a *L'Humanité*t, a francia kommunisták lapját. Megtudja belőle,

hogy a francia elvtársak tiltakoztak a bevonulás ellen, és egy kicsit megkönnyebbül, mert ezek szerint kommunistaként is lehet ellenezni az inváziót.

Anne arról is értesül, hogy néhány barátját őrizetbe vették Berlinben, mert tiltakozó röplapokat osztogattak a bevonulás ellen. Az egyikük a volt iskolatársa, Thomas Brasch, a másikuk Bettina Wegner, akit már régóta ismer. Mindkettőjük szülői háttere hasonló, mint Annéé, mindkettőjükkel sokat vitatkozott a kommunizmusról és az NDK-ról. Tudja, hogy nem ellenségekről van szó, és elgondolkodik, ő vajon részt vett volna-e a röplapterjesztésben, ha megkérik rá. Biztos benne, hogy igen. Nem mintha különösebben bátor volna, hanem mert nem tudná elhinni, hogy ilyen dologért becsukhatják. Azt hitte, ilyesmi csak másokkal eshet meg, azokkal, akik a rosszak közé tartoznak. Most már nem olyan biztos a dolgában, mint korábban, amikor még azt hitte, olyasvalakivel, mint ő, nem történhet semmi. Megérti, hogy az állam nem tesz különbséget, ha komolyra fordul a helyzet.

Thomas Brasch és Bettina Wegner később Nyugatra távozik. Braschból ismert költő lesz, Bettina Wegnerből ünnepelt énekesnő. Most azonban még mindketten az NDK börtönében ülnek, mert cédulákra írtak pár sort filctollal. „El a kezekkel a vörös Prágától!” és „Dubčeket az NDK-nak is!” – ez állt azokon a cédulákon, amelyeket Thomas Brasch éjszaka a Prenzlauer Berg negyedben a postaládákba dobott. A saját apja jelentette föl a rendőrségen. Horst Brasch Anne apjához hasonlóan zsidó családból származik, ő is nyugati emigrációban töltötte a náci időket. Ugyanaz a történet, ugyanaz a konfliktus, csak a

következmények drámaibbak.

Anne beszél a szüleivel a letartóztatásokról. Gerhard azt mondja, a bevonulás szükséges volt az ügy érdekében. Aki ezt nem érti, az nem való közjük. Anne azt mondja, akkor nyilván ő sem, mert bizony kész lett volna rá, hogy röplapot terjesszen. A szülei ijedten néznek rá, mint egy eltévelyedett gyermekre. Később soha többé nem kerül szóba a téma.

4. Vádak

Anne történelmet akar tanulni. Azt gondolja, ez jól jön egy újságírónak. Szakértelemre akar szert tenni, mert ha egyszer egy terület specialistájává képezi ki magát, akkor írhat is róla az újságban, és senki nem szólhat bele, mert hát a szakértelem a legfontosabb, gondolja. A *Berliner Zeitung*nál szerzett tapasztalatokat mintha már a szőnyeg alá söpörte volna. Nem szabad általánosítani, győzködi magát.

1968 szeptemberében kezdi meg tanulmányait a berlini Humboldt Egyetemen. Mindjárt az első héten összehívják Anne szemináriumi csoportját, hogy írjanak alá egy nyilatkozatot, amelyben üdvözik a szovjet hadsereg csehszlovákiai bevonulását. A hozzáállásukat tesztelik. Anne egy kis teremben ül a többi hallgatóval együtt. Alig ismerik egymást, egyikük sem tudja, meddig mehet el, hogyan fog reagálni a csoport. A legtöbben tanácsstalanok. Hetek óta mindenütt erről beszélnek, az országban sokan ellenzik a bevonulást, de csak kevesen merik nyíltan kimondani. Anne fejében cikáznak a gondolatok. Nemrég még azt állította, hogy hajlandó lett volna a bevonulást ellenző röplapot terjeszteni, most meg azt kéri tőle, írja alá ezt a nyilatkozatot. Minden idegszála tiltakozik ellene, nem fogja ilyen egyszerűen beadni a derekát, nem fogja elárulni saját magát! Másfelől viszont komoly problémái lesznek, ha nem írja alá. Kirúgják az egyetemről, talán sosem iratkozhat be újra. Vége

lenne a tanulásnak, még mielőtt elkezdődött volna. Érti, hogy ez a nap talán élete döntő napja. Aki egyszer beadja a derekát, az máskor is be fogja adni, és akit egyszer megbüntetnek, az nem törölheti le magáról a szégyenfoltot.

Anne azt javasolja, hogy fogalmazzák át a nyilatkozatot. Az újságban az állt, hogy a letartóztatott csehszlovák reformerek állítólag épp most adtak ki közös nyilatkozatot a szovjet kormánnyal együtt, amelyben megegyeztek, hogy a reformfolyamatot szocialista keretek között viszik tovább. Anne akkor még nem tudta, hogy ez a közös nyilatkozat a reformerek szemében egyenlő volt a kapitulációval. Anne azt írja, hogy a szemináriumi csoport nyomatékosan támogatja a moszkvai nyilatkozatot. A bevonulás helyesléséről szóló bekezdést kihúzza, mert már nem a múltról, hanem a jövőről van szó. Mindannyian megkönnyebbülten aláírják. Nem értettek egyet, de nem is tiltakoztak. Egy kis diplomáciai bűvészműtatványt hajtottak végre, amellyel a pályájukat és a lelkiismeretüket is megóvták. Anne azonban mégiscsak vereségként értékeli, mert nem bátorságról, hanem fondorlatosságról tett tanúbizonyságot.

Az egyetemi pártértekezleten megkérdezik a docensek Annétól, nem akarna-e az elsőévesek párttitkára lenni. A docensek nem ismerik Annét, de olvasták a káderlapját. A származás rovatban ez áll: „haladó értelmiségi”. Ez a prémium kategória, afféle kommunista arisztokrácia. Ajánlóként – mint holmi politikai keresztszülők – hárman szerepelnek: Rudi Goguel, egy híres, köztiszteletnek örvendő elvtárs, a *Moorsoldaten* című dal zeneszerzője, Anne apjának legjobb barátja; Harald Hauser, a francia ellenállás egykori harcosa és

jeles író; valamint Ursel Herzberg, aki zsidóként a londoni emigrációt választotta, majd később államügyész lett. Ezek az elsőrendű referenciák jelentik Anne számára a belépőt a pártelitbe. A *Berliner Zeitung* zárójellemzésében ez áll: „Összességében véve Annette fejlődőképes kádernek tekinthető, aki rendelkezik olyan intelligenciával, hogy jó vezetés mellett társadalmunk hasznos kádere váljon belőle.” Magyarán: van itt valaki, aki remek képességekkel rendelkezik, de még szigorú felügyeletet igényel a kinevelése.

Az egyetemi első pártértekezlet nem más, mint hátborzongató színjáték. Felszólítanak két docenst, hogy menjenek előre, és álljanak a tábla elé. Egy elvtárs szóra emelkedik, és kijelenti, hogy ezek ketten nem érdemlik meg, hogy a Német Szocialista Egységpárt tagjai lehessenek, mert ellenséges megnyilvánulásaikkal hátba támadták a pártot és a munkásosztályt. Reakciós, revizionista magatartásukkal szégyent hoztak az egész egyetemre. Az egyik elvtárs halkán elmeséli Annénak, miről is van szó. A két docens nyilván kételyének merészelt hangot adni a szovjetek csehszlovákiai bevonulását illetően. Voltaképpen nem az invázió ellen tiltakoztak, hanem csak feltették a kérdést, vajon összeegyeztethető-e Moszkva eljárása a szocialista államközösség békeszövetségével. Ekkor egyik elvtárs a másik után emelkedik szólásra, bírálattal és megvetéssel sújtva a kipellengérezetteket. Ők ketten szinte megkövülten állnak ott lehajtott fejjel, és meg sem mernek mukkanni. Olyanok, mint a nyulak, amelyek halottnak tettetik magukat, nehogy a kígyó rögtön lenyelje őket.

Annénak később még sokszor eszébe jut ez a jelenet. Képzletében a két kiállított csúcsos süveget visel, nyakában pedig táblát, amelyen magát vádolja. Ez az értekezlet annyira ijesztő volt Anne számára, hogy elhatározza: mostantól óvatosabb lesz. Fölfogja, hogy a viszonyok az egyetemen egészen mások, mint az újság szerkesztőségében, ahol dolgozott. Az újságnál senki sem kívánta meg tőle, hogy higgyen abban, amit tesz. Elég volt, ha közreműködött. Itt, az egyetemen a gondolkodás tisztaságát is ellenőrzés alatt tartják. Aki nem kötelezi el magát feltétel nélkül, azt izolálják. Később látja néha a két megbüntetett docenst a menzán. Mindig egyedül vannak, senki sem mer beszélni velük vagy odaülni hozzájuk. Még mindig lehajtják a fejüket, próbaidős vezeklők, akik intő példaként szolgálnak mindenki másnak.

Megkérdeztem Annétól, bűnösnek érezte-e magát azért, mert a többiekkel tartott. Némán bólintott, elnézett mellettem, belekapaszkodott a fotelja karfájába, mint aki leeshet, ha nem vigyáz. Csönd telepedett a dolgozószobájára, és néhány hosszú másodperc után Anne azt mondta, az ilyen dolgokat valahogy távol tartotta magától. Foglalkoztatták és nyomasztották, ugyanakkor azonban érezte, hogy meg kell védenie magát a túl nagy együttérzéstől, mert különben nem bírta volna ki. Huszonegy éves volt, egyetemre akart járni, szórakozni, még mindig hitt a rendszer egészében, bár titokban kételkedett is benne.

Anne összebarátkozik néhány diákkal, akik már harmadévesek.

Intelligens, vicces srácok, akiket merészebbnek lát önmagánál. A srácok az FDJ-munka új válfaját akarják kialakítani. Kevésbé ideologikusak, transzparenssebbek, nyitottabbak. Rendszeres találkozókat szerveznek egy lakásban. Hívják Annét, jöjjön ő is. Anne nyugtalanítónak érzi az invitálást, veszélyt érez. Egy hónappal később fölösztatják a harmadéves FDJ-csoportot, a srácokat kiteszik az egyetemről. Az egyiknek két évig egy villanszerelő műhelyben kell dolgoznia, és csak azután folytathatja a tanulmányait. A másinak több szerencséje van. Mivel az apja a tudományos akadémia osztályvezetője, már egy évvel később visszatérhet az egyetemre. Anne elbeszélget az egyik kirúgott sráccal. Nem számított rá, mondja a fiú, hogy ilyen durván reagálnak az ártalmatlan beszélgetéseikre. Nem tenné meg újra, mondja, hiba volt. A vicces srácból megtört ember lett.

A professzor, aki Anne szemináriumi csoportját vezeti fölszólítja a hallgatókat, hogy ítélik el az egyetemről eltávolított társaikat. A nyilatkozatot már előkészítették, ellenséges egyénekről van benne szó, akik meg akarták rontani az FDJ, azaz a Szabad Német Ifjúság szellemét. Ezúttal Anne nem marad néma, mert pontosan tudja, hogy igaztalanok a vádak. Föláll, és azt mondja, ismeri a hallgatókat, nem ellenségek, ezért helytelen lenne elítélni őket. A professzor meglepődik, hogy így beszél egy párttitkár. Anne kizökkenti a gondolatmenetéből. Egyszer csak mások is jelentkeznek, akik szintén ellenzik az elítélést. Az egyik diák azt mondja, nem kell minden bírálatot rögtön ellenségesnek bélyegezni, mert a végén senki sem mer mondani semmit. A professzor elmagyarázza, hogy a kidobott diákok aláírásokat gyűjtöttek a potsdami helyőrségi templom lebontása ellen.

„Történelem szakos hallgatókként bizonyára tudják, hogy Hitler ebben a templomban kötött paktumot a klérussal. Aki ellenzi ennek a templomnak a lebontását, az a fasisztákkal cimborál.”

Erre már senki nem tud mit mondani, még Anne sem. Érzik ugyan, hogy a professzor érvelése galádság, mert olyan dolgot feltételez, ami a megbüntetett diákok közül valószínűleg senkinek sem állt szándékában. Másfelől viszont nincs annál rosszabb, mint abba a gyanúba keveredni, hogy valaki egy gyékényen árul a fasisztákkal. Anne csak később értette meg, hogy a párt ideológusainak fegyvertárában a fasizmus a végső érv, ha más már nem segít. Az apja is ezzel élt, ha kifogyott az érvekből, ha az őrültség, amit védelmezett, túl nagyra nőtt. „Ezért kockáztattam az életemet.” Ezzel a mondattal hallgattatta el Annét odahaza. Letaglózó érv volt, olyan határvonalat vont, amelyen Anne nem mert átlépni.

Én is emlékszem egy állampolgáriismeretek-óra-ra, amelyen a tanárnő azt magyarázta nekünk, hogy Udo Lindenberg *Sonderzug nach Pankow* című dala azért van betiltva az NDK-ban, mert fasiszta tartalmú. A tanárnő idézett egy szövegrészletet a dalból, amelyben Udo Lindenberg a főtítkárról, Erich Honeckerről azt állítja, hogy néha bőrdzsekibe bújik, és a vécén nyugati rádióadót hallgat. „Ez egyértelmű utalás a Gestapo bőrkabátjaira, és ezzel olyan embert rágalmaz meg Lindenberg, aki a nemzetiszocializmus alatt éveken át börtönben ült. Ezt a náci dalt nyilván nem akarjuk meghallgatni.” Már akkor is tudtam, hogy ez a magyarázat baromság. De én sem mertem megszólalni, mert a „náci dal” kifejezés elég ijesztően hangzott.

Az egyetemen szerzett tapasztalatai óvatossá teszik Annét. 1968. december 11-én a *Junge Welt* című lapban olvas egy cikket, amely megbotránkoztatja. A cikk a dalszerző Wolf Biermannról szól, akit az NDK sajtó élesen támad, mert a Nyugaton adott koncertjein negatívan nyilatkozott a keletnémet államról. Cikkekben idézik Biermann verseit, hogy bebizonyítsák, milyen elviselhetetlenül ellenséges ez az ember az NDK-val szemben. Anne olvasói levelet küld a szerkesztőségnek. Ezt írja benne: „Olyan verseket recenzáltok, amelyeket senki sem ismer. A versekből vett nyúlfarknyi idézetekkel igazoljátok a bírálatotokat. Ez elfogadhatatlan, hiszen a vers következő sorában az előbbiek szöges ellentéte is állhat. Szóval azt akarjátok, hogy a fiatalok, anélkül hogy önálló véleményt alkothoznának (mivelhogy a kipécézett verseket nem tudják elolvasni), ellentmondás nélkül átvegyék a véleményeteket. Nem hiszem, hogy ez helyes. Úgy gondolom, joggal bíráljátok Biermann beállítottságát, de épp az ellenkezőjét éritek el a cikkeitekkel, amelyek tele vannak elcsépett és szakszerűtlen kifejezésekkel. Biermann oldalára állítotok nem kevés fiataalt, mert a legtöbbjük utálja a frázisokat, és nem fog hinni nektek.”

Azt hiszem, ez a levél egész jól példázza Anne akkori beállítódását. Nem azt bírálja, hogy egy dalszerző nem mondhatja ki a véleményét az NDK-ban. Ezt elfogadja, mert úgy gondolja: Biermann véleménye veszélyes. Azt a módszert viszont elviselhetetlennek tartja, ahogy Biermannat lejáratják. Azt írja Anne: „Sértegetni kezditek Biermannat, ami nem méltó az erőfölényetekhez. A »nagy pofáját« emlegetitek. Tényleg szükség van erre? Nem tartom helyesnek, ha ilyen kifejezések

használatával bántok el az emberekkel.” Végeredményben a dolog lényegét tekintve hű marad az ügyhöz, csak a formát bírálja. Mert az ellenségek is emberek. Évtizedek múltán Anne viszontlátja a levelét a saját Stasi-aktájában. Megtudja, hogy annak idején operatív eljárást akartak indítani ellene, nem sokkal később azonban leállították. „Az említett személy apja a Párt Központi Bizottságának a munkatársa” – olvassa az aktájában. Ezzel a dolog el van intézve, mert a párt fontos munkatársainak és azok családjának ügyében rendszerint nem folytattak eljárást. Vajon hogy alakult volna Anne élete, ha az apja nem tartotta volna fölője óvón a kezét?

Csodálkozom, hogyhogy nem látta az Állambiztonság, milyen hűséges Anne. Később nemegyszer csalatkoztak benne mások is. Talán azért alakulhatott így, mert Anne elég szokatlan eset volt. A szocializmus ügyének elszánt harcosa, aki eretnek dolgokat mond. Egy fejes lánya, aki hitének biztos tudatában megengedi magának, hogy saját véleménye legyen. Aki az ügyet szolgálja, de az igazságot is. Ő azt hitte, ennek a két dolognak tulajdonképpen össze kellene tartoznia. Anne most úgy látja, hogy a politikai magatartásával mindig meglehetősen egyedül állt. A hívőknek nem volt elég hívő, a kritikusok meg túl engedékenynek tartották. Szeretett volna tartozni valahová, de nem sikerült.

Wolf azt mondja, majd megőrült Anne naivitásától, sziklaszilárd meggyőződésétől. Látta, hogy mennyire szenved a hite miatt, hogy birkózik önmagával. Amikor Willy Brandt, a nyugatnémet kancellár 1970-ben Erfurtba látogat, mindketten ott ülnek a tévékészülék előtt. Az NDK televízió Willi Stophot mutatja, a Minisztertanács elnökét, miközben az erfurtiak

lelkesen kiáltozzák: Willi, Willi! A nyugatnémet tévében viszont látni, hogy az emberek tulajdonképpen csak akkor kezdenek kiáltozni, amikor Brandt lép az ablakhoz. Az NDK propagandának ettől a hétköznapi hazugságától Anne teljesen kikészül. Csak ül ott, és zokog. Wolf azt mondja neki: nyilvánvaló dolog, hogy Keleten hazudnak. Anne némán rázza a fejét.

Anne és Wolf először azon vész össze amúgy istenigazában, hogy az NDK határán átszökő emberek árulók-e, akik büntetést érdemelnek. Anne úgy tartja, a határt meg kell védeni, és ha a határsértőket nem büntetik meg, akkor akár le is bonthatnák a falat. Wolf önmagához képest megőrzi a nyugalmit, pedig alig akarja elhinni, amit Anne mond. Talán megijedt. Azt gondolja, voltaképp lehetetlen egy ilyen nővel együtt élni, ugyanakkor úgy érzi, arra is képtelen lenne, hogy nélküle éljen. Eszébe jut, ahogy tizenkilenc éves korában, 1961 augusztusának végén, két héttel azután, hogy fölhúzták a falat, barátjával, Manfreddal ott állt a teltow-i határzárnál, és azon tanakodott, hogy menjen vagy maradjon. A szögesdrót kerítés két és fél méter magas, és még nem is igazi kerítés, tulajdonképpen csak öt drót, amelyek egymástól fél méter távolságra vannak kifeszítve. Csak föl kellene húzni egy kicsit a középső drótot, és át lehetne jutni. A kerítés mögött magas gaz nő, a legközelebbi őr messze jár. Voltaképpen semmi kockázat nincs, csak az a félelem, hogy helytelen dolgot csinál, egyedül hagyja az anyját, félbeszakítja a retusőrképzést. De az is lehet, hogy mindez csak kifogás volt, és hogy egyszerűen nem tudta, mit akar. Nem volt hozzá elég bátorsága. Ismerte az NDK-t, tudhatta, mi vár rá, ha marad. A legtöbb barátja már lelépett. Miért habozott vajon? Később Wolf

sokat gondolkodott rajta, hogy élete legnagyobb hibáját követte-e el akkor. Máig nem tudja.

Wolf és barátja, Manfred már fél órája áll a drótkerítés mellett, gondolatban eljátszva ezzel a lehetőséggel, amikor megjelenik két határőr, és letartóztatja a barátokat. Kihallgatják őket, az éjszakát a laktanya egyik cellájában kell tölteniük, majd elmehetnek. Talán hittek nekik, hogy nem akartak lelépni, hogy csak ábrándoztak. Wolf azt mondja, annak idején nem gondolta volna, hogy a határ fennmarad. Egy hónappal később megkapja a behívóját a Nemzeti Néphadseregtől. Az első olyan évfolyamhoz tartozik, amelynek fegyvert kell fognia az NDK szolgálatában. Most már benn ragadt, és nem jut ki többé.

Wolf a fal megépítésekor tizenkilenc éves volt, ugyanannyi, mint én a fal leomlásakor. Lehet, hogy annak idején ő ugyanúgy nem fogta föl a pillanat történelmi jelentőségét, mint én, amikor 1989. november 9-én a Checkpoint Charlie-nál álltam. Az első, ami eszembe jutott Nyugat-Berlin területére lépve, hogy otthon hagytam a cigarettámat. Nagyon bosszantott, mert mindig dohányzom, ha izgatott vagyok. Nem volt nyugatnémet márkám, hogy cigarettát vehettem volna, másoktól meg nem mertem kérni. Az járt a fejemben, hogy mit gondolnának rólam a nyugatiak, ha már a szabadban tett három lépés után lejmolni kezdenék. De nem voltam benne biztos, hogy kiengednének-e még egyszer. Erre eszembe jutott, az sem biztos, hogy egyáltalán visszaengednek. Ha abban a pillanatban megkérdezte volna tőlem egy nyugati riporter, hogy érzem magam, valószínűleg azt mondtam volna, hogy ez a falbontás kész stressz. Aztán nem sokáig maradtam odaát, mert másnap korán kellett munkába

mennem. Máig kínos emlékem, hogy 1989. november 10-én pontban reggel hét órakor megjelentem a tudományos akadémia laboratóriumában, ahol rajtam kívül mindössze egy kolléga volt, aki nem olvasta a híreket.

5. Utcagyerekek

Ültem Wolffal a manzárdjában a kerek étkezőasztal mellett. Csönd volt, csak nagy ritkán hallatszott be zaj a nyitott ablakon keresztül. Látszott Wolfon, hogy izgatott. Fészkelődött a székén, nem tudta, hogyan fogjon bele az élete elmesélésébe. Lassan beszélt, nagyon koncentrált, néha lehunyta a szemét, keresgélte az emlékeit, visszaváltozott azzá a gyerekké, aki a Freienwalder Straßén rohangált a romok között a barátaival. Wolf is Nyugaton született, akárcsak Anne. Berlin-Gesundbrunnenben. Mesélt a fűvel és gazzal benőtt utcákról, a levegőt megtöltő lestyánillatról. Amerikai katonák fociztak a sisakjukkal, és az elvadult nyaralótelepeken cigányok vertek tanyát, jövőmondójuk is volt, aki húsz pfennigért tenyérből jósolt. Sigrid nagyfi, Wolf mamája is jósoltatott ott magának egyszer. Valahogy vitába keveredtek a fizetést illetően, ezért aztán büntetésből a jósnő szemmel verte, és kijelentette, hogy a férje el fogja hagyni. Sajnos alig néhány évvel később már kiderült, hogy a jósnő tényleg a jövőbe látott, ezért aztán Sigrid nagyfi mindmáig nem kedveli azokat, akiknek akár csak egy kicsit is cigányos az ábrázatuk.

A gyerekek számára olyan volt az akkori város, mint egy hatalmas kalandpark. Wolf már hatéves korában reggeltől estig csavarog a barátaival a környéken. Összetartó bandát alkotnak. Fölmásznak a hegyekben álló romokra, barlangot építenek az

elhagyott pincékben, és a romokból kinyúló vastraverzeken egyensúlyoznak. Katicabogarakat fognak, cipősdobozba zárják őket, és bejárják a fél várost, hogy zöld levelet találjanak nekik. A városban nagy a nyüzsgés, az utcákon sok az ember. A járdákon hadirokkantak ülnek, zenélnek, a hátsó udvarokban lakatosok, asztalosok, fejőlegények dolgoznak.

Néha kiutaznak Marzahnba, ahol lőszereket tárolnak egy meddőhányón. Tüzet raknak, géppisztolytárat dobnak bele, azután fedezékbe rohannak. Az összevissza röpdöső golyók zaja olyan hátborzongató, hogy némelyik gyerek a gatyájába csinál. A nagyok letörik a gyújtófejet a Flak gránátokról, és a fekete port zsákokba töltik. Olyan romokat keresnek, ahol még állnak a kémények. A robbanóanyagot betöltik alul a kályhanyílásba, és gyomirtóba mártott cipőfűzőt használnak gyújtószinórként. Meggyújtják, és rohannak, mint az eszelősök. Aztán ha felrobban mögöttük a lőszer, és ledől a kémény, mint valami eltalált óriás, üvöltenek és táncolnak örömben. A felnőttek sosem kérdezik meg, hol jártak, megvan a saját életük.

Csak akkor mennek haza, ha megéheznek, bár az első években az éhségük sosem múlik el teljesen. Wolf anyja répából főz levest, Wolf és a kishúga, Rita kihányja, ha a darabok csiklandozzák a torkukat. Szoba-konyhás a lakásuk, a vécé fél emelettel lejjebb. A szoba nedves, a cserépkályha rendszerint hideg, mert Berlinben már rég nincs mivel tüzelni. A legtöbb fát kivágták, és a nagy, vastag fáknak, amelyekhez senki nem mer nyúlni, alul már nincsen águk. Ha erős szél kerekedik, Wolfnak az ablaknál kell ülnie, hogy figyeljen, nem törik-e le valamelyik fáról egy ág. De ha tényleg letörik, akkor a többi srác is rögtön

odarohan.

Kéthetente egyszer Sigrid élelmiszer-vadászatra megy az Oranienburg mellett fekvő Vehlefanzba. A földeket túrja, hátha talál krumplit vagy répát. Nagy köteg rőzsét is hoz magával mindig, a hátán cipeli órák hosszát, rettegve, nehogy valaki elvegye tőle, mielőtt hazaér. Sigrid férje, Werner ez idő tájt még francia hadifogságban van. Sigridnek egyedül kell gondoskodnia a gyerekekről. Némi margarinért és kenyérért cserébe eladja a játékokat, a vágódeszkákat és a kávéscsészéket. Éjszakánként néha némán sírdogál, mert igazságtalannak tartja, hogy ilyen cudarul bántják vele az élet.

1947 októberének közepén távirat érkezik Wernertől. Azt írja, elengedték a hadifogságból, hamarosan hazaérkezik, valószínűleg tizennyolcadika körül. Sigridnek olyan jó kedve lesz, hogy felkelés után fütyörészni kezd. Elmondja a gyerekeknek, hogy a papa nemsokára hazajön. Wolf is örül, de arra is rájön, tulajdonképpen nem is tudja, hogy néz ki a papa, meg hogy milyen a hangja. Amikor Werner 1944 novemberében bevonult, Wolf még csak kétéves volt, semmilyen emléke nincs róla. Wolf csak azt tudja, hogy most minden jóra fordul. Az anyja mondta.

Sigrid lisztet és egy-két tojást vesz a feketepiacon. A havi kosztpénzüik jó része rámegy, de nem bánja, mert feltétlenül süteményt akar sütni a hazatérőnek. Már napokkal Werner érkezése előtt fölsikálják a lakást, elvégzik a nagymosást. Sigrid kivasalja az ünnepi terítőt, az egyik szomszéd levágja a gyerekek haját. A jelzett időpont előtti napon Sigrid egy csokor virágot és süteményt tesz a terítőre. Wolf annyira izgatott, hogy nem bír elaludni. Ha megjön a papa, soha többé nem lesz semmi bánata,

gondolja.

Reggel nyolckor Wolf hangokat hall a konyhából. És akkor betoppan az a nagy, idegen ember. Megsimogatja Wolf fejét, ad neki egy szelet csokoládét, és lényegében minden úgy történik, ahogyan Wolf elképzelte. Mindazonáltal hamar kiderül, hogy Werner megérkezésével nem fordul jóra minden. A hazatérő ingerlékeny és végtelenül fáradt. Minden rendetlenség, minden zaj, minden apró probléma kiborítja. Ordibál, reszket dühében. Utána meg órákon át apatikusan ül a székén. Werner a Wehrmacht altisztjeként került el a halált, azután hadifogolytáborba zárták, ahol bajtársai százait látta meghalni. Több mint egy évig robotolt egy vesztfáliai parasztnál. Hetekig úton volt, mielőtt Berlinbe ért, a családjához, a régi életébe, amiről egész fogsága alatt álmodott, és amiből erőt merített, hogy túlélje a megpróbáltatásokat. És most végre itt van – de elfogyott az ereje.

Wolf számára Werner sokáig idegen marad. Sigrid története egy mindenre képes, sportos, szép, vidám emberről szóltak. Az a Werner, akit Wolf megismer, kizsigerelt, nyugtalan, ideges. Érkezése után egy nappal Werner facsonkot ás ki, hogy legyen tüzelőjük. Egy héttel később bejelentkezik a munkaközvetítőnél. Olyan a viselkedése, mintha félne magához térni. Reggel hatkor kel, és letörli a port a szobában. A rend- és tisztaságmániája rémisztő. A gyerekek az agyára mennek. Amikor Wolf egyik este nyűgösködik, hogy még nem akar lefeküdni, Werner verni kezdi, mint egy tébolyodott. Másnap Wolf nem tud ülni, mert a feneke tele van véraláfutással. Werner később még sokszor elveri, olyan nagyokat üt, hogy Wolf átrepül a szobán. Sigrid nem meri

visszafogni a férjét. Úgy gondolja, ennek így kell lennie, hagyja, hogy megtörténjenek ezek a dolgok. Örülnek, ha Werner néha nincs otthon, és nyugalom költözik a lakásba. Wolf azt mondja, Werner idővel egyre ritkábban tartózkodott otthon. A család általában együtt reggelizik. Fogságból hazatérő lévén Werner pluszadag vaját és tojást kap. A tojást gondosan lehámozza, felszeleteli, és egyedül megeszi. A gyerekek a híg tejlevest kanalazzák, és őt nézik.

Egyszer Wolfot rajtakapják, amikor a barátaival betörnek egy gyár üveglakait. A gyártulajdonos azt akarja, hogy fizessék meg a kárt. Werner leül a konyhába Wolffal, és kiszámítja neki, mit jelent ez a családi kasszára nézve. A végén Werner kijelenti, hogy Wolfnak el kell mennie, mert nem futja mindannyiukra a pénzből. Sigrid becsomagol egy kis hátizsákba, elbúcsúznak egymástól, és Wolf elindul, szentül meggyőződve róla, hogy mostantól egyedül kell boldogulnia. Látja, ahogy a szülei az ajtóban állnak, de még csak sírva sem fakad. Úgy gondolja, hát jó, akkor ez van. A következő utcasarkon Werner utoléri a fiát, és azt mondja neki, hogy a leckéztetéssel csak Wolf bűnének komolyságát akarta érzékeltetni. Hazamehet.

Azon tanakodom, hogy vajon fölfogta-e Werner annak idején, milyen szörnyű erkölcs húzódik meg a pedagógiai leckéje mögött. Hogy milyen sokkoló, ha egy hatéves gyerek lehetségesnek tartja, hogy egy buta csínytevés miatt az apja eltaszítja magától. Werner alighanem arra számított, hogy Wolf zokogni kezd, és bocsánatért könyörög. De Wolf nem ilyen volt. Néhány hónappal később Werner újra eljátssza ezt. Bezárja Wolfot a pincébe, mert nem bírja elviselni, hogy a testvérek veszekszenek. Wolf

ahelyett, hogy siránkozna, magára húzza a kerékpártakarót, és elalszik a pincében. Dúl a harc közöttük.

Werner segédtanító lesz egy szakiskolában az orosz megszállási övezetben. Véletlen, hogy épp ott ürül meg egy állás. A fizetését keletnémet márkában kapja, ami gondot jelent, mert ők Nyugaton laknak, ahol nem sokat ér a keleti pénz. Egyszer egy héten elmennek a gyerekek a mamával Keletre élelmiszert vásárolni. A Bösebrücke hídon cipelik át Nyugatra a nehéz szatyrokat. Wolf gyűlöli a hidat, mert olyan hosszú. Ha egyedül kell tejért mennie, mindig pihenőt tart a híd közepén. Leköp az üres sínekre, azt képzei, hogy mozdonyvezető, és egy nagy, fekete mozdonnyal hajt keresztül a városon. Olyan különleges a mozdony, hogy nincs szüksége sínekre, és egészen a ház kapujáig lehet vele szállítani a nehéz tejeskannákat. 1949 novemberében átköltöznek Keletre, a Schönhauser Alleera. A döntés gyakorlati, nem politikai. Akkor még nem lehet előre látni, hogy a különböző szektorokból egyszer különböző országok lesznek.

Ha az osztályban gyerekeket válogatnak ki nyaraltatásra, Wolf rendszerint köztük van. Soványabb és gyengébb az osztálytársainál. Egyszer a Balti-tenger partján fekvő Glowéba mennek. Reggelente zászlófelvonás van, és öt szelet lekváros kenyér. Délben a levest csukamájolajjal kapják. Egy volt hadifogolytáborban laknak. Az óriási barakkokból álló tábort szögesdrót kerítés veszi körül. Wolf ijesztőnek érzi a tábort. Amilyen gyorsan csak lehet, meg akar hízni, hogy ne kelljen tovább ott lennie.

Odahaza Werner a szocializmusról kezd mesélni, hogy az majd véget vet a szegénységnek. Werner az épp megalakult

Német Demokratikus Köztársaság Pedagógiai Főiskoláján tanul, és lelkesedik az új társadalom eszméjéért. Olyan mohón szív magába mindent, mint egy szomjúhozó, mint akinek sürgősen szüksége van valamire, amiben hihet. Egyszer azzal jön haza, hogy a szocialista családban is szükség van szabályokra. Hogy mostantól a gyerekek ne papának és mamának szólítsák őket, hanem Wernernek és Sigridnek. Továbbá a tóban ezentúl meztelenül fürdenek, a gyerekekből pedig úttörő lesz.

Sigridnek esténként el kell kísérnie Wernert a kommunizmus építéséről szóló előadásokra. Egyetlen szót sem ért abból, amit hall, de elmegy vele, nehogy Werner megharagudjon rá. Május elsején a család fölvonul az Unter den Linden sugárúton. Egy nő szegfűt tűz Wolf gomblyukába, Werner a sötét öltönyét viseli, Sigrid a virágos kabátját. Elvonulnak a romok mellett, át az állatkerten, ahol nincsen már fa. Énekelnek a munkásosztály egységfrontjáról, a proletárok öntudatra ébredéséről, hogy végre elveszítették láncukat. Wolf elmélázik, vajon hová lett az a sok lánc. Van egy könyve, amelyik egy kalózkapitányról szól, aki hajókat támad meg, és felszabadítja az evező rabszolgákat. A rabszolgák is láncokat viseltek, és örültek, amikor végre felszabadultak. Úgy látszik, ez valami jó dolog.

1951 nyarán Világifjúsági Találkozót tartanak Berlinben. A világ számos szegletéből vendégeskednek fiatalok a szétbombázott, háború utáni Berlinben. Wolf sok más gyerekkel együtt egy teherautó platóján megy végig a városon. Énekelnek, este egy standnál élelmiszercsomagokat lopnak, még szalámit is találnak benne. Wolf még sosem evett szalámit. Hazaviszi a darabot, vékony szeletekre vágja, és megeszi az egészet.

Egyik hétvégén Wolf elmegy Wernerrel egy kiállításra, amelyet az NDK első ötéves tervéről rendeztek. A bejáratnál a gyerekek kék műanyag jelvényt kapnak, ötös szám van rajta. Werner elmagyarázza, hogy öt év múlva az embereknek az NDK-ban már nem lesz pénzük, mert mindenki egyszerűen csak elveszi majd a boltban azt, amire szüksége van. Werner a kiállítás falán lógó tervekre és táblázatokra mutat, a szocializmus fölényének bizonyítékaira. Wolf el sem tudja képzelni, hogy fog ez sikerülni. De öt év egy kilencéves gyereknek sok idő. Lehet, hogy képes lesz erre a szocializmus addigra, ki tudja. Mindenesetre most már sok enivalójuk van, és nem kell többé éhezniük.

Az úttörőknél nem túl vidám az élet. Folyton valami sorban állás meg felvonulás van. Agitátorok jönnek, és olyasmiket mesélnek, amiket senki nem ért igazán. Wolf és a húga az egyedüli gyerekek az utcában, akik fehér inget és kék nyakkendőt viselnek. Ezért aztán csúfolják őket a többiek. 1951 novemberében Werner elköltözik otthonról. Azt mondja a gyerekeknek, hogy Sigriddel már nem szeretik egymást, és mostantól külön fognak élni. Sigrid a vasalódeszka mellett áll, és sír. Wolf mostantól anyunak szólíthatja, nem muszáj meztelenül fürdenie és az úttörőkhöz járnia. Minthogy Werner magával viszi a kihúzható kanapét, esténként matracokból vernek tanyát a nappaliban. Wolf az anyja mellett fekszik. Elalváskor érzi a melegét, hallja a lélegzését. Nagyon jó érzés.

6. Vagányok

Iskola után Wolf a haverjaival átmegy Nyugat-Berlinbe, belógnak a határ menti mozikba cowboyfilmet nézni, és csokoládét meg cukorkát lopnak. A Nyugat színes és izgalmas. Kávé- és rágógumiszagú. Az amerikai katonák, akik néha adnak nekik ezt-azt, olyan lezserek, mint a cowboyok a filmekben. Össze sem lehet őket hasonlítani a keletnémet rendőrökkel, akik rosszul szabott egyenruhájukban őrzik a határátkelőhelyeket. A fiúk mindennap átjárnak egyik világból a másikba. Látják a neonreklámokat meg a vörös transzparenszeket, a fényes Daimler Coupékat meg az orosz katonai járműveket, a vékony nejlonharisnyás és az otthonkás nőket. Rock and rollt és mozgalmi dalokat hallgatnak. Wolf azt mondja, minden gyerek számára világos volt annak idején, hogy melyik a fejlettebb rendszer. A Keletet egyre tehetetlenebbnek, egyre siralmasabbnak látja. 1953. június 17-én elmegy villamoson az Alexanderplatz mellett. Látja az orosz tankokat, hallja a Keibelstraßéból jövő lövéseket, ahol a nagy börtön van. Hazamegy, és azt gondolja, talán hamarosan vége az NDK-nak. Pár nap múlva leverik a felkelést, és minden ugyanúgy megy tovább, mintha mi sem történt volna.

Az anyjuk minden második vasárnap szépen felöltözteti Wolfot és a húgát, és a gyerekek elmennek a Stalinalleera. Ott lakik Werner, a köztársaság első szocialista utcájában. Elmennek

a park közepén álló, hatalmas Sztálin-szobor mellett. Sztálin katonai zubbonyt visel, és olyan szigorúan néz, mint Werner, amikor valami fontosat magyaráz. Werner lakásához egy márványlapokkal burkolt, nagy lépcsőházon keresztül lehet eljutni. Van lift és szemétdobó is. Olyan az épület, mint valami palota. De olyan palota, amiben ma munkások és parasztok élnek, mondja Werner. Ő maga közben már iskolaigazgató, de ez nem olyan fontos. Az a fontos, mondja Werner, hogy a munkásokkal érezzünk együtt. Wolf nem szereti ezeket a vasárnapi látogatásokat. Olyanok, mint az állampolgáriismeretek-óra. Werner megkérdezi, mi újság az úttörőknél, ők meg nem merik megmondani, hogy már rég nem járnak oda. Werner újságcikkeket olvas föl nekik, amelyeket iránymutatónak tart. Termelési eredményekről és a lakásépítés területén elért sikerekről szólnak. De hogy Keleten miért nincs farmer, azt nem tudja megmondani. Ilyenkor utal a világpolitikai helyzetre, a Nyugatra, amely ott tesz keresztbe a Német Demokratikus Köztársaságnak, ahol csak tud. Ha Werner a munkásparadicsomról beszél, Wolf azokra az öregasszonyokra gondol, akik mindennap az utca szemközti oldalán várnak a szénkereskedés előtt, hogy leessen a teherautóról egy-két brikett. A nyugat-berlini üzletekre gondol, ahol minden kapható. A valóság, amelyet ő ismer, nagyon távol áll azoktól a dolgoktól, amiket Werner mesél.

Később Wolf már nem jár a Stalinalleera. Nem bírja tovább elviselni a kioktatást. A Storkower Straßén, egy volt légoltalmi pincében több más fiatallal együtt kiépítettek egy bulitanyát. Rock and rolloznak, és szappanos vízzel hátrafésülik a hajukat. A

tánclépéseket otthon, a nappali ajtajának kilincsénél gyakorolja. Lányokkal ismerkedik, smárolnak egy kicsit meg taperolnak. Különleges alkalmakra Wolf aranygombokkal díszített vörös bársonyzakót húz, meg szűk, fekete nadrágot, aminek a szára lent nem lehet szélesebb tizenöt centinél. Wolf most rocker, vagány, aki már nem vesz be minden szarságot. Amikor a Plänterwaldban tartott egyik népünnepélyen táncolnak, megjelenik a rendőrség. Az NDK-ban tilos az utcán táncolni. A lányokat elválasztják a fiúktól, teherautókra lökdösik, és egy Oranienburg közeli erdőben kirakják őket. Éjszaka, esőben gyalogolhatnak vissza Berlinbe, megalázva, porig sújtva. Pár hónappal később a fiatalok Blankenburgban, egy elhagyott hétvégi házban rendezkednek be. Elvist hallgatnak meg Bill Haley-t, és a sötétben végkimerülésig táncolnak. De ide is betoppan a rendőrség, lefoglalják a magnószalagokat, fölírják a neveket meg az igazolványszámokat. Wolf azt mondja, annak idején ők csak szórakozni akartak, de a hülye állam rögtön politikai ügyet csinált a dologból. Aki farmert és papucsot visel, az osztályellenség. Aki táskarádióval áll az utcasarkon, azt megfenyegetik az önkéntes rendőrök. Nyugati adókat hallgatni és csoportosulni tilos. Aki Elvis-frizurát fésül magának, annak szétvetett lábbal kell a házfalhoz állnia, miközben igazoltatják. Wolf azt mondja, volt egy pont, ami után már csak az elvről szólt a történet. Hogy mellettük vagy ellenük van az ember. „Mindig megmutatták, hogy nem tartozunk közéjük. Ellenséget csináltak belőlünk.”

Wolf kezdetben elfogadta ezt a szerepet. Azonban valószínűleg nem tekintette magát ellenségnek, csak olyannak,

aki nem hajlandó mindenre. Nehéz megmagyarázni ezt az egyensúlyozást alkalmazkodás és ellenállás, bátorság és árulás között. Maguk a szavak is túl nagyok ahhoz, hogy leírjuk velük ezeket a kis elmozdulásokat. A lehetőségek szürke tartományában zajlottak, ahol hol errefelé, hol arrafelé lehet menni, ahol nincs helyes és helytelen út, hanem legjobb esetben csak egy érzés, hogy elviselhető kompromisszumot találtunk. Aki ebben a szürke tartományban élt, annak minduntalan újra kellett reagálnia, mérlegelnie. Nem volt sem áruló, sem pedig hős, csak igyekezett, hogy minél hívebb maradjon önmagához.

Azt hiszem, Wolf maga sem tudta, mit miért csinál és mit miért nem. Ott volt például az a dolog Walter Ulbrichttal, a Német Szocialista Egységpárt, az NSZEP főtitkárával, akit egyesek „Kecskeszakáll”-nak hívtak. A hatvanas évek elején Wolf retusőrként dolgozott az NSZEP központi lapjának, a *Neues Deutschland*-nak a nyomdájában. Történt egyszer, hogy az esti műszakban leadtak egy fotót Ulbrichtről, amit gyorsan fel kellett dolgozni az aktuális számhoz. Ulbricht keret nélküli szemüveget hordott, amitől kecskearca egy kicsit modernebbnek hatott. Valami nem stimmelt a fotón a kontrasztokkal, és Wolf körülrajzolta a szemüveget – Walter Ulbricht pedig egyszer csak szarukeretes szemüveget viselt. A változtatás senkinek nem tűnik föl, az újság nyomásba megy, de másnap reggel megjelenik két ember a Stasitól, hogy Wolffal akarnak beszélni. Azt kérdik tőle, kinek a megbízásából csúfította el a főtitkárt, mire Wolf azt feleli, hogy nem megbízás volt, legfeljebb tévedés. Az egyik ember rávágja, hogy ilyen tévedésekért egyesek börtönbe is kerültek. De aztán mégiscsak hisznek neki, és megelégszenek a

szigorú megrovással.

Néhány héttel később felavatják az S-Bahn új szakaszát, a pankow-it. A szerelvények most már nem Gesundbrunnen, azaz apám régi otthona felé járnak, mert ott most fal van. Az új szakasz szimbólumértékű, a szocialista főváros jelképe. Fénykép készül az első S-Bahn-szerelvényről, amint felvirágozva befut az állomásra, és Wolf kiretusálja a szerelvény egy részét úgy, hogy csak a mozdony marad, ami egy kicsit furcsa. Ezúttal a Stasi emberei nem olyan rendesek, órák hosszat tartó kihallgatásnak vetik alá apámat, tudni akarják, kik voltak a megbízói. Apám nem tudja megmagyarázni, hogyan kerülhetett sor erre az újabb hibára. Maga is kissé tanácstalan, mi az ördög bújhatott belé. Valami baleset és provokáció közti dolog lehetett. A Stasi emberei látják a tanácstalanságát, de azt is, hogy apám nem hülye. Csóválják a fejüket, és azt mondják, nyitva áll előtte a börtönajtó. Ellenséges propaganda, az állam legfőbb képviselőjének becsmérése – Wolf helyzete rosszabb már nem is lehetne. Ám valami mégis visszatartja a hatalom embereit attól, hogy súlyos büntetést rójanak ki rá. Talán látják, hogy apám voltaképp nem ellenség, hanem csak azt próbálgatja, meddig mehet el. Vagy érdekesnek találják, és még terveik vannak vele. Ez megmagyarázná a későbbi beszerzési kísérleteket. Mindenesetre Wolf ismét megússza ép bőrrel. „Szocialista segítőként” Lipcsébe küldik.

A vidéki száműzetés örömmel kezdődik. Wolf 1962 őszén kerül Lipcsébe, nem sokkal a huszadik születésnapja előtt. Farsang van. Csaknem minden este táncolni megy, és jóképű berliniként nem nehéz ismerkednie. Lipcsében még van igazi

polgárság. A jó házból való úrilányok szombatonként a Ringcaféba járnak táncos teadélutánra. Wolf hétcentis sarkú, hegyes orrú cipőt visel, hozzá vékony csíkos, úgynevezett Stresemann nadrágot és svejfolt inget. Tetszik a lányoknak, egzotikus figurának tartják. Megismerkedik az egyikkel, aki hazaviszi a szüleihez egy villába, az ügető közelébe. A szalonban fekete zongora áll, a lány apja beinvitálja Wolfot egy kis beszélgetésre a könyvtárba, ahol dohányozni is szabad. Wolf ezután majdnem minden hétvégén náluk vendégeskedik, házi muzsikálás és koktélpark színesíti az együttléteket. Az operában a családnak saját páholya van, ahol most már Wolf is szívesen látott vendég, és nemsokára olyan érzése van, mintha már nem is az NDK-ban élne.

A *Leipziger Volkszeitung*nál végzett retusóri munka nem fárasztja ki túlságosan, és „szocialista segítőként” többet keres, mint Berlinben. Szerez magának néhány mellékes munkát is, úgyhogy hirtelen dúskál a pénzben. Villamos helyett taxin jár, és étteremben étkezik. Tánccipőjét méretre csináltatja, és hamarosan már a nadrágjait és az ingeit is. Tetszik neki a város, a nagyvilágiság, a belevalóság. Annyira más, mint Berlin, ahonnét elmenekült a polgárság vagy visszahúzódott, ahol a szász munkások és funkcionáriusok vették át a hatalmat.

Nyáron Wolf kiíratja magát három hét betegállományba, és strandolni megy. Egy szép napon rendőrök állítanak be hozzá, és magukkal akarják vinni. Kiderül, hogy az anyja és a húga vele egy időben van szabadságon. Berlinben föltűnik az egyik szomszédnak, hogy nem látni a két nőt. A szomszéd azt gyanítja, hogy leléptek Nyugatra, mire a rendőrség telefonál Wolf

munkahelyére, hogy ellenőrizték, ott van-e még. Amikor őt sem találják, köröztetni kezdik az egész családot, amit aztán gyorsan visszavonnak, hiszen Wolf megvan, az anyja és a húga pedig bizonyíthatóan a Balti-tenger partján süttetik a hasukat. Ez az eset kicsit visszarántja Wolfot a valóságba, annál is inkább, mert a rendőrség nem sokra rá ismét meglátogatja, és rögtön le is tartóztatják. Azért, mert Berlinből történt elutazása előtt Manfred barátjával a potsdami Flatow-torony tetejéről ledobott egy nehéz fagerendát. Károkozás miatt följelentik a rendőrségen, bár ezt később a kár jelentéktelensége miatt visszavonják.

A rendőrségi ügyek miatt a hadsereg is fölfigyel rá. Wolf behívóparancsot kap, és haladéktalanul jelentkeznie kell Berlinben. Hajnali háromkor kétszáz másik fiatalemberrel együtt ott áll a Nordmarkstraßen, a furnérból frissen összetákolt körzeti hadparancsnokság üres parkolójában. Sötét van és hideg, utcai lámpák tompa fénye borul a térre. Órák hosszat ácsorognak. Már hajnalodik, amikor egy hadnagy felsorakoztatja őket ötös sorokban, utána pedig menetelve elindulnak a pályaudvar felé. Wolf fáradt, nincs hozzászokva a korai keléshez, pláne az ennyire koraihoz. A barátnőire gondol, és a meleg ágyára lipcsei szobájában. Csak most fogja föl, hogy egyelőre vége az aranyéletnek. Magához szólította az állam, szocialista embert akar faragni belőle. Nyomasztó, szorító érzés keríti hatalmába. Mostantól nem lesz több bújócskázás. Ki van szolgáltatva ezeknek az egyenruhásoknak, ezeknek az üvöltöző idiótáknak, akik szemlátomást még élvezetüket is lelik ebben a rohadt katonásdiban. Wolf a többiek mögött baktat, látja a jól ismert utcákat, az ébredező várost. Örül, hogy ilyen korán még nem

találkozhat senkivel, akit a másik életéből ismer. A hóna alatt kartondobozt visz, ebben küldi haza a ruháját. Később, amikor majd maga is egyenruhás lesz, egy a sok közül.

Wolf Sanitzba kerül, Rostock mellé, egy légvédelmi ezredhez. Új még a Nemzeti Néphadsereg, csak most kezd növekedni. A tiszték némelyike már a náci alatt is szolgált. Az egyenruhák nem sokban különböznek a régiektől. Wolfnak eszébe jut Werner, az ő háborús katonaideje, nincs is az még olyan messze. A katonaeorvos igazolást ad Wolfnak, hogy a térde miatt csak korlátozottan alkalmas hadszolgálatra, ezért belső szolgálatra osztják be, ami bizony nem is rossz. Az ezrednél rajzolót keresnek. Wolf jelentkezik, és rögtön azzal bízzák meg, hogy fessen faliképet az új mozi terembe. A parancsnok acélsisakos és gépfegyveres, hősies katonát óhajt, olyat, aki a győzelem biztos tudatában néz a távolba. A kép alatt ez a sor álljon: „Megvédjük hazánkat.” Wolf mindent a kívánságnak megfelelően csinál, dicséretben részesül, és a vezérkar mellé rendelik. Ezenkívül kiképezik filmvetítőnek, és később a könyvtárért is ő felel.

A filmvetítő kabin mellett van egy kis helyiség, amelyet be lehet zárni. Wolf itt lemezeket hallgat, könyvet olvas, elfeledheti kicsit a laktanya világát, és magában lehet. Rájön, hogy a hadsereg voltaképp ugyanúgy működik, mint az egész NDK. Itt is vannak kis rések, zugok, ahol el lehet tűnni. Itt is működik az adni és kapni elve. Wolf győzelemre viszi az ezredét a nagy Hadosztályi Rajzversenyen, és ennek fejében nem kell részt vennie a megerőltető hadgyakorlatokon. Transzparenszeket fest a tábornokok érkezésére, és ezért az a köszönet, hogy megússza büntetés nélkül, amikor kiderül, hogy a laktanyában éjszakázott

a barátnője. Szereti ezt a játékot, a határok feszegetését. Nem jelent neki gondot, hogy nevetséges propagandaképeket fessen, ha ennek fejében békén hagyják. Látja a többieket, akik szintén nem hisznek a nagy „ügyben”, de azért paríroznak. Wolf azt mondja, voltaképp mindig csak a látszat volt a lényeg, az állam nem kívánta meg az igazi hitet. Nem kellett alakoskodnod vagy eladnod magad, elég volt egy kicsit részt vened a szocializmus nagy színjátékában.

Elmélázom, valóban így volt-e. Hogy észrevették-e, ha átlépték saját határaikat, ahogy az idegen hit lassan és észrevétlen belülük szívódott. Hogy a végén nem a többiek határozták-e meg mégis a játékszabályokat. Talán csak illúziók voltak ezek a rések meg lehetőségek, figyelemelterelés arról, hogy ők mégiscsak együttműködtek. Nekem is mindig az volt az érzésem, hogy tulajdonképpen hű vagyok a rendszerhez, ugyanakkor tudtam, mit kell tennem, hogy ne legyenek problémáim. Nagyon könnyű elsajátítani, hogyan kell lavírozni a szemtelen gondolatok és a fegyelmezett együttműködés, a kis hazugságok és a nagy igazság között, de nem könnyű leszokni erről a lavírozásról. A döntésképtelenek túlélési stratégiája, védekezési mechanizmusa ez.

Wolf egyre-másra megszegi a szabályokat, mint aki mindenáron ki akarja deríteni, hol az a pont, amikor a többieknek végre reagálniuk kell. Nem tudatosan teszi, egyszerűen csak megtörténik vele, és rendszerint maga is csodálkozik merész akcióin. Mopedezik a barátnőjével, gyorsajtásért lemeszelik, és ugrik a jogosítványa meg a szabadságos levele. Katonai rendőrök bilincsben viszik vissza a

laktanyába, hogy dezertálás miatt vád alá helyezték. Eközben kiderül, hogy Wolf nem is tett katonai esküt. Az eskütétel napján gondosan valami égető kenőcsöt dörzsölt a szemébe, amitől az bedagadt, őt meg elvitték a rostocki egyetemi klinikára. Így tudta elkerülni az eskütételt, ugyanakkor senki nem vonhatta felelősségre a mulasztása miatt. Többször is tervezik, hogy bepótoltatják vele az esküt, de mindig közbejön valami, úgyhogy Wolf tizennyolc hónap elteltével anélkül távozik a seregtől, hogy hűséget esküdött volna a Német Demokratikus Köztársaságnak. Űgyesen kivonta magát ez alól, anélkül hogy nyíltan meg kellett volna tagadnia az esküt.

Katonatörténeteivel Wolf mindig remekül elszórakoztatott bennünket. Imádom a néphadsereges kalandjait. Sokszor kértük, hogy utánozza, hogyan nézett a főhadnagy, amikor női bugyit talált Wolf ágyában. Sokszor kellett elmesélnie azt is, hogyan mászott be éjjel részegen a laktanya kerítésén. Minden alkalommal egyre jobban kiszínezte a történeteit. Nem tudom, egyáltalán mennyi igaz az anekdotáiból, és valószínűleg Wolf sem tudta már. Apám katonaideje mindenestre mindig szórakoztató témának tűnt annak idején, Wolf pedig utánozhatatlan bohócnak, aki a többieket mindig egy kicsit hülyébbnek láttatta, mint amilyenek voltak. Ma inkább azt gondolom, hogy Wolf olyan volt, mint az ügyes hal, amelyik a tengerről álmodik, és közben megfélekedzik róla, hogy még mindig az akváriumban úszik.

Azt hiszem, Wolf nem volt különösebben politizáló alkat. Nem volt rendszerellenes meggyőződése. Inkább csak önmagára gondolt, a saját szükségleteire, a saját méltóságára. Nem szerette, ha előírnak neki bármit is. Allergiás volt a szabályokra,

saját maga akarta meghatározni az életét. Ha külső nyomást érzékelt, megmakacsolta magát. Ha valaki nagyon az agyára ment, pofán vágta. Mindig erős, független embernek láttam. Olyannak, aki ragaszkodik az énjéhez. Az ilyesmi persze könnyen politikai színezetet ölthet egy olyan országban, ahol a kollektíva az uralkodó, ahol meg akarják szüntetni a személyiséget. De alighanem még az elvtársak is fölfogták, hogyan funkcionál Wolf. A Stasi-aktájában később majd az áll róla, hogy kritikus, de nem ellenséges. Az a szabadság, amit megengedett magának, valamikor aztán már nekem is természetessé vált. Nélküle talán sosem lett volna belőlem nyugati.

A hadsereg után Wolf egy alkalmazott grafikai szakiskolában tanul tovább. Szinte kizárólag csak lányok járnak oda. Hamar visszatalál a régi, könnyű életéhez. Van egy nője, akivel színházba jár, egy másik, aki főz rá, és egy harmadik, akivel lefekszik. A tanulás nem kerül túl nagy erőfeszítésébe, mert a legtöbb dolgot már tudja abból, amit tanítanak neki. Odahaza az anyja és a húga kényeztetni. Sigrid számára valami olyasmi lett, mint egy férjpótlék, a húga számára meg apafigura. Huszonhárom éves korában aztán egyszerre csak szűknek érzi már a két és fél szobás lakást, és elköltözik a boltba a Prenzlauer Berg negyedbe. Sigrid nem haragszik meg érte.

Wolf szabadúszó grafikusként kezd dolgozni, ami nem könnyű, mert az NDK-ban papírhány van, és nehéz megbízásokhoz jutni. Kevéske pénzét magánál hordja, a nadrágzsebébe gyűrve. Néha már hó elején nincsen semmije. Keveset eszik, a villamosjegyet is alig tudja kifizetni. Megviseli ez a bizonytalanság, ideges, rendetlenkedik a vérkeringése. Ha

izgatott, szédül, ha ideges, elalszik. Azt mondja, egész jó volt ez az újfajta szabadság, de meg is ijedt tőle. Ez az egész talán túlságosan arra emlékeztette, amikor a családjának a háború után nem volt pénze, és éhezniük kellett. Nincs benne biztonságérzet, ősbizalom, hogy majdcsak lesz valahogy. Később is többször észrevettem ezt rajta. Amikor például tíz doboz lönchúst vett, és nem tudta megmagyarázni, miért. Amikor tonnaszám zsákolta be a szenet a pincébe, arra gondolva, hogy változhatnak az idők. Amikor ledőlt a fal, és nem volt világos, hogyan tovább, Wolf meleg alsóneműt vásárolt az egész családnak. Maga is tudta, hogy hülyeség, de nem tehetett róla.

Valamikor aztán elege lesz a nőügyekből. Elhatározza, hogy mindegyikükkel szakít, hogy összpontosítsa az energiáját. Azon az estén, amikor elbúcsúzik az utolsó nőtől is, meglátogatja Hansi barátját. Nála már ül egy vendég, egy szép, sápadt lány, hosszú, sötét hajú, aki kezdetben annyira átnéz Wolfon, hogy meg kell dolgoznia a lány figyelméért. Van benne valami lányos félszegség, de egyszersmind határozottság is. Wolf mágikusan vonzódik hozzá, feledve minden korábbi elhatározását. Amikor átsétálnak a hófödte parkon, és kezébe fogja a lány kezét, az olyan, mintha nem is történhetne másként.

7. Nyomok

Gyerekkoromban az embereket az autójuk szerint osztályoztam. A szüleim barátait nem ismertem név szerint, de azt tudtam, hogy fehér Wartburg Touristtal vagy Lada 1500-assal járnak-e. A legtöbbjüknek Trabantjuk volt, és ezért nehéz volt őket megkülönböztetni egymástól. Néha megjegyeztem az autó színét vagy valamilyen különleges tartozékát, de a trabantosok alapjában nem voltak különösebben érdekesek. Egy kék Škoda pótlólag felszerelt ködlámpával és műbőr bevonatú kormányval viszont kitörölhetetlenül az emlékezetembe vésődött. Ahogyan egy piros Moszkvics is, amelynek a visszapillantó tükrén plüsskacsa lógott. Verhetetlen kedvencem egy világoskék Citroën Pallas GSA volt, Gerhard autója. Ez a kocsi afféle NDK Ferrarinak számított. Legnagyobb örömöm az volt, ha a nagyszüleim meglátogattak bennünket, én pedig beülhettem a Citroënbe, mialatt a család kávézott. Képes voltam órák hosszat a kormány mögött ülni, azt képzelve, hogy én vagyok Erich Honecker sofőrje. Fogalmam sincs, hogy jutott ez az eszembe, talán azért, mert az autó olyan hallatlanul elegáns volt, hogy voltaképpen államfőkhöz illett. Néha beült mellém Gerhard, és pilótásat játszottunk. Én voltam a kapitány, ezért én indíthattam be a motort és húzhattam meg a kart, amitől az autó zajtalanul a levegőbe emelkedett. A nagyapám nem is szolgálhatott volna nyomósabb érveléssel a kapitalizmus előnyei mellett.

A citoënes időkben, amit csak átmenetileg szakított meg egy peugeot-s szakasz, a nagyszüleim Párizsban éltek. Gerhard a *Neues Deutschland* tudósítójaként dolgozott ott. Voltaképpen csak karácsonykor meg a nyári szünidőben láttam, amikor legót, farmert és bársonypulóvert hozott nekünk. Gerhard volt a nyugati nagypapa, aki gyakorlatilag minden kívánságot teljesíteni tudott. Wolf is mindig kapott ajándékot, ezért aztán nem értettem, miért nem bírja Gerhardot. Nálunk odahaza sokat vitatkoztak Gerhardról. Wolf azt mondta, hogy Gerhard sztálinista, és amikor megkérdeztem tőle, hogy az mi, Anne leintett, és témát váltott. Éreztem, hogy valami nincsen rendben, de nem fogtam föl, tulajdonképpen miről van szó. Néha hallottam, hogy a szüleim a konyhában veszekszenek, ha meg odamentem, elhallgattak. Ha megkérdeztem, miért vitatkoznak, Anne azt válaszolta, politikai dolgok miatt. Akkor úgy gondoltam, hogy a politika elég hülye dolog, mert mindenkinek rosszkedve lesz tőle. Valamikor aztán Wolf már nem is jött velünk, ha meglátogattuk a nagyszüleimet. Én is egyre ritkábban láttam Gerhardot. Ha találkoztunk, figyelmetlennek és zárkózottnak tűnt. Már nem játszottunk pilótást vagy Erich Honecker sofőrjét. Az ajándékok is megritkultak. Ez volt az az idő, amikor elvesztettem a nagyapámat.

A másik nagyapámat csak Wolf elbeszéléséből ismertem. Amikor Wolf húszéves volt, megszakította a kapcsolatot az apjával. Se levél, se életjel nem jött – semmi. Annyit tudtam, hogy Wernernek hívják, és hogy megverte Wolfot, meg hogy más nőket jobban szeretett Sigrid nagyinál.

Ha Wolf Wernerről beszélt, szomorú volt és egy kicsit

tanácstalan, így aztán mindig örült, ha valami másról beszéltünk. Werner a szememben olyan volt, mint valami mumus vagy gonosz ismeretlen. Úgyhogy nem is nagyon törtem magam, hogy megismerjem. Werner nem tartozott hozzánk, és nem volt okunk változtatni ezen.

Csak a fal leomlása után gondolta úgy Wolf, hogy ideje volna újra elbeszélgetni Wernerrel. Talán azért, mert amúgy is minden összekuszálódott. Az egész élet újrakezdődött, vége lett a végleges döntéseknek, még egy kitagadott apa is kaphatott új esélyt. Elégé izgatott voltam, amikor egy téli délutánon fölmentünk a lépcsőn Werner pankow-i lakásába. Az ajtóban egy olyan öregember állt, aki furcsamód ismerősnek tűnt. Wernernek ugyanolyan a szeme, mint apámnak. Vidám, gyors járású szem, folyton ide-oda vándorol, és mindent regisztrál. Amikor bementünk a nappaliba, Werner szólt Wolfnak, hogy oltsa le a villanyt az előszobában. Muszáj volt nevetnem. Ez a rohadt mondat végigkísért az egész gyerekkoromon. Wolf állandóan szólt, hogy oltsuk le a villanyt, ha kimegyünk valamelyik helyiségből. Mert a villany drága, és nincs annál rosszabb, mint ha kidobjuk a pénzt az ablakon. Most egyszerre apám lett a gyerek, aki szófogadóan leoltotta a villanyt.

Werner megmutatta nekünk a műhelyét. Minden pontosan ugyanúgy nézett ki, mint Wolf műtermében. A szerszámok rendben sorakoztak, a papír az íróasztal széléhez képest derékszögben feküdt. Arra gondoltam, hogy az ember valószínűleg sosem szabadul meg az apjától, bármennyire elutasítja is. Megértettem, hogy már régóta ismerem Wernert. Hogy benne lakozik apámban, és valószínűleg én bennem is. Hogy

a család nem döntés kérdése.

A két nagyapám nem ismerte egymást. Nem tudom, lett volna-e mit mondaniuk egymásnak, ha találkoznak. Végére is ugyanannak az államnak a fölépítésén munkálkodtak, ugyanannak a pártnak a tagjai voltak, valamikor talán még ugyanazokban a dolgokban is hittek. De valószínűleg mégis idegenek maradtak volna egymás számára, mert annyira különbözött az életútjuk, mert a sors olyan korán eltérő irányba vetette őket.

Amikor Gerhard 1923. június 8-án megszületik Berlinben, a család merített papírra nyomtatott kártyákat küld szét a világba a fiúgyermek nevének arany kezdőbetűivel. Gerhardnak két nővére van, akik anygalkákként fogják közre a család nevének továbbvivőjét. Nővérei fodros ruhát viselnek, hajukban óriási selyemmasni díszeleg, és Gerhardon is fehér ruhácska van, amitől bájos arcocskája még finomabbnak látszik. Gerhard apja, Wilhelm az idő tájt egy társával együtt nemzetközi jogra specializálódott nagy ügyvédi irodát vezet a Kurfürstendammon. Pesztonkájuk van, házvezetőnőjük és sofőrjük. Frieda, Gerhard anyja felügyeli a háztartást. A hamburgi Barents kapitány családjából származik, amelyik attól a Willem Barents holland felfedezőtől eredezteti magát, aki a 16. században fölfedezte a később róla elnevezett átjárót az Északi-sarkhoz. Erre mindmáig büszke a családunk, ami azzal függhet össze, hogy egyikünk sem képes – még csak kicsit sem – tájékozódni. Jómagam rendszeresen eltévedek a saját lakónegyedemben, anyám pedig valószínűleg éhen halna, ha kitennék a városi parkban. Meglehet,

hogy a tájékozódási képességünk ötszáz évvel ezelőtt annyira elhasználódott, hogy nekünk már semmi sem maradt belőle.

Wilhelm zsidó családból származott, a 18. században költöztek át Varsóból Berlinbe. Fiaik orvosok vagy ügyvédek lettek. A család már korán áttért az evangélikus hitre, és amennyire csak tudta, igyekezett eltörölni zsidó eredetének a nyomát. Még eredeti nevüket, a Levint is megváltoztatták, és a Leót vették föl helyette, ami szerintem szintén nem hangzik túl poroszsnak. Amikor Gerhard hároméves, a család elköltözik Rheinsbergbe, egy tóparti villába. Később Gerhard megkérdezi az apjától, miért mentek el Berlinből, mire Wilhelm így válaszol: „Legfőbb ideje volt. A legjobb úton haladtam afelé, hogy meggazdagodjam.” Elsősorban azonban arról lehet szó, hogy az ügyfelei – rendszerint nagy cégek vezérigazgatói – és az ő érdekükben végzett jogi manőverek nem a szája íze szerint valók. Wilhelm elmagyarázza a fiának, hogy szívesebben foglalkozna egyszerű emberekkel, és a berlini nyüzsgésből is elmenekülne, mert még zongorázásra sem marad ideje. Wilhelm kiváló zongorista, és sokszor ad hangot abbéli fájdalmának, hogy nem a zenei pályát választotta. Rheinsbergben a család minden este körülüli a zongorát. Schumann, Schubert és Hugo Wolf dalait éneklük. Egyszer Wolf megkérdezi az apjától, miért csak olyan közönséges autójuk van, miközben a szomszéd, aki bonbongyáros, hatalmas, krómdíszítésű autón jár. Wilhelm ezt válaszolja: „A tudományos és művészi érdekek fontosabbak, a pénz nem számít.”

Gerhard emlékeiben Rheinsberg maga a paradicsom. A rokokó kastélyáról híres kisvárost erdők és tavak veszik körül. Nyáron a család hosszú kirándulásokat és evezős túrákat tesz.

Amikor Gerhard hazajön az iskolából, bemegy apjához az irodába, s ha éppen ráér, komoly beszélgetéseket folytatnak. Gerhard a súlyos bőrfotelban ülhet, amely az ügyfeleknek van fönntartva. Irodalomról és zenéről beszélgetnek. Wilhelm néha fölolvass egy-egy verset, amit Gerhardnak kívülről meg kell tanulnia. 1927 novemberében egy nyugalmazott francia tábornok felkéri Wilhelmet, hogy képviselje őt egy perben. Nem különösebben nagy ügy. Egy Joseph Goebbels nevű, akkor még meglehetősen ismeretlen szélsőjobboldali agitátor azt állította, hogy 1920-ban német hazafiként a megszállt Köln francia parancsnokságának pincéjében a tábornok jelenlétében megkínózták. Ezekre a kínzásokra vezethető vissza – jelenti ki Goebbels nyilvános beszédeiben – a dongalába, amin annak idején még sokan viccelődtek. A tárgyalást a berlini bíróságon tartják. Wilhelm könnyedén bebizonyítja, hogy Goebbels születésétől fogva dongalábú. Bemutat egy fényképet a kis Goebbelsről, amely meztelenül ábrázolja a gyereket egy medvebőrön, a dongalábával együtt. Akad egy fénykép Goebbels iskolai osztályáról is, ahol az első sorban áll mint dongalábú gyerek. Ezenkívül Wilhelm átnyújt a bírónak egy hitelesített másolatot a vádlott katonairatairól, amelyekből kiderül, hogy az első világháborúban a dongalába miatt mentesítették a hadkötelezettség alól. A bíróság arra kötelezi Goebbelst, hogy fizessen szimbolikusan egy frank kártérítést a francia tábornoknak. Az ítélethirdetés után Goebbels odalép Wilhelmhez, és fenyegető hangon így szól: „Ügyvéd úr, sokszor fogom még nyomatékosan emlékeztetni erre a napra.”

Wilhelm nem veszi túlságosan komolyan a vádlott szavait.

Csak néhány évvel később, 1932 őszén jut eszébe újra a per, amikor a nácik hozzálátanak, hogy magukhoz ragadják a hatalmat. Egy alkalommal Gerhard kihallgatja a szülei beszélgetését, amelyet azok ketten fojtott hangon a szalonban folytatnak. Wilhelm azt mondja: „Bosszút fognak állni, mihelyt tehetik.” A vacsora alatti beszélgetések, amelyek addig többnyire könnyedek és vidámak voltak, mert Wilhelm szerette vicces anekdotákkal megnevettetni a családot, egyszerre komolyra fordulnak. A szülők már csakis politikáról beszélgetnek. Azt latolgatják, vajon átveszik-e a nácik a kormányzást. Wilhelm a nácikat „teutonoknak”, „barbároknak”, sőt „törvényen kívülieknek” nevezi, ami az ő szájából a legsúlyosabb sértés, mert ő a törvényt mindenek fölé helyezi. Wilhelm sokszor elmagyarázta Gerhardnak, hogy az embert az különbözteti meg az állattól, hogy tudatosan hoz törvényeket, s ezzel lehetővé teszi az igazságos együttélést. Wilhelm nem tudja elképzelni, hogy olyan emberek, akik nyíltan hangoztatják, hogy nem fogják tartani magukat az alkotmányhoz, kormányra kerülhetnének Németországban.

1933. január 30-án Hitlert kinevezik birodalmi kancellárrá. Alig néhány nappal később Gerhard osztályában a fiúk már barna inget viselnek, horogkeresztes karszalaggal. Gerhard egyik iskolatársa hazafelé tartva kicsit zavarban van, amikor azt mondja neki, hogy mostantól fogva nem játszhat vele, mert nem tiszta fajú. „A mamád ugyan árja, de a papád zsidó.” Gerhard nem érti, miről beszél a barátja. A zsidókról hallott már, de vajon mit jelent az, hogy „árja”? Talán összekevert valamit a barátja, gondolja Gerhard. Talán arabra gondolt? Gerhard épp egy olyan

kalandregényt olvasott, amelyben arab harcosok vágtnak a sivatagban, és mindenkit lekasabolnak, aki szembe mer szállni velük. Hazaszalad, beront az apja irodájába, és kijelenti, hogy ő is arabul akar tanulni, mint az anyu.

Wilhelm félbeszakítja a munkáját, leülteti Gerhardot a súlyos bőrfotelba, és meghallgatja. Azután elmagyarázza, hogy a nácik olyan régmúlt időket akarnak visszahozni, amikor embereket égettek meg máglyán a származásuk vagy a meggyőződésük miatt. „Semmi sem lesz többé olyan, mint amilyen korábban volt” – mondja Wilhelm, és Gerhard először lát félelmet az arcán. Gerhardnak meg kell ígérnie, hogy minden olyasmiről beszámol az apjának, amit furcsának talál. Ha tanárokkal és iskolatársakkal beszélget, legyen nagyon óvatos. Kilencéves akkor.

A Reichstag égésének éjszakáján, 1933. február 28-án fölfegyverzett SA-legényeket szállító teherautó áll meg a család rheinsbergi villája előtt. Gerhardot hangok és kiáltások verik föl álmából. Kinyitja gyerekszobájának az ablakát, és látja, amint az egyenruhások megverik az apját, és a kerten keresztül a teherautó felé vonszolják. Látja az anyját, amint zokogva áll a bejárati lépcsőn. Gerhard belekiált az éjszakába. Kétségbeesett, velőtrázó a kiáltása, önmagának is idegenül hat. Még sokszor maga előtt látja majd ennek az éjszakának a képeit. Ezek vetettek véget a gyerekkorának, ezek mutatták meg neki később, mi helyes és mi nem. Visszaemlékezéseiben – amelyeket a hetvenes évek vége felé vetett papírra, és amelyek most, amikor már nem képes beszélni, a legfontosabb forrásaim ahhoz, hogy megtudjak valamit az életéről – így ír: „Amióta

gyermekkoromban láttam, ahogy apámat bántalmazták az SA-legények, a rezsim kegyetlenkedései, az emberiség ellen elkövetett bűnei szolgálnak fő motivációmul az antifasiszta ellenálláshoz.”

Visszaemlékezéseinek első változatára a berlin-lichterfeldei Szövetségi Archívumban akadtam rá egy zöld mappában. Kétszázkilencvennyolc géppel írt oldal, vékony, sárgás átütőpapíron. Porszag csapott belőle az orromba lapozás közben. Valószínűleg a nagyanyám, Nora gépelte le. Mindvégig a férje titkárnője és társa volt. Nem tudom, nagyanyám nem szeretett volna-e egyszer a saját kedvére is csinálni valamit; hogy nagyapa valaha is megkérdezte-e tőle, mit szeretne. Nora kéznél volt, ha Gerhardnak szüksége volt rá, ő gondoskodott a gyerekekről és a háztartásról. Egész életében a férje árnyékában élt, és ma azt mondja, rendjén volt ez így. De hát mi mást mondhatna?

Gerhard mindig kézzel írt. Azt mondta, különben nem érzi a szöveget. Visszaemlékezéseit a Párt Központi Bizottságának aktái közt archiválták. Abban ültek a párt felvigyázói, akik afölött örködtek, hogy egy-egy elvtárs nem hagyta-e el az igaz utat. A Párt Központi Ellenőrző Bizottsága döntött arról is, kit kell kizárni a pártból, ami hithű elvtársak számára egyet jelentett a halálos ítélettel. Mennyire szeretném tudni, hogyan került oda Gerhard kézírata! Saját maga adta át a cenzúrának? A szöveg legnagyobb része azonos azzal, ami pár évvel később *Reggeli vonat Toulouse-ba* címen jelent meg. Néhány bekezdés azonban eltűnt belőle. Legfőképp azok, amelyek a Franciaországban élő német kommunisták és szocialisták viszonyáról szóltak. Gerhard

szívélyes együttműködésről ír, ez azonban később nyilván nem illett bele a kelet-berlini elvtársak történelemképébe. Kimaradtak a könyvből a német emigránsok Párizsban folytatott heves vitái is, amelyeket a Hitler és Sztálin között 1939-ben létrejött megneemtámadási szerződésről folytattak. Gerhard kéziratában leírja, mennyire sokkolta a német kommunistákat, hogy Moszkva lepaktált a nácikkal. De később erről sem akartak már tudni, ugyanis a Német Kommunista Párt kiállt a paktum mellett. És a Párt az ugye nem tévedhet.

Gyermekkorának és kora ifjúságának leírásában még megjelennek Gerhard érzelmei. Ír a félelmeiről, a kétségeiről, a gyengéiről és a kíváncsiságáról. A későbbi részben, amikor franciaországi illegális munkájáról ejt szót, hidegen és gyakorlatiasan számol be a történetekről. Mintha egyszer csak megmerevedett volna az álláspontja, és ő maga sem akart volna változtatni rajta, mivel már nem róla volt szó, hanem az „ügyről”, amelynek a szolgálatába állt. Tanakodom, vajon még ma is így írna-e le mindent, kitartott-e a hűsége. Bárcsak tudna még beszélni!

8. *Díszletek*

Csak hetekkel Wilhelm letartóztatása után tudja meg a család, hogy az oranienburgi koncentrációs táborba vitték őt. A mama minden követ megmozgat, hogy kiszabadítsa a férjét. Fölhívja az író Ernst Wiechertet, Wilhelm jó barátját. Wiechertet tisztelik a náciak, mert íróársai legtöbbször ellentétben ő nem fordult ellenük kezdettől fogva. Kivált Goebbels kedveli az író, és enged is a kérésének, hogy egyelőre engedjék ki a barátját a koncentrációs táborból. Wilhelm néhány hetet kórházban tölt. Amikor hazatér, Gerhard sápadt, meggyengült embernek látja.

Goebbels megbíz egy ügyvédet azzal, hogy készítsen elő egy újabb pert, amelynek során egyszer s mindenkorra be akarja bizonyítani, hogy a dongaláb a kölni parancsnokságon elszenvedett kínzás következménye. Wilhelmét többször kihallgatják. Szeptember elején az SA lefoglalja a külföldi útlevelet, és megtiltják neki, hogy elhagyja a házat. Pár nappal később Wilhelm vacsora közben megkérdezi Gerhardot, nem akarja-e másnap elkísérni Berlinbe. Már reggel hatkor megreggeliznek, és autón elmennek a fővárosba. Wilhelm kollégákat keres föl, akiknek átadja azoknak a pereknek az aktáit, amelyeket már nem tud lefolytatni. Este szállodába mennek, a Brandenburgi kapu közelébe. Wilhelm szmokingot ölt, Gerhard pedig a sötétkék öltönyét, amelyet csak egészen különleges alkalmakkor visel. Wilhelm csak akkor árulja el, hogy

az operába tartanak, amikor már az Unter den Linden sugárúton járnak. Azt mondja, ez az operalátogatás voltaképpen néhány évvel későbbre volt tervezve, bevezetésképpen a felnőttek világába. „De már nincs olyan sok időnk, úgyhogy ma este leszelnőtt.” Wilhelm komoly tekintettel a fia szemébe néz. Azután elmosolyodik, és közli: remekül fognak szórakozni.

Bemennek az opera éttermébe. A pincérek ismerik Wilhelmet, és barátságosan odabólintanak neki. Ő sült csirkét rendel, hozzá francia vörösbort, amiből Gerhard fél pohárral ihat. Wilhelm odahajol a fiához, és suttogva azt mondja: „A dolgainkról itt nem beszélünk semmit. A pincéreknek és az éttermi falaknak fülük van.” A vacsora után átmennek az operába. Verdi *Álarcosbálya* van műsoron. Wilhelm páholyt bérelt. A szünetben megkérdezi egy idősebb hölgy a szomszéd páholyból, vajon a fiúcska érti-e már ezt. Gerhard fölháborodik a kérdésen, végtére is már tízéves. Ám megvigasztalódik apja válaszát hallva: „Az én fiam mindent ért.” Valójában Gerhard alig ért valamit. Az alkohol és az izgalom eltompította az agyát. Mint aki álmodik, úgy hallgatja a zenét, a díszletek pedig színes szőnyegként siklanak el előtte. A vége felé már nehezebbre esik nyitva tartani a szemét. Ennek ellenére nagyszerűen érzi magát egész este. Akkor még nem tudja, hogy nagypolgári életüknek ezek az utolsó pillanatai.

Másnap reggel Wilhelm elmagyarázza a helyzetet. Azt mondja, hogy most rögtön elmennek az egyik kollégájához, aki segíteni fog neki, hogy biztonságosan külföldre jusson. Wilhelm közli, hogy nincs más választása, mert a második pert nem tudja megnyerni Goebbels ellen. „Nem élnék túl még egy raboskodást a koncentrációs táborban.” Az ügyvéd irodája nem messze

található attól a háztól, ahol Wilhelm székhelye volt a berlini időkben. A kolléga dolgozószobája Gerhard szemében kifejezetten elegánsnak tűnik az apjáéhoz képest. Vastag szőnyegek, mély bőrfotelok és acélból meg üvegből készült bútorok töltik be a szobát. A széles ablakokon keresztül a Kurfürstendammra látni. Az ügyvéd régi barátként üdvözi Wilhelmet, és azt javasolja, hogy a „kicsit” küldjék ki a beszélgetés alatt. Wilhelm erre így szól: „A fiam mindent ért, és egyébként sem fecsegős.” Gerhard megint borzasztóan büszke. Tetszik neki a titkokkal teli új világ, a felnőttek világa. Noha érzi, hogy a kulisszák mögött veszély leselkedik rájuk, élvezi.

Az ügyvéd azt mondta, mindjárt behívat egy embert, a korábban Németország és Belgium között tevékenykedő „csempészkirályt”. Most, hogy az új kormány megszigorította az ellenőrzést a határokon, embercsempészetre használja a jó kapcsolatait. Tartozik neki az illető egy szívességgel, jelentette ki az ügyvéd. Ezért csak ötezer márka a szolgálatai ára, ötöde az egyébként szokásosnak. A felét rögtön ki kell fizetni, a maradékot pedig a szökés után. A csempészkirály egy elegánsan öltözött, jóképű fiatalember. Amikor köszön Gerhardnak, rákacsint, mintha régóta ismernék egymást. Elmeséli, hogy az éjjel jött meg Aachenből, minden elő van készítve, de már hétvégén menniük kell. Wilhelm rábólint, és elkezdi leszámolni a százmárkásokat az asztalra. A pénz egyik felét a csempészkirály kapja, a másik az ügyvédhez kerül. Az elővesz az íróasztalfiókból egy fehér papírlapot, és két nem egyforma részre tépi. A papír egyik részét Wilhelmnek adja, a másikat a pénz mellé teszi.

„Mihelyt Lüttichbe értek, adjátok oda a papír másik részét a kísérőtöknek. Ha elhozza nekem, és illik a másik feléhez, átadom neki a maradék pénzt.” A csempész megnevezi azt a vonatot, amelyikkel a családnak vasárnap Aachenba kell érkeznie. A találkozóhely a főpályaudvar kávéháza.

Két nappal később, sötétedéskor Gerhard a szüleivel együtt elhagyja a rheinsbergi villát. Két nővére már a nagymamánál van Hamburgban, ők majd később mennek utánuk. Földutakon jutnak el a vasútállomásra, mindenkinél csak egy kis aktatáska van, minden mást hátrahagynak. Berlinben barátoknál éjszakáznak, és másnap reggel fölszállnak az aacheni vonatra. Mindannyian nagyon izgatottak, de minden közjáték nélkül célba érnek. Az aacheni főpályaudvar kávéházában két erősen kifestett nő áll a pultnál, snapszot isznak. A csempész nincs ott. Némi várakozás után, ami Gerhard számára kész örökkévalóságnak tűnik, végre megjelenik. Elnézést kér a késésért. „Csak megbizonyosodtam róla, hogy nem követték magukat.”

Villamosra szállnak, többször járatot váltanak, végül megérkeznek a városon kívül, a földek közt fekvő végállomásra. Keresztülmennek egy mezőn, az erdő szélén magas drótkerítést pillantanak meg: az újonnan megerősített határt. Csukaszürke egyenruhát viselő, fegyveres őrszem áll előttük. Wilhelm a katonát meglátva ijedten megáll, de a csempész megnyugtatóan: „Már megkapta a pénzét.” A katona észreveszi az érkezőket, vállára veti a fegyverét, és lassan elindul a kerítés mellett az erdő irányába. Ők egymás után átbújnak a drótkerítésen. Körülbelül száz méter után a csempész megszólal: „Így, most

már átértünk. Belgiumban vagyunk.” Lelassítja a lépteit, és nagyot lélegzik, mint valami nagy erőfeszítés után.

Gerhard kissé csalódott, mert itt is ugyanúgy fest minden, mint Németországban. A belga erdő nem másmilyen, mint a német, és a határ után elterülő mezők is olyanok, mint otthon. Kerthelyiséges vendéglőhöz érnek, *Le coq jaune* a neve. Ott elbúcsúznak a kísérőjüktől. Gerhard nagyon jókedvű, príma kis kaland volt az útlevel nélküli határátkelés. Csak azt sajnálja, hogy senkinek sem mondhatja el. Csodálkozva veszi észre, milyen leverték a szülei. Később fogja föl, hogy valószínűleg az elveszett hazájuk és a rájuk váró bizonytalan emigráns sors járt a fejükben.

Lüttichből Brüsszelen keresztül Párizsba utaznak, ahol egy gazdag rokonuk lakik, aki megígérte nekik, hogy segíteni fog. Wilhelm összerakja a megtakarításait, és üzletet bérel a rue Meslay-n, a place de la République környékén. A helyiségben egy német–francia könyvkereskedést rendez be, amely hamarosan a párizsi német emigránsok találkozóhelyévé válik. A család az üzlethez tartozó két kis szobában lakik. Időközben már a nővérek is megérkeztek Hamburgból, így meglehetősen szűkös az új otthonuk. Gerhard nem kedveli Párizst, hiányoznak neki a rheinsbergi barátai. Vágyódik a tóparti fürdőhelyek után, a biciklijé és Bruno nevű foxi kutyája után. Párizsban nincs kivel beszélgetnie, hiszen nem tud franciául. Egyszer lát a parkban egy idősebb asszonyt, aki hosszú beszélgetéseket folytat a kutyájával. Gerhardban felötlik, hogy ebben a városban még a kutyák is többet értenek nála.

Néhány héttel Párizsba érkezésük után Gerhard torokgyíkot kap. Beszállítják a rue de Sèvres-en fekvő nagy gyermekkórházba, az Hôpital des Enfants Malades-ba. Több mint negyven gyerekkel fekszik egy kórteremben. A többiek beszélgetnek, nevetgélnek, egy idősebb fiú tréfás történeteket mesél, amiken még a nővérek is jót derülnek. Gerhard némán fekszik a többiek között. Az osztályos orvos, egy rövid, fekete hajú és kék szemű, szép doktornő észreveszi, mennyire magányos a fiú. Időnként odamegy hozzá, és megpróbálja fölvidítani. A vizitek során kissé hosszabban vizsgálja a többieknél. Amikor meleg, keskeny kezével végigtapogatja Gerhardot, az olyan, mintha áramütés futna végig a testén. Gerhard nem igazán tudja, mi történik vele, de amikor meglátja a doktornőt, a szíve egyszer csak a torkában dobog, és mintha minden búja-baja elszállna. Egy szép napon a doktornő tankönyvet, füzetet és ceruzát hoz neki, és felajánlja, hogy munkakezdés előtt mindennap franciaórát ad neki. Gerhard repes a boldogságtól, olyan szorgalmasan és lelkiismeretesen tanul, ahogy a rheinsbergi iskolában azelőtt sohasem. A szép doktornő francia gyermekdalokat énekel, La Fontaine-fabulákat mesél neki, amelyeket Gerhard azóta is fejből tud. Szép lassan megérti, miről beszélgetnek a többiek, és amikor három hónap elteltével közeledik a hazabocsátás ideje, már úgy beszél, mint egy kis francia.

Időközben Gerhard már biztos benne, hogy szerelmes a doktornőbe, és hogy feleségül akarja venni, mihelyt elég nagy lesz hozzá. Tanakodik, nem furcsa-e, ha egy tízéves fiú egy felnőtt nőnek udvarol. Az elbocsátását megelőző éjszakán alig bír

aludni, hajnalban elhatározza, hogy egyfajta próbatételként megreszkírozza a szerelmi vallomást. A doktornő megjelenik a szokott időben, Gerhard pedig kezdetben tétován, azután egyre gyorsabban beszélni kezd az érzéseiről. A doktornő komolyan végighallgatja, még csak el sem mosolyodik. Miután Gerhard befejezte a vallomását, a doktornő elgondolkodik egy pillanatig, majd azt mondja, ő is nagyon kedveli Gerhardot. Ő most harmincöt éves, és még nincs férjné, és ha Gerhard tíz év múlva még mindig kész feleségül venni, akkor szívesen élne vele együtt. Utána lehajol a fiúhoz, kétoldalt arcon csókolja, és kimegy a kórteremből. Hónapokon keresztül rendszeresen találkoznak. A doktornő meghívja magához ebédre, sétálgatnak a Bois de Boulogne-ban vagy moziba mennek. Ám idővel ritkulni kezdenek a találkozások. Gerhard az iskolában csatlakozik egy fiúbandához, más dolga van, mint hogy felnőtt asszonyokkal töltse az időt. Egy nyári napon 1935-ben a doktornő elbúcsúzik Gerhardtól, mert másik városba kell költöznie. Sosem látják egymást többé. Később Gerhard mesélt nekem az első szerelméről, arról a nőről, aki franciát faragott belőle. Azt mondta, nincs sok dolog, amit megbánt az életében. De hogy ezt a nőt képes volt könnyedén elfelejteni, az fájó talány a számára.

A nyári szünidőben Gerhard sátorozni megy, a tábort emigráns gyerekeknek szervezték Párizstól nem messze. A mellette lévő ágyon Hans Beimlernek, a már akkor is híres kommunistának a fia fekszik, aki elmondja Gerhardnak, hogyan szökött meg az apja a dachau koncentrációs táborból, és hogyan vette föl a harcot a nációkkal. Gerhard minden részletet aprólékosan elmeséltet magának. Annyira izgalmasnak találja

ezeket a történeteket, hogy elhatározza: egy napon ő is olyan lesz, mint Hans Beimler.

A táborból visszatérve beszámol szüleinek az élményeiről, és így szól: „Tulajdonképpen most már kommunista vagyok.” Ezt hallván az apja elmosolyodik. Mint minden szélsőséges nézetrel, a kommunizmussal szemben is szkeptikus. Wilhelm nem díjazza az ötletet, hogy szétverjék a polgári állam- és jogrendszert azért, hogy holmi munkásokat vagy parasztokat juttassanak hatalomra. De azt is látja, hogy sok kommunista bátran harcol a nácik ellen, és úgy gondolja, együtt kell működni velük, ha le akarják győzni Hitlert. Wilhelm már korán levetkőzte félelmét a kommunistákkal való kapcsolattól. Amikor az első világháború előtt a Nemzetközi Jogi Főiskolára járt Genfben, diáktársaival együtt megismerkedett egy kávéházban egy bizonyos Monsieur Uljanovval, az orosz forradalmárok egyikével, aki később Lenin néven vált világhírűvé. Lenin annak idején türelmesen elmagyarázta a német polgárivadéknak a bolsevikok politikáját, akik a cári rezsím elleni terrort azért tekintették legitimnek, mert az uralkodó osztály is terrorisztikus módszereket alkalmazott. Lenin mély benyomást gyakorolt Wilhelmre, és később rokonszenvvel tekintett az általa létrehozott államra. A Leninnel folytatott kávéházi beszélgetés volt az egyik oka annak, hogy később fontolóra vette a francia ellenálláshoz való csatlakozást, mivel az is erőszakos módszerekkel harcolt egy erőszakos rezsím ellen.

A genfi beszélgetésen egyébként részt vett egy évfolyamtársa, Pierre Mendès-France is, aki a második világháború után francia kormányfő lett. Amikor Wilhelm

Párizsba érkezik, Mendès-France már a kormányon lévő radikális szocialisták befolyásos képviselője. A baloldali népfronti kormány 1938-as kudarca után Wilhelm családját sok más nincstelen német emigránssal együtt fölszólítja a párizsi rendőrség, hogy haladéktalanul hagyják el az országot. Wilhelm segítségért fordul egykori évfolyamtársához. Pierre Mendès-France még aznap megjelenik náluk, fölvásárolja a könyvesbolt állományának nagy részét, telefonon fölhívja a francia belügyminisztert, és elintézi, hogy a család az országban maradhasson.

Politikai kérdésekben Gerhardnak továbbra is Wilhelm a legfontosabb beszélgetőtársa. Ezért aztán Gerhard mégsem lesz azonnal kommunista, előbb belép a Faucons Rouges-ba, azaz a Francia Szocialista Párt ifjúsági szervezetébe. Kék inget visel piros nyakkendővel, és jelen van, amikor a Vörös Sólymok az 1936-os, egész Franciaországot megbénító sztrájkok alatt munkások ezrei előtt énekelnek a Renault cég szerelőcsarnokában a Szajrán fekvő Séguin-szigeten. Akkor is jelen van, amikor a Sólymok 1937-ben megrohamozzák a párizsi Mutualité épületét, „Repülőgépeket Spanyolországnak!” kiáltással félbeszakítva a szocialista miniszterelnök, Léon Blum beszédét. Céljuk, hogy meggyőzzék a kormányfőt a spanyol népi gárdisták támogatásának szükségességéről a fasiszta Franco elleni harcban. De Léon Blum tartja magát addigi politikájához, hogy nem avatkozik bele a spanyol polgárháborúba, Gerhard pedig azt kérdi magától, milyen szocialisták ezek, ha még harcolni sem mernek.

Apjával együtt rendszeresen ellátogat a boulevard Saint-

Germainen álló *Mephisto* kávéházba. Ott szokott találkozni a Német Írók Védszövetsége. Meghallgatják Heinrich Mann, Lion Feuchtwanger, Anna Seghers és Rudolf Leonhard előadásait. Az írók a náci rezsim közelgő végét jósolják, mert – úgymond – elképzelhetetlen, hogy egy olyan kultúrnép, mint amilyen a német, támogathassa ezeket a bűnözőket. Az írók érvei annyira logikusan hangzanak, hogy Gerhard azt gondolja: a nácikat voltaképpen már legyőzték. A tizennégy éves Gerhardra nagy hatást gyakorol a virtuóz bűvészműtátrányokat bemutató Egon Erwin Kisch, aki gyakran ellátogat Wilhelm könyvesboltjába, és német- meg történelemórákat tart az emigráns gyerekeknek. Kezdetben Gerhard Kisch bűvészműtátrányaiért lelkesedik. A riporter villámgyorsan eltűnteti az aprópénzt, ami később Gerhard nadrágzsebéből kerül elő. Azonkívül olyan izgalmasan mesél történelmi eseményekről, mintha mindenütt személyesen jelen lett volna. Egyszer elviszi Gerhاردot és még három másik tanítványát Versailles-ba, és megmutatja nekik a francia forradalom színhelyeit. Végigmennek azon az úton, amelyen a felháborodott párizsi kofák mentek, hogy tiltakozzanak az éhezés ellen. Megnézik XVI. Lajos trónját, Kisch beszél nekik arról a cipészről, aki a hatalom eme jelképét a kastély kifosztása után a Faubourg Saint-Antoine negyedben fekvő műhelyébe vitte. A cipész kuncsaftjai éveken át a trónon ültek, miközben az méretet vett a lábukról. Kisch egészen máshogy beszél a történelemről, mint ahogy az iskolában szokás. Nem a királyok élete érdekli, hanem a néplázadások. Alulról szemléli a történelmet, és tanítványai előtt kijelenti, hogy minden igazságtalan rezsim arra ítéltetett, hogy a proletár tömegek megdöntsék. Gerhard erre föl

mindenáron forradalmár akar lenni, és amikor Kisch azt mondja neki, hogy a kommunista ellenállók egyértelműen forradalmárok, már tudja, hol a helye.

Egy áprilisi reggelen, 1940-ben francia csendőrök állnak a rue Meslay-i ház ajtajában, és felszólítják a családot, hogy csomagoljanak. A francia kormány parancsára internálni kell a német menekülteket, végtére is már nyolc hónapja hadban állnak Németországgal. Gerhard nem esik a rendelkezés hatálya alá, mert nem töltötte be tizenhetedik életévét, és anyja szintén mentesül alóla, hogy gondoskodni tudjon a fiáról. Wilhelm és Gerhard két nővére a Pireneusok szélén fekvő gurs-i táborba kerül. Gerhard hirtelen úgy érzi, hogy elveszítette minden támaszát. Éjszaka nem bír aludni, és nappal is örökké aggódik apjáért és nővéreiért. Minden, amit addig biztosnak vélt, bizonytalanná vált. Franciaország, az új hazájuk, a demokrácia és az emberi jogok országa elárulta őket. Merész gondolatok cikáznak a fejében. Elképzei, hogy éjszaka titokban kiszabadítja a családját a táborból, hogy lelő egy őrt, aki az útjába áll. Utána meg szomorúság és gyöngeség lesz úrrá rajta. Már tudja: nem létezik számára menedék, senki nem tudja megóvni. Kézbe kell vennie a sorsát.

9. Figyelmeztetések

Amikor a német Wehrmacht 1940-ben közeledik Párizshoz, Gerhard becsomagolja a hátizsákját, elbúcsúzik az anyjától, és elhagyja a várost. Gyalogosan nekiindul több százezer franciával együtt, valamennyien az ország déli részére menekülnek a német katonák elől. A vonatközlekedés megszűnt, az Orléans-ba és Lyonba vezető utak tele vannak. Súlyosan megpakolt autók, teherautók és lovas kocsik próbálnak maguknak utat törni. A legtöbben Gerhardhoz hasonlóan gyalog mennek. Bőröndöket és csomagokat cipelnek, gyerekkoszikat tolnak maguk előtt. Több száz kilométert tesznek meg teljesen kihaltak látszó városokon és falvakon át. Az út szélén álló árusok méregdrágán adnak száraz kenyeret és üvegbe töltött csapvizet. Vichybe érve Gerhard értesül a Pétain marsall vezette francia kormány kapitulációjáról. Azt is megtudja, hogy állítólag létezik Dél-Franciaországban egy megszállásmentes övezet. Elhatározza, hogy továbbgyalogol, egészen a tengerpartig. Ismeri a Földközi-tengert utazási plakátokról és könyvekből, egész kellemes úti célnak véli a meneküléshez.

Milyen gyorsan történt ez az egész, milyen kevés idő telt el a rheinsbergi védett gyermekkor, az emigráns- és a mostani menekültlét között! Visszaemlékezéseiben Gerhard önfegyellemmel és okosan írja le ezt a lecsúszást: „Az már csak úgy van, hogy az idők egyre rosszabbak lesznek, de azért

valahogy minden megy tovább.” Nem panaszkodik, nem perel a sorsával. Talán a fiatalsága miatt, talán azért, mert nem ő az egyetlen, akinek az élete derékba törik. Talán a sok másik menekülő tette könnyebbé számára a megbékélést a sorssal, akikkel együtt hagyta el Párizst. Egy érzéstől azonban nem képes szabadulni: hogy sehol sincs otthon. Azt hiszem, sokáig elkísérte ez az érzés. Sőt talán ez lehetett a legfontosabb oka, hogy később az NDK-ba ment. Abba az országba, ahol oly sok hontalan próbált új életet kezdeni.

Június végén Gerhard Cannes-ba ér. Az idő csodás, az éttermek és kávéházak teraszain, a Croisette-en világos öltönyös nyaralók üldögélnek, a jachtkikötőben vitorlás hajók ringatóznak a vízen, a strandon kisgyerekek homokoznak. Voltaképp minden olyan, ahogyan Gerhard elképzelte, mégis elveszettnek érzi magát. Nem sokkal Cannes előtt adta ki utolsó franc-jait egy fél kiló kenyérre, szédeleg az éhségtől, miközben a parti sétányon marseille-i halles illata kúszik az orrába. Este fölfedez egy elhagyott paradicsomültetvényt a város fölötti dombokon. Ott akad össze egy másik párizsi menekülttel, aki már három napja paradicsomon él. Az illető azt javasolja, hogy járják végig a szállodákat, mert állítólag kisegítő személyzetet keresnek.

Másnap reggel Gerhard végigmegy a szállodák mögött. Zöldségárusokat és hússzállítókat lát, akik kosarakat, ládákat, fél marhákat és egész borjakat cipelnek be a hátsó bejáratokon. A Grand Hotel kocsifeljárója fölött tábla lóg: „Kuktát keresünk.” A személyzeti irodában azt mondják, beállhat fizetés nélküli tanoncnak. A munka fejében kap a maradékokból. Amikor Gerhard első alkalommal belép a Grand Hotel konyhájába, földbe

gyökerezik a lába. Hatalmas, fehér csempével borított termet lát, amelynek közepén kifényesített üstök egész hada alatt ég a gázláng. Jelentkezik François-nál, egy kövér, kedélyes embernél, aki szakácssapkát visel, és gratulál neki a döntéshez, hogy kitanulja a szakácsmesterséget. „Először azonban megreggelizünk, mert üres hassal nem lehet konyhán dolgozni.” François, aki a cukrászat és a hidegkonyha főnöke, hideg húst és pástétomot, egy doboz szardíniát, többféle sajtot és süteményt tesz Gerhard elé az asztalra. Ő annyit eszik, amennyi beléfér, és teli szájjal elmeséli François-nak, hogy német menekült. François figyelmezteti, hogy ezt inkább senkinek ne mesélje el, mert a Grand Hotelban nem szívelik a külföldieket, kiváltképp ha azok Németországból valók.

A konyhai munka nehéz. Gerhard naponta tíz-tizenkét óra hosszat zöldséget pucol, rézüstöket sikál olyan fényesre, hogy a köpcös szakács nézegetheti bennük a borostáit. Nehéz tálcákat cipel az étellifthez, padlót töröl, halat tisztít és homárpáncélt tör fel. Négy másik kuktával, két liftesboyjal és egy hordárral együtt egy kis manzárdszobában alszik. Éjszaka elviselhetetlenül forró a szoba, csak egy petróleumlámpájuk van, és vizet a vécéből kell hozniuk egy vödörben. Viszont az étel kiváló. François főszakácsról kiderül, hogy anarchista, akinek a jelszava: „Ami megfelel az étteremben ülő pénzeszsákoknak, az nekünk nem elég jó.” Ha François valami különleges tortát csinál, mindig két remekmű készül. A jobban sikerült az alkalmazottaké. Egy alkalommal krémtortát rendelnek egy bolíviai cinkbányatulajdonos bankettjére. A torta egyik oldala horpadt, a krémbe hamu ragadt, ami előzőleg a földön volt. Gerhard gondterhelten

megjegyzi, hogy akkor most biztos a másikat kell beküldeni, de François határozottan leint, mert az ő asztalánál nem esznek olyasmit, ami előtte a földön hevert, ahogyan ő mondja. François két kézzel rendbe hozza a horpadást, majd belemarkol a hamuba, és mindenhol behamuzza a torta peremét. „Mondd meg a pincérnek, hogy a tortát ezúttal indiai módra készítettem el” – szól oda Gerhardnak. A másik tortát pedig együtt fogyasztják el a konyhában.

A konyhafőnök, egy kis, kövér, kopasz ember, akit mindenki „mesternek” szólít, csak szmokingban lép a konyhába. Valamivel déli tizenkettő és fél órával a vacsora előtt körbejár, mindent megkóstol, hogy az ételek a receptjeinek megfelelően készültek-e el. A kóstolás igazi szertartás. A *sous chef*ek teszik elébe előmelegített tányérokra a szószokat és húsokat. A szuflékat és desszerteket jégbe hűtött tálakban tálalják föl neki. A kóstoló evőeszközt a mester mögött kell vinnie valakinek, és már három hét elteltével Gerhardot éri ez a megtiszteltetés. Lapos, szattyánbőrrel bélelt kis bőrröndben sorakoznak a villák, kanalak és kések. Amikor a mester valamit a szájába vesz, teljes csöndnek kell uralkodnia a konyhában. A mester mozdulatlaná válik, lehunyja a szemét, és utasításokat ad, hogyan kell még jobban tökéletesíteni az ízt. A cannes-i Grand Hotel konyhája az idő tájt az egyik legjobb egész Franciaországban, és az étterem borsos árai ellenére mindig tele van. Gerhard megismeri a konyhaművészet kis trükkjeit és nagy különbségeit. Még évtizedekkel később is képes volt bemutatni nekünk a művészetét. Amikor ebédelni voltunk a nagyszüleimnél, mindig Gerhard reszortja volt a hús. Néha megkért, hogy vágjak le egy

kis darabot a sültből, és kóstoljam meg lehunytt szemmel – mint egykor a mester a Grand Hotelban.

Néhány hét elteltével kinevezik Gerhardot segédpincérnek. Fehér trópusi szmokingot kap, hozzá fekete nadrágot és lakkcipőt. A vendégek jobbára gazdag amerikaiak és a kollaboráns Vichy-kormány tagjai. Egy német is csaknem minden este ott étkezik. Dr. Müller a neve, és a recepciónál a Német Vöröskereszt munkatársának mondja magát. Egyik pincértársa azonban azt meséli Gerhardnak, hogy az asztal leszedésekor egy pisztoly markolatát pillantotta meg dr. Müller bal hóna alatt. Nyilván nem a Vöröskeresztnél dolgozik. Egyik este egy magas rangú amerikai diplomata ad búcsúbankettet Cannes-ban. Egész kocsikaravánnal érkezik Párizsból, ahol épp föloszlatták az amerikai nagykövetséget. Az ünneplés belenyúlik az éjszakába. Valamikor aztán a főpincér visszavonul egy mellékszobába, hogy kipihenje magát. Gerhardot bízta meg, hogy szóljon neki, ha a vendégek távozni készülnek. Pár perccel azután, hogy a főpincér elvonult, föláll a diplomata felesége, egy gyöngysort és gyémántgyűrűt viselő, karcsú, szőke hölgy. Fölállás közben lecsúszik a válláról és földre esik a nercstólája, Gerhard pedig rögtön odaugrik, és a hölgy vállára teszi. Az elmosolyodik, benyúl a retiküljébe, és egy csomó összegyűrt papírpénzt csúsztat Gerhard nadrágzsebébe. Nem sokkal később megjelenik a főpincér. Dühös, mert Gerhard nem szólt neki, és kéri a borraivalót. Gerhard egy pillanatra elgondolkodik. Átvillan a fején, hogy a személyzeti osztályon le kellett adnia az iratait, hogy milyen nehéz munkát végzett fizetség nélkül, majd pedig a pénzre gondol, ami lehetővé tenné számára, hogy elhagyja

Cannes-t. Azt mondja „nem”, és faképnél hagyja a főpincért. Az még utánakiabál, hogy ki van rúgva, és reggel hétig el kell hagynia a szállodát. Másnap reggel Gerhard még egy utolsót reggelizik François-val. A főszakács a hűtőből fehér burgundit hoz és szarvasgombás libamájpástétomot. Isznak a jövőre, majd Gerhard távozik a Grand Hotelből. Ugyanúgy, ahogy érkezett: a hátsó bejáraton át.

Gerhardnak sikerül Párizsban maradt anyján keresztül kapcsolatba lépnie az apjával, aki közben már megszökött az internálótáborból, és álnéven él Cazaubonban, egy Toulouse-tól nem messze fekvő faluban. Egy illegális katolikus segélyszervezet gondoskodik róla. Gerhard gyalogosan elvergődik hozzá. Csak éjjel tud haladni, mert időközben már a meg nem szállt területen is tartanak ellenőrzéseket és razziákat. Szorgos francia csendőrök vadásznak zsidókra és külföldi menekültekre, hogy átadják őket a németeknek. Gerhard két hét alatt jut el Cazaubonba, és hosszú idő után ismét átölelheti az apját. Wilhelm megöregedett, az arca beesett, a szája körül mély ráncok húzódnak. Megviselte a tábori élet, amiről nem kíván beszélni. Wilhelmnek szívpanaszai vannak, kímélnie kell magát. Napi fél óránál többet nem bír már sétálni. A tétlenség az agyára megy, mert legszívesebben azonnal fölvenné a harcot a nácikkal. Ám ezt most Gerhardnak kell átengednie, aki Ilse nővérének férjén keresztül fölveszi a kapcsolatot a francia ellenállással. Néhány héttel később eljön Cazaubonba Kurt Weber, az egykori spanyol polgárháborús harcos, aki most Toulouse-ban tevékenykedik az ellenállásban. Ő mesél Gerhardnak a német kommunisták Franciaországban kifejtett tevékenységéről,

akiknek az a fő feladatuk, hogy felderítést végezzenek a Wehrmacht körében, és német katonákat toborozzanak. Fölhívja Gerhard figyelmét arra, hogy tisztában kell lennie vele: az életét teszi kockára, ha csatlakozik az ellenálláshoz. Beszél a Gestapo kínzásairól, a halálbüntetésről, ugyanis ez vár mindenkire, akit elkapnak. Egy tizenkilenc éves fiú, mint Gerhard, jól gondolja meg. Találkozót beszélnek meg Toulouse-ban. Ha Gerhard elmegy rá, az azt jelenti, hogy kész az együttműködésre.

1943. május 12-én Gerhard tizenhárom órakor, ahogy megbeszélték, megjelenik egy kis parkban a toulouse-i Capitole közelében. Nem kell sokáig várnia, máris előlép a faszorványkából egy széles vállú kis ember, és egyenesen felé tart. Werner Schwarze az, fedőnevén Eugen. Azt javasolja, villamosozzanak ki a városból, hogy zavartalanul beszélhessenek. A déli városrészen áthaladva egy löpörgyár mellett is elmennek, ahol épp akkor ér véget az első műszak. A Garonne hídján túl megáll a villamos egy hatalmas, piros téglás épület előtt, amelyet magas fal vesz körül. Eugen elmagyarázza, hogy ez a Saint-Michel-erőd, egy múlt századi dologház, amelyet a németek börtönként használnak. Gerhardnak átfut a fején, hogy ha hibázna, ő is ide kerülne. Ám gyorsan elhessegeti a gondolatot.

A végállomástól út vezet föl a várostól délre emelkedő szőlőhegyek közé. Nem messze egy csapat német katona halad az úton, innét föntről csak a páncélsisakjaikat és a teherautók nyitott ponyváit látni. A katonák énekelnek, alpesi virágokról és egy Maria nevű lányról szól a daluk. Gerhard azt mondja, elviselhetetlennek érzi ezt a sok német katonát mindenütt. Eugen elmosolyodik, és azt válaszolja, valószínűleg ő is egy ilyen

teherautón ülne, ha véletlenül más lett volna az apja. Gerhard elcsodálkozik, Eugen pedig elmagyarázza neki, hogy sok katona ellenzi ezt a háborút, ezért fontos foglalkozni velük, hatni rájuk, megnyerni őket az igaz ügynek. Eugen csoportja röplapokat terjeszt laktanyákban, és egy illegális lapot is kiad *Katona a Földközi-tengernél* címen. Azt meséli, hogy a titokban terjesztett újságok jó részét a katonák rögtön továbbadják a Gestapónak. A többit azonban elolvassák, kézről kézre adva. „Hosszadalmas, fáradságos munka, de lehet hatása” – mondja Eugen. Gerhard egy kicsit csalódott. Ő tulajdonképpen nem újságot osztogatni, hanem harcolni akart, de nem mondja ki.

Eugen megjegyzése, miszerint a véletlen műve is lehet, hogy valaki melyik oldalon áll az életben, később is foglalkoztatja Gerhardot. Azon gondolkodik, vajon mi lett volna belőle, ha nem kell elhagyniuk Németországot, ha az apját nem fogják el a náciak. Ezt írja: „A személyes érintettség jelölte ki az utunkat, de vajon hol végződött volna ez az út, ha szabadon dönthettünk volna?” Mintha utólag megkönnyebbült volna, amiért nem volt választása.

Eugen megbízza Gerhardot, hogy menjen el a német munkaügyi hivatalba, és érje el, hogy alkalmazzák tolmácsként valamelyik Wehrmacht-alakulatnál. A városházán igazi, francia hivatali pecséttel ellátott igazolványt kap, amely még az alapos ellenőrzést is kiállja. Az új neve Gérard Laban, tizenhét éves elzászi, aki germanistának készül. Stenay-ben született, nem messze Verduntól. A helység városházája 1940-ben leégett, a születési és halotti anyakönyvek megsemmisültek, ami lehetetlenné teszi származása ellenőrzését. Németül az

édesanyjától tanult, úgyhogy mostantól fogva csak francia akcentussal szabad németül beszélnie. Szülei korán elhunytak, megmaradt rokonai Algériában élnek. Eugen megadja Gerhardnak egy idősebb házaspár címét, náluk ellakhat Toulouse-ban. A lelkére köti, hogy legyen nagyon elővigyázatos, azután elbúcsúznak egymástól.

A német munkaügyi hivatalban primán működik Gerhard története. Tolmácsként állást kap a szállítási parancsnokságon, amely egy régi szállodában található, közvetlenül a pályaudvar mellett. Felettese Fink altiszt, aki méretre szabott, szemlátomást jó minőségű egyenruhát visel. Gerhard hamarosan rájön, Fink mindenekelőtt azzal foglalkozik, hogy megszervezze a Wehrmachtnak a pörköletlen kávé feketekereskedelmét, amit Toulouse-ból szállítanak Németországba vonattal. Hivatalosan Fink a parancsnokság francia hivatalokkal való kapcsolattartásáért felelős, ezért van szüksége sürgősen tolmácsra. Rokonszenves, egyszerű lélek. A feketekereskedelem annyira lefoglalja, hogy a többi munkát hamarosan Gerhardra bízza, aki így betekintést nyer a parancsnokság teljes levelezésébe. A szállítási terveket is megkapja, amelyekből kiderül, mikor indulnak a foglyokat vagy fegyvereket szállító vonatok. Mivel veszélyes volna jegyzeteket készítenie, mindent meg kell tanulnia kívülről. Az utakat, az indulási időket, a rakományt, a várakozási időket. Gerhard olyan mnemotechnikát fejleszt ki, amelynek segítségével akár tíz transzport részleteit is képes megjegyezni. Esténként, odahaza, a szobájában ülve miniatűr betűkkel mindent fölír egy cigarettapapírra. Hetente kétszer jön a küldönc, és elviszi a titkos levelet.

Fink altiszt egyszer elfelejti bezárni a trezort, és Gerhard gyorsan átlapozza a „titkos szolgálati ügyeket”, amelyek nem derülnek ki a mindennapos levelezésből. Talál egy szolgálati utasítást Kohl főhadnagytól, aki Párizsban az összes francia szállítási parancsnokságért felelős. Kohl azt írja, hogy mostantól minden fogolyszállítmányt „abszolút elsőbbséggel” kell kezelni. A „zsidók és terroristák” deportálása prioritást élvez. Gerhard megnézi a fogolytranszportok útvonalát. A foglyokat Drancyban és Compiègne-ben gyűjtik össze, majd onnét különböző irányokba osztják szét őket. A végállomás: Auschwitz, Theresienstadt, Ravensbrück, Dachau, Buchenwald. Eugen elmondja neki, hogy információi szerint a lengyel táborokban az Európa területéről érkezett zsidókat tömegesen megölik. Gázkamrákról beszélnek, de hogy mennyi igaz ebből, nem tudni. Gerhard nem hiszi el ezeket a történeteket. Ennyire gonoszak még a nácik sem lehetnek, gondolja.

Fink titkos irataiban Gerhard egy levelet is talál, névtelen feladó küldte a Wehrmacht címére. Az áll benne, hogy a toulouse-i tiszti kintinban dolgozik egy pincér, aki az ellenállás tagja. A neve Gaillard, de voltaképp Riedingernek hívják. A levél margóján ott egy jegyzet a parancsnokság biztonsági főnökétől: „Azonnal letartóztatni.” A jegyzet két nappal korábbi. Gerhard elgondolkodik, vajon nem késő-e már megmenteni Riedingert, vajon Fink nem szándékosan hagyta-e nyitva a trezort, hogy próbára tegye őt. Végül úgy határoz, hogy akcióba lendül. Munka után egy telefonfülkéből fölhívja a parancsnokságot. A telefonosnak elváltotatott hangon azt mondja, hogy Monsieur Gaillard családjában baleset történt, és sürgősen beszélnie kell

vele. Amikor Gaillard végre odajön a telefonhoz, Gerhard azt mondja: „Barát vagyok, le akarják tartóztatni, tűnjön el.”

Pár héttel később Gerhard megtudja Fink altiszt egyik megjegyzéséből, hogy a pincérnek sikerült elszöknie. A Gestapónál nagy az izgalom. Keresik, hol történhetett a kiszivárgás. Ráadásul szaporodnak a fogolytranszportok ellen intézett fegyveres partizántámadások. Gerhard a nyitott ajtón keresztül fültanúja egy beszélgetésnek Fink altiszt és a biztonsági főnök, Wächtler százados között. Wächtler szerint a támadások célzatosak, „mintha a terroristák pontosan tudnák, mikor indulnak a transzportok”. Gerhardot eltölti a büszkeség és a lelkesedés, mert most már tudja: van értelme a munkájának. Ugyanakkor elhatározza, hogy még óvatosabb lesz.

Egyik reggel Gerhard hangos kopogásra ébred. Még csak fél hatot mutat az óra. A szobát bérbe adó asszony áll az ajtó előtt, és nagyon ideges. Azt mondja, hogy egy német katona van lent a bejárat előtt, aki beszélni szeretne vele. Gerhardnak átfut a fején, nem kellene-e meglépnie a kerten át, de ha le akarnák tartóztatni, akkor nyilván nem csak egy katonát küldtek volna. Az asszony azt mondja, a katona állítása szerint Gerhard barátja. Kiderül, hogy Weininger altiszt az, akivel Gerhard egy kicsit összebarátkozott. Weininger a parancsnok sofőrje. Lélekszakadva közli Gerharddal, hogy azonnal tűnjön el, mert még aznap le akarják tartóztatni. Weininger beszámol róla, hogy előző este a biztonsági főnököt, Wächtler századost vitte a kocsiban, aki egy másik tiszttel arról beszélgetett, hogy „Labant most már nyakon kell csípni”. Weininger följajánlja Gerhardnak, hogy elviszi valahová autón. Gerhard elbújik a nagy Wehrmacht-

limuzin aljában. Arra a címre viteti magát Weiningerrel, amit Eugentől kapott vészhelyzet esetére. Pár utcával előbb kiszáll, köszönetet mond Weiningernek, és megkérdezi, nem akar-e ő is átállni. Az meglepődve néz rá, majd válasz nélkül elhajt.

A szükségszállás egy patika, ami még zárva van. Gerhard egy átjáróházban vár, míg a patikus, egy ősz hajú, zömök ember végre kinyitja az ajtót. Gerhard elmondja neki, miért jött, mire a patikus gyorsan berántja az ajtón. Napközben a patika raktárában kell rejtőzködni, ahol zsálya- és tyúkszemkenőcsszag van. Este megérkezik Eugen, elegáns teveszőr kabátot és sötét öltönyt visel, mert ilyen álöltözetben sosem igazoltatják, ahogy mondja. Új igazolványt is csináltatott Gerhardnak. A neve most Jean-Pierre Ariège, tizenhét éves, irodai alkalmazott. Már csak új fénykép kell, arról pedig a patikus ismerőse gondoskodik. Másnap reggel Gerhard Eugennel buszra száll, ötven kilométert utaznak észak felé. Azután kis utcákon és földutakon gyalognak, míg egy erdőszéli házhoz nem érnek. Egy időre ez lesz Gerhard szállása. Amíg újabb megbízatást nem kap. A házban, hozzá hasonlóan, megbízatását várja a spanyol köztársasági hadsereg négy volt tagja és két német emigráns. Este a férfiak begyűjtanak a kandallóba, az egyik spanyol kiás egy borzodút, és Gerhard elkészíti az egyik állatot. Vörösbort isznak és beszélgetnek. Csak az illegális munkájukról nem beszélhetnek, biztonsági okokból. Gerhard egy hétig marad az erdőszéli házban. Élvezi, hogy olyan emberekkel lehet együtt, akiktől nem kell félnie. Újra akcentus nélkül beszélheti az anyanyelvét, ami már nem is megy neki olyan könnyen.

Azon tűnődöm, vajon mi mehetett végbe annak idején Gerhardban, mire gondolhatott, amikor végre nyugta volt. Voltak-e kétségei vagy félelmei? Nem vágyott-e arra, hogy egyszerűen abbahagyja, elfusson, elmeneküljön ez elől a harc elől? Hiszen csak a szerencsén múlt, hogy megúsza a letartóztatást. Nem gondolkodott azon, mi lesz legközelebb? A visszaemlékezései megegyeznek azokkal a történetekkel, amelyeket nekem vagy anyámnak mesélt. Egy meggyőződésből cselekvő, bátor fiatalemberről szólnak. Akinek nincs más választása, mint hogy harcoljon a saját és a családja életét fenyegető ellenséggel. Ez a fiatalember nem ismeri a kételyt és a kétséget. Harcol. De vajon valóban így volt-e? Lehet-e annyira erős valakinek a meggyőződése, hogy minden zavaró érzést és gyöngeséget félre tud söpörni? Vagy mindent elfojtott? Megtiltotta magának, hogy gyöngye legyen?

Mielőtt Gerhardból harcos lett, érzékeny, zseni ifjú volt, aki sírva fakadt a szomorú Schubert-dalokon. Fennmaradt egy fénykép, amely francia hadnagyi egyenruhában ábrázolja 1944 szeptemberében. Baszk sapkát visel, és annyira álmodozó, a legkevésbé sem katonás a tekintete, hogy sokkal inkább költőnek vagy énekesnek vélnénk, semmint katonának. Úgy fest rajta az egyenruha, mint valami kosztüm. Visszaemlékezéseiben Gerhard azt írja, Toulouse-ból való menekülése után az elvtársak följánlották neki, tartson egy kis szünetet, hogy földolgozza a történeteket. Ő azonban határozottan elutasítja az ajánlatot, és a lehető leghamarabb újabb bevetést kér. Hasznos és sikeres akar lenni, hogy legyen miért harcolnia. Újból és újból fölteszi magának a kérdést, elég-e, amit tesz, nem kellene-e

sokkal többet tennie. Kicsinek és jelentéktelennek érzi magát a hatalmas ellenséghez képest.

Találtam a levéltárban egy jellemzést, amelyet Gerhard összekötője, Werner Schwarz, alias Eugen írt róla. Azt írja, Gerhard „türelmetlen, túl heves, ami nyilván azzal is összefügg, hogy nagyon fiatal”. Elismerően szól Gerhard bátorságáról és elkötelezettségéről. „De hiányzik belőle az óvatossághoz szükséges félelem. Hajlamos rá, hogy kieroszakolja a sikert.”

10. Bántalmazások

1944 januárjának közepén Gerhardot Castres-ba küldik, egy Toulouse-tól száz kilométerre fekvő kisvárosba. Egy főleg szovjet hadifoglyokból álló Wehrmacht-hadosztály állomásozik ott, amelyet a partizánok ellen készülnek bevetni Franciaországban. Gerhardnak az a feladata, hogy kapcsolatba kerüljön a foglyok kiképzésével foglalkozó német tisztekkel, megtudja, milyenek látják a tisztek a csapat bevetetőségét. Eugen szerint ez nehéz feladat, mert a Wehrmacht válogatott tiszteket küldött Castres-ba. Ha túl nehéznek bizonyulna az akció, Gerhard inkább szakítsa félbe, ne vállaljon kockázatot. „Az elővigyázatosság a legfőbb szabály” – mondja Eugen, mielőtt elbúcsúzna.

Castres Toulouse-hoz képest meglehetősen áttekinthető város. Gyorsan meg lehet ismerni, de gyorsan föl is lehet tűnni benne. A várost két részre osztja egy keskeny folyó, az Agout. Négy híd ível át rajta, amelyeken át kell menni, ha valaki át akar vágni a városon – ideális helyek razziákhoz. Gerhard kapott Eugentől egy címet, ahol megszállhat: egy textilmunkás házaspárét. A ház, amelyben laknak, közvetlenül a folyó mellett áll. Este Gerhard a megbeszélt időben bekopog a második emeleti ajtón. Rögtön bebocsátják. Vendéglátóinak neve Noémie és Marcel, Gerhard Paulként mutatkozik be. Vacsora közben a házaspár a castres-i ellenállásban kifejtett munkájáról mesél. Hetek óta röplapokat csempésznek be a laktanyába, ahol a

szovjet foglyok kiképzése folyik. Vannak kapcsolataik a foglyokhoz, de a tisztekhez nincsenek. Noémie és Marcel figyelmezteti Gerhardot, hogy óvatosan fogjon bele a dologba. A Wehrmacht egy egész elhárítótörzset küldött Castres-ba, mert nem bíznak a foglyokban.

Az első napokat Gerhard azzal tölti, hogy körülnéz a városban. Kideríti, hogy a német tisztek esténként több helyen is találkoznak, elsősorban egy bisztróban a rue Gambettán, a színház közelében. Lépcsőn lehet lejutni a pincehelyiségbe, ahol sötétre pácolt padok és asztalok állnak. Dordogne-i vörösbor és feketepiaci áron kínált armagnac kapható. Este nyolc után a bisztró zsúfolásig megtelik. Gerhard elvegyül a vendégek között, néhány hét, és a német törzsközönség hozzászokik. Időjárásról, a magas alkoholárakról és az otthon lévő családról folyik a beszélgetés. Egyik este Gerhard szóba elegyedik egy Günther Wegener nevű altiszttel, aki nyíltan beszél a hadi helyzetről, a keleti fronton fenyegető vereségről és az amerikaiak lehetséges franciaországi partraszállásáról. Wegener az orosz fronton harcolt, sebesülése után helyezték át Franciaországba. Azt mondja: „Bárcsak mihamarabb véget érne ez az egész szarság!”, és közben kihívóan Gerhard szemébe néz. Ő azonban nem akar túl hamar bizalmas viszonyba kerülni Wegenerrel, témát vált, és egy vidám anekdotát mesél el a párizsi diákéveiből. Amikor elköszönnek egymástól, Wegener kijelenti: eddig ez volt a legszebb estéje Castres-ban. Megbeszélik, hogy három nappal később ismét találkoznak.

Az ezt követő hetekben Gerhard rendszeresen találkozik Wegenerrel. Egyszer a *Toscát* is megnézik az operában. Az

utolsó felvonásban, amikor Tosca leszúrja a rendőrfőnököt, és magas hangon énekli, hogy „És ettől reszketett egész Róma”, a karzatról valaki bekiabál: „És kitől reszket Castres?” Azon nyomban felkapcsolják a világítást és leeresztik a függönyt. A közönség pfujol. Rövid szünet után az opera igazgatója jelenik meg a színpadon, és közli, az előadást a rendőrség utasítására abbahagyják, mert tilos a bekiabálás.

Wegenert nagyon felzaklatja az eset. Nehéz feldolgoznia a franciák ellenségességét. Megkérdezi Gerhardot, vajon mit csinálnának vele az itteniek, ha a németek elveszítenék a háborút. Beülnek a színház közelében található bisztróba. Néhány pohár bor után Wegener a keleti frontról kezd mesélni. Áthajtott egyszer a terepjárójával egy kiégett falun. Az elszenesedett romok között egy háromévesforma síró kislány gubbasztott. Wegener megállította a kocsit, és leugrott, hogy elhozza a gyereket. Csakhogy a mellette ülő hadnagy ráordított, hogy hagyja a francba azt az orosz kölyköt. Wegener mesél olyan férfiakról, asszonyokról és gyerekekről is, akiket hóviharban hajtottak a marhavagonokhoz. „Mint az állatokat” – mondja, és elhallgat.

Gerhard elhatározza, hogy ad Wegenernek egy röplapot, amely a Wehrmachtnak a Szovjetunióban elkövetett háborús bűntetteiről szól. Azt mondja, az utcán találta, és épp ki akarja húzni a zsebéből, amikor kivágódik az ajtó, és három gépfegyveres tábori csendőr ront be a bisztróba. Egyenesen ahhoz az asztalhoz tartanak, ahol Gerhard és Wegener ül, és a vezetőjük így szól Gerhardhoz: „Letartóztatom. Ha menekülni próbál, agyonlőjük.” A csendőrök kilökdösik Gerhardot a

néptelen utcára. Ötven méterrel odébb két fekete Citroën áll, járó motorral. Gerhardot betuszkolják az első autó hátsó ülésére, azután elviharzanak. Gerhard az egészet mintha ködfátyolon keresztül látná: az ablak mellett elszáguldó házakat, az egyenruhás katonákat, akik közrefogják. A dzsekije belső zsebében lapuló röplapra és a hamis igazolványára gondol. Tudja, hogy a Gestapo villanyvezetékekkel és izzó vasakkal kínozza foglyait, hogy vallomást csikarjon ki belőlük. Érzi, hogy a teste egyszerre hideg és érzéketlen lesz. Sírni tudna a félelemtől, de uralkodik magán.

Az autók behajtanak a laktanya udvarára, és Gerhardot egy őrszobába vezetik. Tisztek állnak körül egy íróasztalt, köztük van Wegener is, épp fölemeli a telefont, és jegesen nyugodt hangon szól bele a kagylóba: „Főhadnagy úr, elkaptuk.” Átkutatják Gerhard zsebeit, megtalálják nála a röpiratot. Fölvezetik egy első emeleti irodába. Az íróasztal mögött, zöld ernyős irodai lámpa alatt egy piros szemű, ősz férfi ül. Egy albínó. Az elhárítás főhadnagya, a Wehrmacht titkosszolgálatáé. Az albínó, kezében tartva a röpiratot, megkérdezi Gerhardtól, mennyit kap a röpirat terjesztéséért. Ő gondolkodás nélkül rávágja: „Ilyesmit nem pénzért csinál az ember, hanem meggyőződésből.” Azonnal meg is bánja meggondolatlan válaszát, hiszen szükségtelenül gyorsan bevallotta ezzel, hogy illegális röpiratokat terjeszt. Szilárdan elhatározza, hogy nem mond semmi többet, ami fontos, és főleg nem árul el senkit, nem ad ki neveket és címeket, bármilyen kínokat kell is kiállnia.

Az albínó megkérdezi, kik a kapcsolattartói. Gerhard leír egy olyan embert, aki éppen az ellentéte Eugennek. Tömzsi, sötét

hajú, kopaszodó. Mindig csak az utcán találkozott azzal az emberrel, aki Maurice-nak nevezte magát. Az albínó fölnevet: „Szóval a nagy ismeretlen.” Rákérdez a Castres-ban terjesztett röplapokra. Gerhard a teljes terjesztést magára vállalja, tudja, hogy végső soron mindegy, egyetlenegy vagy száz röplapot osztott ki. Az albínó nagyon elégedettnek látszik, és megállapítja, hogy a röplapterjesztés ezek szerint tisztázódott. Elvezetteti Gerhardot a csendőrökkel. Az udvaron keresztül egy rácsos ablakos, egyemeletes épületbe vezetik, egyik őrzője kinyitja a vasajtót. Amikor Gerhard be akar lépni, az egyik csendőr úgy hátba vágja, hogy a cella kőpadlójára zuhan. Mielőtt fölegyenesedhetne, a másik csendőr fölötte állva már rúgni kezdi csizmás lábával az oldalát. Gerhard levegő után kapkod, karjával próbálja védeni a fejét. E pillanatban hatalmas ordibálás kezdődik a szomszédos cellákban. „Kuss legyen már, disznó oroszok!” – üvölti az egyik csendőr. Elfordulnak Gerhardtól, és a cellaajtókat kezdik rugdosni. Gerhard mögött bevágódik az ajtó, rátolják a reteszt. Az ablak alatt keskeny fapriccs áll, rajta piszkos lószőr pokróc, mellette üres lekvárosvödör, nyilván vécé gyanánt. Gerhard remegve elnyújtózik a priccsen. Most jut ideje arra, hogy elgondolkodjon.

Azon tanakodik, vajon az albínó miért nem próbálta erőszakkal kiszedni belőle a bajtársai nevét. Hiszen tudhatná: a letartóztatás utáni első órák a legfontosabbak, hogy vallomást kényszerítsenek ki, mert másnapra már elmosódhatnak a nyomok. Talán az albínónak elég annyi, hogy tisztázta a röplapok dolgát. Talán nem is fogja megkínózni vagy átadni a Wehrmachtnál kegyetlenebbnek számító Gestapónak.

Gerhardnak átfut a fején, hogy bizony túlságosan is sokat tud a francia ellenállás tevékenységéről. Rengeteg nevet és címet ismer. Legjobb lenne az egészet elfelejtenie. Megint rátör a kétség, hogy ért-e valamit a munkája, elért-e valami említésre méltót. Tudja, hogy hibázott, mert túl gyorsan ment előre. Wegener vajon az elhárítás ráállított besúgója? És mit gondol majd vajon Eugen az ő letartóztatásáról? Egy közeli templomtoronyban elüti az óra az éjfél, a telihold megvilágítja a cella falfirkákkal teli, sötét falait. Cirill betűket látni. Egyik elődje fákkal övezett orosz parasztházat vésett a cellafalba. Gerhard csak hajnaltájt tud elaludni, de még álmában is üldözi az albínó. Az íróasztalán ülve mered rá piros szemmel, és valami furcsa eszközzel húzza a nyelvénél fogva. Gerhard szájából kis cédulák röpködnek ki, rajtuk csupa titok. Az albínó nevet, egyre jobban húzza az ő nyelvét, és a szobát hamarosan belepik a cédulák.

A következő napot Gerhard a cellájában tölti. Az orosz foglyok mélabús dalokat énekelnek. Egy altiszt kinyitja az ajtót, és bedob neki egy darab kenyeret. Csak másnap kell megint az albínó elé járulnia. Az időközben már megtudta, hogy Gerhard csaknem egy évig dolgozott a toulouse-i szállítási parancsnokságon. Az albínó íróasztalán ott fekszik az első kihallgatás jegyzőkönyve. Gerhard el tud olvasni belőle néhány mondatot. Az utolsó bekezdésben ez áll: „Két szigorított kihallgatás nem vezetett új támpontokhoz.”

A szigorított kihallgatás bántalmazást jelent. Vajon miért téveszti meg az albínó a feletteseit, miért kíméli a foglyot? Némán lapozgat Gerhard papírjaiban, néha megcsóválja a fejét, egyszer még el is mosolyodik. Azt mondja, az ügyet a toulouse-i

hadbírósg fogja tárgyalni, van ott egy barátja, akit majd informál. Gerhardot elvezetik, az albínó bátorítólag odabólint neki.

Gerhard csak évek múlva véli megérteni ennek az elhárítótisztnek a viselkedését. A Wehrmacht titkosszolgálat nem sokkal később megszűnt. Az elhárítás főnöke, Canaris tengernagy azon összeesküvők egyike volt, akik 1944. július 20-án merényletet követtek el Hitler ellen. A merénylet jó alkalom volt az SS számára arra, hogy megszabaduljon ettől a szolgálattól, amely már régen szúrta a szemét. Elképzelhető, hogy utolsó szolgálati napjaiban az albínónak jobb dolga is akadt, mint hogy partizánokból vallomást csikarjon ki.

Másnap hajnalban egy őrmester és egy közlegény megy Gerhardért. Az őrmester megbilincseli a fogoly kezét a háta mögött. „A legkisebb gyanús mozdulatra lelövöm” – mondja neki. Azután belökik egy Wehrmacht-limuzinba, és elindulnak vele Toulouse-ba. Az országúton megelőzi őket egy oldalkocsis motorkerékpár. Az őrmester előhúzza a pisztolyát, és letekeri az ablakot. Csak akkor múlik el a feszültsége, amikor már hagyta őket a motor. Toulouse-ban tele vannak az utcák emberekkel. Gerhard megpillantja a távolban a Saint-Michel börtön piros téglás épületét. Amikor odaérnek a nagykapu elé, az őrmester kinyújt az ablakon egy papírt az őrt álló katonának, és az autó begurul az udvarra. Gerhardnak eszébe jut Eugennel tett első toulouse-i sétája, amikor villamossal mentek el az erőd előtt. Milyen optimista és naiv volt akkor!

A börtönben egyformán telnek a napok. Reggel hatkor elordítja magát egy altiszt a központi csarnokban: „Fölkelni!”

Adnak a raboknak egy darab fekete kenyeret meg egy bögre pótkávé. Reggeli után minden rab sétálhat huszonöt percre a belső udvaron, és megmosakodhat az egyik csapnál. Délben egy csajka marharépa-levest adnak be a cellaajtó kukucskálóján keresztül, este egy darab margarint vagy másajtot osztanak. Az ötödik napon benyit a fegyőr Gerhard cellájába. „Kihallgatás” – mondja. Bevezetik egy helyiségbe, ahol már ott ül az asztal mellett Wächtler százados, a toulouse-i szállítási parancsnokság biztonsági főnöke. Két SS-tiszt fogja közre. Gerhardnak hangosan kalapál a szíve félelmében. „Ugye nem gondolta, hogy ilyen hamar találkozni fogunk?” – szólal meg Wächtler halkán. Az egyik SS-katona fekete bőrkesztyűt vesz elő a zsebéből, és lassan felhúzza.

„Mi az igazi neve? – kérdezi Wächtler. „Gérard Laban, Jean-Pierre Ariège, Gérard Lebert... szép kis lista.” Gerhard hallgat, és ekkor éri az első ütés a fejét. Minden elsötétül előtte, leesik a székről. Amikor föláll, a második ütest a gyomrába kapja, utána mindkét SS-legény verni kezdi. Gerhard hasát és bordáit érik az ütések, vér csordul ki a száján. Alig bír már lélegezni. Az SS-ek elengedik, Gerhard fölnéz Wächtlerre, aki dühtől vörös arccal ordítja: mondjon el mindent, már nincs értelme tagadnia. Wächtler tudni akarja, ki figyelmeztette a tiszti kaszinóban dolgozó pincért, Gaillard-t a letartóztatása előtt. Gerhard kijelenti, nem ismer semmiféle Gaillard-t. Wächtler int az SS-eknek, mire azok újra verni kezdik. Fiatal főhadnagy lép a helyiségbe. Közli Wächtlerrel, hogy a börtönben nem megengedett a szigorított kihallgatás. Ragaszkodik hozzá, hogy azonnal vigyék vissza a foglyot a cellájába. Wächtler őrvölg, de a

börtöntiszt kitart az utasítás mellett. Magánzárkába viteti Gerhardot a pincébe, és szanitécet hívat hozzá. Az őr, egy ősz hajú altiszt, Gerhard hóna alá nyúl, és óvatosan lefekteti a priccsre. „Mutasd magad! – mondja. – Nem szép látvány, de láttam már rosszabbat, sokkal rosszabbat is. Lehozom a tányérodát meg a pokrócodat.” A szanitéc megállapítja, hogy két metszőfoga kitörött, a tüdeje is zúzódást szenvedett, és öt bordája eltörött. „Rendbe jössz” – mondja.

Gerhard sem nekem, sem az anyámnak nem számolt be a Saint-Michel börtönbeli kihallgatásról. A visszaemlékezéseiben írt róla, de egyikünk sem mert rákérdezni. Talán az érzéseitől féltünk, hogy a szigorú nagyapa egyszer csak síró öregemberré válhat. Tizennégy éves voltam, amikor először olvastam el a franciaországi időszakáról szóló könyvet, és el sem akartam hinni, hogy mindezt tényleg el kellett szenvednie. Hogy ő volt az az ember, aki vérző sebekkel, összehúzza magát, ott feküdt az SS-ek csizmája alatt. És aki mégsem árult el semmit. Hogy milyen bátor volt, azt csak akkor értettem meg, amikor egyszer engem is letartóztattak. 1989. október 8-án este történt, egy nappal az NDK fennállásának negyvenedik évfordulója után. Barátnőmmel, Christinével együtt tartóztatott le két Stasi-ügynök az Alexanderplatzon. A Neues Forum röplapjait osztogattuk, ezért fölraktak minket egy teherautóra, és elvittek egy rendőrlaktanyába. Egész éjszaka egy hideg garázsban kellett állnunk. Másnap reggel külön-külön kihallgattak minket. Nagyon féltem, mert fogalmam sem volt, mi fog történni velünk. A kihallgatótisztnek csak egyszer kellett fölemelnie a hangját, és én

azonnal mindent elmondtam, amit tudtam. Gerhard annak idején semmit nem árult el, pedig veszélyben volt az élete. Én meg azonnal megtörtem, pedig nem sok félnivalóm volt.

11. Ellenségek

Az SS-től elszenvedett bántalmazás után Gerhard dupla ételadagot kap az őről, a répalevesben ezúttal itt-ott még húsdarabok is felbukkannak. Még nem tud lábra állni, és nap nap után csak szendereg a priccsén. Elképzei, hogy a szövetségesek partra szálltak, és Toulouse felé masíroznak. Az első dolguk a megérkezésük után természetesen a börtön felszabadítása lesz. Kiviszik a cellájából, ujjonganak és táncolnak, este bort isznak, és annyi kenyeret esznek, amennyi belégük fér. Gerhardot hamarosan átviszik egy olyan cellába, ahol már három fiatal francia van, akik bizalmatlanul méregetik, mert németül beszél az őrről. Este némán fekszenek a priccsükön, majd az egyikük egy dalt kezd fütyörészni. Gerhard felismeri, a Vörös Sólymok indulóját. Amikor a füttyszó elhallgat, Gerhard zümmögve befejezi a dalt. A francia megkérdezi, honnan ismeri ezt Gerhard, és hamarosan rájönnek, hogy 1936-ban együtt vettek részt a Vörös Sólymok villeneuve-i táborozásán. A franciák bizalmatlansága rögtön elszáll, Gerhardot szívélyesen maguk közé fogadják. Ők már hetek óta kitörési terveket kovácsolnak. Kötelet csomóztak lepedőkből, és kést csempészték be a cellába, már csak egy kampó hiányzik, amivel rögzíteni lehetne a kötelet a börtönfalhoz. Beavatják Gerhardot a terveikbe. Veszélyesnek hangzik, de Gerhard bármit megtenne, csak kiszabaduljon a börtönből. Monte Cristo grófjára gondol, aki szintén megszökött a

börtönből. Ez volt a kedvenc könyve. Abban azonban nem biztos, hogy a való életben is működne-e a terve.

Május közepén két tábori csendőr jön Gerhardért, hogy elvigyék a hadbíróságra. Áthajtanak a sűrű forgalomban Toulouse-on. Szép idő van, a nők könnyű ruhát viselnek, az emberek a kávéházak elé kitett székeken ülve beszélgetnek. Gerhard csalódott, hogy az élet megy tovább, mintha mi sem történt volna. Tudja, hogy néhány óra múlva valószínűleg halálra ítélik, csak az lesz a kérdés, mikor állítják kivégzőosztag elé. Ezt az egyik fogolytársától hallotta, akit már januárban halálra ítélték, de még mindig él. Gerhard a kivégzésére gondol, hogy milyen lesz, ha lövések szaggatják a testét. Beleborzong a gondolatba még ezen a meleg napon is.

A Capitole-hoz, a városházához hajtanak. A díszes, 18. században emelt épület déli oldalán vaskos lakótorony áll. A hadbíróság a városházának abban a szárnyában ülésezik, amelyet katonák őriznek. Amikor Gerhard kiszáll az udvaron, egy fiatal hadnagy lép hozzá, az ügyvédjeként mutatkozik be. Az ügyvéd arca nyílt, rokonszenves. Elolvasta Gerhard aktáját, és van néhány ötlete, hogyan lehetne elhúzni a pert. A hadnagy azt tanácsolja Gerhardnak, mondja azt, hogy a németek már 1935-ben megfosztották az állampolgárságától. Akkor a per nem egy birodalmi német, hanem egy hontalan ellen irányul. Azonkívül emlékezzék vissza, hogy Wegener altiszt, aki Castres-ban beárulta, nem emlegette-e többször is az ellenálláshoz fűződő kapcsolatait. „Ebben az esetben újra kell írni a periratot, vizsgálatokat kell folytatni, ami hónapokba telhet.”

Gerhard megkérdezi az ügyvédtől, miért teszi mindezt, mire

ő azt válaszolja, hogy van egy barátja Castres-ban, aki üdvözlétét küldi. „Az albínó?” – kérdezi Gerhard. „Igen, így szokták hívni” – válaszolja a hadnagy nevetve. Gerhard összezavarodik a német tiszt barátságos viselkedésétől. Arra gondol, hány wehrmachtos segített neki az elmúlt hónapokban, és eszébe jutnak Eugen szavai, hogy ezeket az egyenruhás férfiakat nem lehet mind egy kalap alá venni és elátkozni.

A tárgyalóterem falait sötét faburkolat fedi, a gazdag stukkózású mennyezetről hatalmas csillárok lógnak. Nem sokkal azután, hogy Gerhard helyet foglal a vádlottak padján, bevonulnak a bírák, és mindenkinek föl kell állnia. Az elnöklő bíró egy csontos arcú, vékony, kampós orrú, monoklit viselő tábornok, olyan, mint egy karikatúra a császári időkből. A vádpontok a következők: a német haderő szándékos bomlasztása, hadszolgálat alóli kibúvás és hazaárulás. A vádló, egy tábornok, hosszabb előadást tart Gerhard államellenes szervezetekben végzett tevékenységéről, a hatalmas kárról, amit akcióival a német haderőnek okozott. Gerhard egyszer csak úgy érzi, nem is volt olyan semmiség, amit tett. Védője emelkedik szólásra, és beszámol róla, hogy Gerhardt megfosztották az állampolgárságától, továbbá kéri, hogy szembesítsék védencét Wegener altiszttel, mert fennáll a gyanú, hogy ő is hazaárulást követett el. Az elnöklő bíró bosszús, de elnapolja a tárgyalást. Azért is, mert olyan súlyosnak tartja a vádakat, hogy úgy véli, csak egy magasabb bíróság dönthetne az ügyben. Amikor Gerhard meghallja, hogy a tárgyalást elhalasztják, megszűnik a feszültsége, és rámosolyog a védőjére. Amikor az elnök ezt meglátja, rögtön ráordít: „Csak ne ringassa magát illúziókba.

Azért, amit maga tett, halálbüntetés jár.”

A Saint-Michel börtönben a Gerhard melletti cellába egy belga tisztet zárnak, aki az angoloknak kémkedett Franciaországban. A nyitott ablakokon keresztül beszélgetni tudnak. A belga beszámol a hadi helyzetről. A szövetségesek már Róma közelében járnak, a keleti fronton a Vörös Hadsereg újabb offenzívába lendült. A szövetségesek franciaországi partraszállását június első hetére tervezik Normandiában, mondja a belga. Gerhard a cella falába vésett naptárára pillant. Június elejéig még három hét van. Június 1-jén reggel fölállítja az ágyát az ablak elé, és fölmászik rá. Az égdarab, amit lát, kék. De vajon milyen lehet az időjárás a tengerparton, csaknem kilencszáz kilométerre északra? A belga úgy véli, a hullámvész a döntő, ha túl erős, akkor nem lehet vízre bocsátani a csónakokat.

Toulouse-ban marad a jó idő, de a partraszállásról nincsenek hírek. Gerhard időközben megtudta, hogy új tárgyalás nélkül is agyonlőhetik. Az egyik fogoly az ő folyosójáról így járt nemrégiben. Az ő tárgyalását is elnapolták, mégis elvitte egyik éjjel a kivégzőosztag. „Agyon akarnak löni!” – ordította, amikor a tábori csendőrök végighurcolták a folyosón. Azóta Gerhard nyugtalanul alszik, a legkisebb neszre is fölriad. Ha léptek zaját hallja a folyosóról, kiveri a víz. Ébren marad, míg meg nem jelenik az ablakában a hajnal sápadt fénye. Csak akkor nyugszik meg, amikor meghallja a pótkávés bádogkannák zörgését a folyosón. Ismét túlélte egy éjszakát.

1944. június 3-án délután jönnek érte. A közlegény, aki hátrabilincseli a kezét, azt mondja, hogy Fresnes-be kerül, Párizstól nem messzire, a legfelsőbb bíróságra. Gerhard arra

gondol, hogy Párizs legalább közelebb van az északi partvidékhez, mint Toulouse. SS-rúnás fekete Citroënnel viszik a pályaudvarra. Gerhard meglepődve veszi észre, hogy nem a katonai szerelvényekhez vezető bejáraton mennek be, hanem a civil utazókén. Kísérői átvezetik a már befutott párizsi gyors előtt várakozók tömegén. A szerelvény közepén van egy „Csak Wehrmacht” feliratú vagon. Eszébe jut egy hír, amit a szállítási parancsnokságon olvasott. Az állt benne, hogy a katonai vagonokat normál szerelvényekbe kell illeszteni a merényletek kockázatának elkerülésére. A vagon első kupéjában öt tábori csendőr várakozik, akik átveszik Gerhardtot.

Két tábori csendőr között ül. A vonat csak ritkán halad normál sebességgel, általában lassan döcögnek előre. Nem sokkal Montauban előtt, mintegy hatvan kilométerre Toulouse-tól a vonat megáll a nyílt pályán. A csendőrök megkérdezik a kék egyenruhát viselő német vasutast, hogy miért álltak meg. „Terrorveszély miatt” – feleli a vasutas. A csendőrök felváltva alszanak, legalább ketten mindig szemmel tartják Gerhardtot. Délután áthaladnak Cahors-on. Süt a nap, Gerhard szeme előtt legelők és kiterjedt erdők tűnnek tova, a hegyek egyre meredekebbé válnak, hamarosan a Francia-középhegységbe érnek. A vonat megáll egy kis állomáson. Hangosan azt kiáltják: „Allassac, végállomás, kiszállás!” A többi vagon ajtaja kinyílik, az utazók lekászálódnak és kitülekednek a kapukon. A peron hamarosan kiürül. A csendőrök idegesek. „A rohadt életbe – szitkozódik az egyik –, pont egy ilyen bandavidéken!” Ketten leszállnak, hogy megtudakolják, mikor utazhatnak tovább. Nem sokkal később lövések hallatszanak, a két csendőr lihegve rohan

vissza. Géppisztolyos emberekről számolnak be, akik a pályaudvar épületében állnak. Gerhardot mintha áramütés érné. Itt vannak a partizánok! A csapatot vezénylő főtörzsőrmester ránéz, és azt mondja: „Csak ne reménykedjen. Mielőtt kiszállnánk innen, még agyonlőjük.” Hatalmas robbanás szakítja félbe. Az egyik csendőrt kiküldik a peronra, hogy tudja meg, mi történt. Fölrobbantották a mozdony kazánját, jelenti hamarosan levegő után kapkodva. A városból harc zaja hallatszik. Gépfegyverropogás, hosszú sortüzek, azután óriási robbanás. „Páncélöklő” – jegyzi meg az egyik csendőr. „De nem a miénk” – feleli a főtörzsőrmester. Két csendőr a sínek felőli, a másik kettő a peron felőli ablakot biztosítja. Nem sokra rá érkezik az első golyó a kupéba. A csendőrök visszalőnek. Időközben azonban besötétedett, nem látnak semmit. „A torkolattűzre célozzatok!” – kiáltja a főtörzsőrmester. Ekkor azonban nem lőnek kintről. Olyan csönd lesz hirtelen, hogy még a tücskök ciripelését is hallani, a szétlőtt ablakon keresztül pedig friss széna illata árad be. Egyszer csak mozgás támad a peronon. A főtörzsőrmester ráparancsol Gerhardra, kiáltsa oda franciául: „Ez itt a német Wehrmacht, ott ki van?” Gerhard kikiabál. A kupé mennyezetére leadott gépfegyversorozat a válasz. Valaki magas hangon kiált vissza franciául: „Mindjárt megmutatjuk, kik vagyunk, te seggfej.” Gerhard élvezettel lefordítja.

Mihelyt kivilágosodik, újabb támadás indul. Géppisztolyokból, karabélyokból és könnyű gépfegyverekből lőnek be a kupéba. Gerhardra ráparancsolnak, hogy feküdjön le a padlóra. Az egyik tábori csendőrnek a bal keze sérült meg, egy másiknak a fejét súrolta lövés, a rögtönzött kötésen keresztül szivárog a vér.

Gerhard lassan a folyosó felé kúszik a padlón. Egyszer csak robbanás remegteti meg az egész vagon. „Kifelé az egérfogóból! – ordítja a főtörzsőrmester. – Ne a peronra, a másik oldalra!” Fölrántja az ajtót, és kiugrik, a többiek utána. Gerhard fölemeli a fejét, és kinéz a nyitott ajtón. Látja, amint a tábori csendőrök átrohannak a síneken. Hirtelen a főtörzsőrmester jelenik meg az ajtóban. Gerhard fejére irányítja a pisztolyát. Gerhard az egészet mintha lassított felvételen látná: a főtörzsőrmester sápadt, eltorzult arcát, ujját a ravaszon. Gerhard félrefordítja a fejét, hogy ne kelljen látnia a torkolattűzet. Hallja a lövést, és egy ütest érez. Meleg vér folyik végig az arcán. Tanakodik, hogy akkor most meghalt-e, de aztán rájön, hogy a halottak nem tanakodnak. Fáj a füle, de fekvé marad, mozdulatlanul. Percek múlnak el, majd kiáltás hangzik föl a peronról: „Gyerünk, kifelé, egyesével, fölemelt kézzel!” Gerhard föláll. „Fel a kezekkel!” – hangzik el még egyszer kintről. Gerhard megfordul, mutatja bilincsbe vert kezét. Az egyik partizán bemegy, és lesegíti a vonatról. Kiszabadult.

Gerhard elmeséli a megmentőinek, hogy Párizsba akarták vinni, ahol valószínűleg halálra ítélték és agyonlőtték volna. „Na, ebből semmi nem lett” – mondja a magas hangú partizán, akit Michaelnek hívnak, és átöleli Gerhardot. Ő úgy érzi magát, mintha álmodna, hitetlenkedve néz végig a fiatal partizánokon, akik nevetve veregetik a vállát. Egy szanitéc jóddal fertőtleníti a fülét, igazán nem több egy karcolásnál. Ha nem fordítja félre a fejét, halott volna. De nincs idő a merengésre, sietni kell, mert várható, hogy a németek hamarosan megérkeznek. Jo, a partizáncsapat vezére azt mondja, hogy a pályaudvarral

szemben van egy kovácsműhely, ahol biztosan le tudják venni Gerhard bilincseit. A kovács, egy tömzsi, izmos ember, egyetlen kalapácsütéssel elpattintja a láncot. Csinos, sötét hajú lánya befut a házba, és egy nagy doboz májpástétommal tér vissza. „Hogy mihamarabb felépülj” – mondja. Gerhard átöleli, és annyira hálás neki, hogy könny szökik a szemébe.

Gerhard szabadítói a *Francs-Tireurs et Partisans*-hoz, azokhoz a szabadcsapatokhoz tartoznak, amelyek a kommunista párt irányítása alatt állnak. „Mind kommunisták vagyunk” – mondja egy tizenhat éves, kölyökképű fiú, akit mindenki csak Toutounak hív. Elhagyják Allassacot, órák hosszat mennek északra erdei és földutakon. Egy elhagyott csúrnél megállnak. Most már jut idő beszélgetésre. Gerhard elmeséli, mi minden történt vele az elmúlt hónapokban, a többiek feszülten hallgatják. Úgy döntenek, hogy fölveszik Gerhardot a partizánseregbe. Fedőneve *Le Rescapé*, „A megmentett” lesz. Kap egy angol géppisztolyt, Michael pedig megmutatja neki, hogyan kell bánni vele. Gerhard még aznap este kérvényezi a parancsnokánál, hogy vegyék föl a kommunista pártba. Szívvel-lélekkel azok közé akar tartozni, akik megmentették. Szabadulásának napja olyan lehetett számára, mintha újjászületett volna. A párt olyan sorsközösséget, családot jelentett neki, amely még évtizedek múltán is fontosabb volt számára minden másnál. A pártnak szenteli ajándékba kapott életét, és semmiféle kétely nem lesz benne soha olyan erős, mint az a hála és öröm, ami ezen a napon az allassaci pályaudvaron eltölti. Mások azért lettek kommunisták, mert vonzódtak a kommunista eszmevilághoz. Gerhardnál ez tapasztalat, hűség és barátság kérdése volt.

További három óra gyaloglás után megérkeznek a partizántáborba. Sűrű lombú fák oltalmában piros, kék és zöld ejtóernyőselemből készült sátrak állnak. Több tábortűznél és a tábori konyhán is készül a vacsora. Vászonkendőkön lapos parasztkenyerek hevernek, nagy üstökben fehér babos ürühús rotyog. Mintegy kétszáz ellenálló táborozik itt. Gerhard egy corréze-i paraszt mellett alszik, aki épp most kapott egy automata pisztolyt. Büszkén mutatja fegyverét, úgy pörgeti a patronokat a tárban, mint valami cowboy. A fegyver közben elsül, és a golyó hajszálnyira Gerhard feje mellett süvít el. Megint szerencséje volt.

12. Győztesek

Két nappal később Michael már kora reggel beront Gerhard sátrába. Nagyon izgatott. Hajnali öt óta a londoni rádió már többször bementa rejtjeles üzenetben, hogy a szövetségesek partra szálltak Észak-Franciaországban. Az üzenet így szólt: *Dans la forêt normande il est un lieu-dit.* „A normann erdőben van egy ismert hely.” Gerhardnak átvillan a fején, hogy igaza lett a Saint-Michel börtönben ülő belga tisztnek. Az osztagparancsnok kijelenti a harcosok előtt, hogy aznaptól az egész országban offenzívába lendülnek az ellenállás csapatai. A feladat az észak felé menő vasútvonalak és utak felrobbantása, valamint a Wehrmacht állomáshelyeinek célzott megtámadása. Gerhard egysége más alakulatokkal együtt Tulle megyeszékhelyet támadja meg. Tulle-ben, egy iskolaépületben elbarikádozta magát mintegy száz jól felfegyverzett Wehrmacht-katona. A partizánok két teherautón és egy buszon a város határához mennek. Gerhardot Michaellel együtt egy felderítőcsapatba osztják be, feladatuk az utcák átvizsgálása. Nyakát behúзва lohol Michael után. Mindjárt kezdetét veszi az első igazi harc, amelyben részt vesz. Visszaemlékezéseiben így ír erről: „Jó időbe telt, amíg bevallottam magamnak, hogy azt az izgalmat, ami teljesen hatalmába kerít, amikor lőnek körülöttem vagy ütközet várható, voltaképpen a *félelem* szóval kell leírni. De mindig törekedtem rá, hogy ne látszódjon rajtam az izgalom.

Úgyhogy Michael nem tudja ezen a napon, mennyire nehezemre esik elkísérnem.”

Az utcák néptelenek, néhány száz méterről gépfegyversorozatok hallatszanak, úgy látszik, a többi egység már megérkezett az iskolához. Ők is előreverekszik magukat az iskolaépületig, fedezékre lelnek egy alacsony fal mögött, és lőni kezdik az iskola ablakait és ajtóit. Gerhard hangokat hall az iskolaépületből, német parancsszavakat, majd a második emeleten kerepelni kezd egy nehézgépfegyver. Gerhardtól jobbra nyaklövés éri az egyik bajtársát, aki fetreng a földön, és ordít fájdalmában. Gerhard megpróbálja egy kendővel csillapítani a vérzést, de nem sikerül. Gránátok hasogatják süvítve a földet, fű és föld röpül a levegőbe. Gerhard mögött két partizánt találát ér, a földre rognak. „El innét!” – kiáltja Michael, és az egység visszavonulót fúj.

Csak másnap reggel támadnak újra. Sikerül fölgyújtaniuk az iskola padlását, a németek kísérletet tesznek a kitörésre, ami a partizánok golyózáporával végződik. Mintegy negyven Wehrmacht-katona megadja magát. Gerhard életében először lát legyőzött német katonákat. Fáradtan állnak, lógó orral, partizánoktól körülvéve az iskola bejárata előtt. Gerhard lefordítja nekik a parancsnok szavait, aki megígéri nekik, hogy nem esik bántódásuk. „Habár sokat meggyilkoltatok a kezetek közé került társaink közül.” Visszaemlékezéseiben Gerhard így ír: „Fordítok, majd magamtól hozzáteszem, hogy a francia nép hadserege vagyunk. A németek nem mernek a szemembe nézni.”

Vajon minek érezhette magát Gerhard? Németnek? Franciának? Tízéves volt, amikor el kellett hagynia Németországot, ekkor pedig már huszonegy. Franciaországban vált felnőtté. A németeket üldözőnek, gyilkosnak és néha megmentőnek ismerte meg. Följegyzéseiben szándékoltan távolságtartónak tűnik, amikor ezekről a „teuton gazemberekről” beszél, „akik annyi bajt hoztak a világra”. Úgy hangzik, mintha a gyanú árnyékát is kerülni akarná, hogy bármi köze lenne ezekhez az emberekhez. Egyszer egy partizán nem akar vele kezét fogni, mert azt hallotta, hogy Gerhard német. „Hogyan magyarázzam meg neki, hogy ahonnet származom, ott is akadnak rendes emberek?” – teszi fel magának a kérdést. Inkább az a helyzet, hogy neki magának esik nehezebbre ezt elhinni. A toulouse-i hadbírótság előtt azt mondta, olyan németnek érzi magát, aki szoros kapcsolatban él a francia néppel. „Ilyen nincs! – ordított rá az elnöklő bíró. – Aki lepaktál az ősellenséggel, az többé már nem német.” Gerhard irigyli francia bajtársait, akik számára minden sokkal egyszerűbb és világosabb. „De szeretnék úgy gyűlölni, mint ők! Csak sajnos nem sikerül” – jegyzi le Tulle-ben.

A város utcáin fiatal nők Musette-keringőt járnak a partizánokkal, akik géppisztolyukat a vállukra akasztják. Az ablakokban francia zászló. A lakosok a felszabadulást ünneplik Tulle-ben – kicsit elhamarkodottan, mint két órával később kiderül, amikor felhangzik a nehéztüzérség zaja és a tankok motorzúgása. Gerhard egysége addigra már elfoglalta állását a város északi részén, egy magaslaton. Onnét látják, ahogy a tankhadoszlop dél felől közelít a városhoz. Gerhardnak eszébe jut

a húsz sebesült partizán, akik a sebesült németekkel együtt a tulle-i kórházban fekszenek. Néhány bajtárs Michael csapatából zsákmányolt Tulle-ben két, robbanóanyaggal, fegyverekkel és töltényekkel teli Gestapo-limuzint, amelyeket most hamar biztonságba kell helyezni. Gerhardot jelölik ki, hogy vezesse az egyiket.

Michael azt mondja, ő megy elől a másikkal, mivel jobban ismeri a környéket. A kanyargós utakon szem elől tévesztik egymást. Nem sokkal Perpezac-le-Noir előtt asszonyok állnak az út mellett, és integetnek. Gerhard lefékez, és kívágja az ajtót. Az egyik asszony odakiált neki: „Fiúk, forduljatok meg! Egy másik autó épp belefutott egy német tankba, ott a kanyaron túl.” Gerhard és három kísérője kiugrik az autóból, és ebben a pillanatban már száguld is feljűk egy motoros német katona. Célba veszik a géppisztolyaikkal, és a motoros bedől az árokba. Tank kanyarodik be a sarkon, gépfegyverrel tüzelnek rájuk. Gerhard és három társa bemenekül az erdőbe. A golyók a fejük fölött csapódnak az ágak közé. Addig rohannak, míg sűrűbb nem lesz az erdő, végül egy magaslaton kimerülten a földre vetik maguk. Gerhardnak az jár a fejében, vajon Michaelnek is sikerült-e elmenekülnie.

Elvergődnek a táborukig. A bajtársak már tudják, mi történt. Elmondják, hogy Michaelt és két kísérőjét az SS letartóztatta és Uzerche-be vitte. Michaelt egy órával később a falu lakóinak szeme láttára fölkötötték egy lámpavasra. Gerhard ezt nem bírja hallgatni, lefekszik a sátorban, lehunyja a szemét, és legszívesebben valahol nagyon messze lenne innét. Még csak öt napja, hogy Michael kiszabadította az allassaci pályaudvaron,

most meg halott. Ha Michael nem ragaszkodik hozzá, hogy az első autót vezesse, talán most ő lógna a lámpavason.

Három nappal később kitudódik, hogy a „Das Reich” nevű SS-hadosztály Tulle-be történő bevonulása után kilencvenkilenc civilt akasztottak föl az utcán, így bosszulva meg a partizántámadást. A kórházban fekvő sebesült ellenállókat még aznap este tarkólövessel kivégezték a tulle-i kórházban. Másnap a Tulle-től nem messze fekvő kis Oradour-sur-Glane településen rendez mészárlást az SS-hadosztály. Alig néhány óra alatt hatszáznegyvenkét férfit, nőt és gyermeket gyilkolnak meg. A bűntény elkövetésére Heinz Lammerding SS-tábornok adta ki a parancsot, aki a háború után Düsseldorfban él háborítatlanul, és 1971-ben tehetős vállalkozóként hal meg ágyban, párnák közt. Franciaországban Lammerdinget a háború után halálra ítélik távollétében, a Német Szövetségi Köztársaságban azonban sosem fogják perbe. Gerhard csak évekkel később tudja meg, hogy személyesen Lammerding akasztatta föl Michaelt. A tábornok szállása abban a házban volt Uzerche-ben, amely előtt a lámpa állt. Szemtanúk később arról számoltak be, hogy a szalonjában ülve az ablakból nézte a partizán haláltusáját.

Történt egyszer, lehettem úgy tizennégy éves, hogy Gerharddal beszélgetve szóba került a fal. Azon viccelődtem, hogy az úgynevezett antifasiszta védőfal csak az NDK állampolgárait akadályozza meg abban, hogy Nyugatra menjenek, az állítólagos fasiszták akkor jöhetnek hozzánk, amikor akarnak. Akkor Gerhard elmesélte nekem Michael és Lammerding tábornok történetét. A végén kijelentette: örül, hogy van a fal, mert távol

tartja tőle az ilyen gazembereket. Annyira szíven ütött a történet, hogy soha többé nem mertem a falról beszélni a jelenlétében.

Augusztus 16-án a partizánok újra elmennek Tulle-be. A Wehrmacht-helyőrség bejelentette, hogy kapitulál. Gerhard a bajtársaival egy teherautó platóján áll. A hangulat önfeledt, vidám történeteket mesélnek egymásnak és partizándalokat énekelnek. Két héttel korábban hadnaggyá nevezték ki Gerhardot, harcosok egész csapatát vezeti, és az a feladatuk, hogy felügyeljék az egyik Wehrmacht-támaszpont átadását. Délután a Wehrmacht követe jelenik meg a partizánoknál. Azt javasolja, menjen vele egy francia tiszttel, aki meggyőződhet arról, hol tartanak az előkészületek. Gerhard elkíséri a követet, behajtanak az erdőbe, ahol a támaszpont található. A kapuban az őrök megrémülnek, amikor megpillantják a géppisztolyos partizánt, de beengedik. Gerhardnak átvillan a fején, vajon nem volt-e hiba egyedül idejönnie. Csapda is lehet, de most már késő. A támaszpont vezetője, egy ezredes, elébe siet, és lelkendezve köszönti. Gerhard „Rescapé hadnagy”-ként mutatkozik be, az ezredes pedig így szól: „Annyira hálás vagyok a hadnagy úrnak, hogy azonnal jött! Még egyszer szívből köszönöm.” Még meg is hajol. Gerhardnak kellemetlen ez az alázat. Tudja, hogyan bánt volna vele ez a tiszttel nem sokkal korábban, ha elkapja. Az ezredes előtte megy, és megmutatja a négy ágyút, amelyek még be vannak ásva a földbe. „Az átadás megbeszélt időpontjáig ezeket már nem tudjuk kiásni, hadnagy úr. Még két órára lenne szükségünk.” Gerhard azt mondja, engedélyezi a két órát, de ne

tartson tovább. „Igenis!” – feleli az ezredes, és összecsapja a bokáját.

Gerhard visszaviteti magát az erdei úton. Az egész olyan valószerűtlennek tűnik számára. Hirtelen a győztesek közé tartozik, és ezek a nem sokkal korábban még oly hatalmas németek tisztelegnek neki. Gyorsított felvételen pörögnek végig a fejében a képek. A toulouse-i börtön, az allassaci pályaudvar, a tulle-i tankok. Michaelre és a többi bajtársára gondol, akik nem érhatték meg a győzelmet.

Két óra elteltével már jön a német ezred lefelé az úton. Hatszáz fő, annak rendje és módja szerint fősorakozva, élükön az ezredessel. Kétoldalt partizánok kísérik a menetet. Amikor beérnek Tulle-be, a központ felől éneklés hallatszik. Százak éneklik a *Marseillaise*-t.

13. Játékok

Autóban ülök, Wernerhez tartok Berlin-Karow-ba. Ideges vagyok, nagyon ideges. Tulajdonképpen azt gondoltam, nem nagy ügy meglátogatnom, mert nem az unokájaként, hanem családkutatóként keresem föl. De azért ez nem ilyen egyszerű. Másodszor találkozom vele. Első találkozásunkkor, tizennégy évvel ezelőtt, apám is jelen volt, és ez megkönnyítette a dolgot. A viszontlátásuknak voltam a tanúja. Most a nagyapámmal találkozom. Egyszerűen hangzik, de mit tudok én erről az emberről? Mit tud ő énrolam? Amikor felhívtam, el kellett neki magyaráznom, hogy ki is vagyok egyáltalán. Elfelejtette a nevemet. „Wolf legidősebb fia vagyok” – mondtam. Pillanatokig csönd a vonal túlsó végén. Hallottam a lélegzését. „Ja, a Wolf fia, hát akkor ugorj föl!” – válaszolta.

Werner elém jön a lépcsőházba. Sűrű, ősz haja van, a szeme mélyen beesett. Kilencvenöt éves, de ha mosolyog, fiatalabbnak néz ki. És Werner sokat mosolyog. Elmondom neki, hogy könyvet akarok írni, és szeretnék föltenni neki néhány kérdést az életéről. Rosszul hall, még kétszer el kell ismételnem. Werner remegő lábbal odavezet a nappaliban egy vitrinhez, amelyben van egy sárga, megkopott igazolvány. A horogkeresztes sassal lepecsételt igazolványképen komolyan néző, fölnyírt és pomádézott hajú fiatalember látható. Werner résztvevői igazolványa az 1936-os olimpiai játékokon. „Azok voltak a szép

idők – sóhajtott Werner –, szebbek, mint minden más.” Wernernek megadatott, hogy részt vegyen a nyitóünnepségen. Több ezred magával tornázott a berlini olimpiai stadion gyepén egy tömegkoreográfiára. Van fényképe erről a fellépésről, a stadion legfelső sorából készítették. A sportolók már csak kicsi, fehér pontoknak tűnnek rajta. Hatalmas keresztet formáznak az öt olimpiai karikával. Nem tudom, mit jelent a kereszt, hogy az előadás során nem alakult-e át horogkeresztté. De el tudom képzelni, hogy a magas, sötétszőke Werner szürkés-kék szemével remekül beleillett ebbe a koreográfiába. Próbálunk kicsit beszélgetni, megkérdem tőle, hogyan ismerkedett meg Sigriddal nagyival. Werner elgondolkodik, lehunyja a szemét, alsó állkapcsa ide-oda mozog. Próbál koncentrálni, hogy elkapjon egy-egy emléket, de már nem talál semmit. Idővel föladja, kinyitja a szemét, és zavartan megvonja a vállát. Úgy látszik, hozzá is túl későn jöttem.

Werner fotóalbumokat húz elő a szekrényből. A fekete-fehér felvételek szép rendesen beragasztva, mindegyik alatt aláírás. Síelés a tiroli Alpokban, 1938, Werner nyugágyban napozik. Katonai kiképzés egy légvédelmi egységnél Lankwitzban, 1939, Werner büszkén feszít altiszti egyenruhájában. Nyaralás a Wannseenél, 1936, Werner és Sigriddal összefűzve egy strandkosárban. „Nyaralásom” – áll gót betűs kézírással az oldal szélére írva. Pankow-i Polgárpark, 1940, a nevető Werner katonakabátban áll a hóban. 1937 pünkösdjén a Müggelbergén, Werner röplabdázik tornaegyesületi társaival. Ezekben a fotóalbumokban olyan a Harmadik Birodalom, mint egy álomszép nyaralás.

Érzem, hogy nyugtalanság fog el. Ez valahogy annyira nem illik ahhoz, amit ezek az évszámok eszembe juttatnak. A nevető arcok, a felhőtlen derű zavarba ejtenek. Gerhardra kell gondolnom, aki azokban az években menekülni kényszerült. Werner önfeledten mosolyog, teljesen elmerül ifjúkori emlékeiben. „Szép volt” – dünnyögi, és ujjával végigsimít a megsárgult képeken. Nem merem föltenni neki a kérdéseimet. Azt mondom magamban, hogy úgysem értené őket. Azt mondom magamban, hogy mindenki igyekszik megszépíteni a fiatalságát, bármilyen mostohák voltak is a körülmények. Ettől még korántsem biztos, hogy Werner náci volt. Teljesen azonban nem nyugtat meg a gondolat. Ez az ember teljesen összekuszálja a családomról alkotott képet. Eddig egyértelmű volt számomra, hogy egy zsidó ellenállócsaládból származom, most meg fölbukkan ez a Werner, és megmutatja, milyen szép is volt a nácik alatt. Minden idegszálam tiltakozik az ellen, hogy közel engedjem magamhoz ezt az embert. Hogy elfogadjam: ő is a családunkhoz tartozik. Hogy én az ő családjához tartozom.

De azért alaposabban szemügyre veszem a képeket. Elképesztő a kettőnk közötti hasonlóság. Ugyanaz a vékony láb, ugyanaz a kissé hajlott hát, ugyanaz az orr, ugyanaz a száj, ugyanaz a profil. Most értem meg, miért mondta mindig Sigrid nagy, hogy olyan vagyok, mint a fiatal Wernerke. Van egy fotó, amelyiken Werner egy sátor előtt az oldalán fekszik, és bal könyökére támaszkodva eszik. Pontosan ebben a pózban láttam enni nemegyszer apámat, és pontosan ebben a pózban fekszem én is, amikor piknikezünk. Nem tudom csak úgy egyszerűen elutasítani ezt az embert. Túl közel áll hozzám. Most már tudni

akarom, kicsoda.

Mindenekelőtt tisztázni akarom, hogy Werner náci volt-e. Elővesz a szekrényből néhány iratgyűjtőt. Mindent eltett és rendesen lefűzőtt. Na, legalább ennyi... Találok egy életrajzot, amit az ötvenes években írt, amikor felvételét kérte a Német Szocialista Egységpártba, az NSZEP-be. Azt írja, a Harmadik Birodalom alatt „határozatlan és érzelmi alapú” volt a politikai beállítottsága. „Apám politikai beállítottsága abban az időben a nemzetiszocializmus felé hajlott. Ha vitatkoztunk, nagy dilemmákat és konfliktusokat okozott nekem. Felszólítását, hogy vegyek részt tüntetéseken, mindig elutasítottam. Kritikus, kiváráó magatartást tanúsítottam.” Egy másik iratgyűjtőből előkerül Werner „árja bizonyítványa”, amelyben az anyakönyvi hivatal és az egyházi nyilvántartó igazolja számára, hogy „legalább három nemzedékre visszamenőleg árja vér folyik az ereiben”. Werner egy szürke vászonkötésű könyvet ad a kezembe. Saját maga készítette a nyomdai szedést és kötötte be a könyvet. Az élettörténete, a nyolcvanas évek végén írta le „az utókor számára”. Werner hiúsága az én szerencsém.

Otthon olvasni kezdem. Werner leírja a gyermekkorát, amelyet egy uckermarki faluban, Göritzben töltött, a nagyszülei parasztportáján. Technikus apja a háborúban harcol, anyja pedig, aki a házassága előtt eladóként dolgozott, nem tud megélni a gyerekekkel Berlinben. A nagyapának van két lova, két tehene, három disznója, néhány tyúkjá és sok libája. Ezekről kell gondoskodnia a négyéves Wernernek. Mindennap, bármilyen is az idő, kihajtja a libákat a legelőre. Néha elröpülnek tőle, akkor utánuk kell futnia, hogy megfogja őket. Esténként olyan fáradt,

hogy sokszor már vacsora közben elalszik. A nagyapa erős, bozontos szemöldökű ember. Volt rendőr, aki most hivatalnok és anyakönyvvezető a faluban. Az esküvők alatt Werner néha belopózik az esketőterembe. Az ajtótól balra, egy irattartó szekrény mögött bújik el, és meg se mukkan. Wernernek föltűnik, hogy a menyasszony mindig sokkal fiatalabb, mint a vőlegény. Nagyapja később elmagyarázza neki, hogy a parasztok rendszerint úgy választják ki más parasztok lányát, hogy a földjeik egyesüljenek. Nem túl vidámak ezek az esküvők. Mindenki komoran néz, és amikor vége a szertartásnak, a vőlegény kihúz egy lapos üveget a zsebéből, és minden férfi nagyot kortyolhat belőle.

Szép időben Werner a falusi gyerekekkel együtt fürdik a tóban a tűzoltószertár mellett. Fürdés előtt három döglött békát dobnak a vízbe, hogy kiengeszteljék a tó szellemét. A felnőttek veszedelmes dolognak tartják a fürdést, azt állítják, a szellem lehúzza a mélybe a gyerekeket. Ha nagyanyja rajtakapja Wernert a fürdésen, fölpofozza. Karácsonykor apja szabadságra jön a háborúból, mert ünnepnapokon nincs harc, ezt Werner nagyon praktikusnak tartja. Apja Zieten-huszár, csukaszürke egyenruhát visel, amelyen aranyzsinórok lógnak, hozzá fekete lovaglócsizmát öt, forgatható ágú sarkantyúval. Werner azt írja, nemigen tudott mit kezdeni az apjával, és valószínűleg az sem övele. Apja arca sápadt, keskeny, és bajuszt visel, amin télen pici jégcsapok lógnak. Nem sokat beszél, fáradt tekintete elsuhan Werner mellett. A legszívesebben a lovaival foglalkozik, a fivérével pedig pálinkát iszik, amit Franciaországból hozott magával. A karácsonyi ünnepek után visszalovagol a csatába.

Az első világháború után Werner visszaköltözik a szüleivel Berlinbe. Van egy kis lakásuk Weddingben, a munkásnegyedben. Szoba, konyha, kamra. A város olyan hatalmasnak és barátságtalannak tűnik Werner szemében, hogy hamarosan honvágya támad. Hiányzanak neki a mezők, a tágas égbolt, a falusi tó és nagyapja parasztszobája. Apja egy villamossági üzemben dolgozik, munka után kocsmába jár, ahonnét késő este tér haza. Vasárnap az apja a díványon hever, újságot olvas vagy alszik. Olyankor Wernernek csöndben kell lennie, mert az apja megharagszik, ha fölébresztik. Az anyja viszont ott van neki, vele mindent megbeszélhet. Ő ad neki ebédet, amikor hazaér az iskolából. Sós heringet főtt krumplival vagy szalonnás rántást főtt zöldséggel. Evés után Werner megcsinálja a leckéjét, utána lemehet az utcára, és csak akkor kell hazamennie, amikor meggyújtják lent a gázlámpákat. Később leülnek a konyhaasztalhoz és megvacsoráznak, Werner megkérdezi, hogy a papa ma hazajön-e. Anyja szeme erre elszomorodik, később aztán Werner nem kérdezi meg többé.

Egészen más az élet, ha apja a nyári szabadságát tölti. Akkor mindig otthon van, mert nem találkozik a kollégáival, akikkel egyébként sörözni szokott. Ezekben a hetekben apja miniatűr lovas szekereket, hintókat és parasztházakat épít nagy műgonddal, Werner pedig játszhat velük. A játékok ma Werner vitrinjében állnak, az olimpiai igazolvány körül. Van sárga postásautója, sárgarézből készült söröskocsija és apró farudacskákból épített szekere. Mellette lóistálló kötélfelvonóval, amin kis szalmazsákokat lehet fölhúzni, valamint egy fatornácos fogadó. Wolftól már hallottam ezekről a dolgokról. Kiskorában

Werner megengedte neki, hogy játsszon velük. Wolf azt mondja, ezekkel a játékokkal csak olyan gyerekek játszottak, akiknek nem volt apjuk.

Tizennégy éves korában Werner belép egy tornaklubba, azonkívül rajzolni kezd. Hetente kétszer jár a Grunewaldstraßen található művészeti főiskolára. Van ott egy aktrajzoló tanfolyam is. Első alkalommal Werner izgul. Még sosem látott meztelen nőt, és csalódik. A műterem emelvényén álló nőnek laposan lóg a melle, visszeres a lába, kócos a haja. Werner olyannak rajzolja le, amilyennek látni szeretné. Szép kép lesz belőle, de a tanfolyamvezető nincs megelégedve vele. „Itt olyannak rajzoljuk a nőket, amilyenek” – mondja, és Wernernek előlről kell kezdenie az egészet. Werner tehetséges, a professzor azt tanácsolja, hogy folytassa, akár még be is iratkozhatna a főiskolára. Amikor ezt Werner elmeséli az apjának, az kineveti. Tanuljon csak inkább valami rendes kétkézi szakmát, mint mindenki más a családban. „A művészeti tanulmányok nem valók a magunkfajtáknak” – mondja az apja. Ezzel eldől a dolog. Tizenhat évesen Werner öntvénykészítő tanonc lesz, apja ugyanis ismeri az öntvénygyár vezetőjét. Közben kitör a világgazdasági válság, Werner örülhet, hogy egyáltalán tanulhat valamit. A gyári munka nehéz. Fát hord, műhelyt söpör, hatalmas ragasztószsákokat cipel. Hetente kétszer nagy kosarakban kell kiszállítania a kész öntvényeket a megrendelőknek.

Az utcán sokat tüntetnek. „Osztály osztály ellen” – hirdeti a kommunisták transzparensze. Werner nem érti, mit akarnak ezzel. Azt hiszi, talán az iskolával függ össze. Odahaza,

Weddingben a kommunisták utcai harcokat vívnak a nemzetiszocialistákkal. Van, hogy megvernek, sőt agyon is ütnek valakit.

A Kristallpalastban a *Nyugaton a helyzet változatlan* című háborúellenes filmet vetítik. Rendbontó nácik tintásüvegeket hajigálnak a filmvászonra. Werner fél a náci verőlegényektől. Az öntödéből a legtöbb munkást már kirúgták, csak egy öreg szaki robotol még hat tanonccal a gyártócsarnokban. Nem sokkal tanoncvizsgálója előtt az apja meghal tuberkulózisban. Amikor utolsó alkalommal meglátogatja a kórházban, ő ad neki egy ezüsttallért emlékebe.

A szakmunkás-bizonyítvánnyal együtt Werner megkapja a felmondólevelét is. Az egyik iratrendezőben talállok egy levelet Alwin Schruppf gyárigazgatótól, aki igazolja: Wernert „kizárólag munkahiány miatt” bocsátja el. A levél 1933. március 3-án kelt. Werner tizenkilenc éves. Hetente kétszer kell elmennie a Gormannstraßéra, a pecsételőhelyre, és minden alkalommal egy márka nyolcvanhét pfenniget kap. Egy márka ötvenet ad belőle az anyjának kosztra, és abból a pár pfennigből, amiye marad, egy alkalommal villamosozhat. Így veszi kezdetét felnőttélete. A Gormannstraßen hétről hétre hosszabb a sor a pecsételőhely előtt. Az egyik sorban álló, akivel megismerkedik, azt tanácsolja neki, hogy nézzon el a Lützowuferen található „barna házba”. „Azok ott mindig keresnek embereket.” Werner elmegy és érdeklődik. Épp a vasútnál keresnek segédmunkásokat, de csak olyanokat vesznek föl, akik tagjai az SA-nak. Ezek azok a verőlegények, akiket Werner ismer már, úgyhogy inkább továbbra is pecsételtetni jár.

Néhány hónap elteltével megváltozik a németországi helyzet. „Bármennyire szidják is a munkások Hitlert, munkahelyeket teremtek – jegyzi föl Werner. – Sokaknak megváltozott a politikai nézete.” Arról nem ír, hogy az övé is megváltozott-e. De most újra dolgozhat heti bérért az öntvénygyárban, sőt 1935-ben fölveszik állandó munkásnak. „Tisztességes fizetést” kap, amire égető szükség van, mert anyja félretett pénze időközben elfogyott, és az özvegyi nyugdíj neki magának sem elég a megélhetéshez. Most Werner a családfenntartó, és ez büszkeséggel tölti el. „Végre a saját kezembe vehetem a sorsomat, egyszerre minden lehetségesnek látszik” – írja. Néhány hónappal korábban a tornaegyesületben megismerkedett Sigriddel, aki öt évvel fiatalabb nála, szinte gyerek. Minden szabad percüket együtt töltik. Szórakozni járnak, kirándulóhelyek kávéházaiban tangót, keringőt és slowfoxot táncolnak. Még díjakat is nyernek, mert olyan szépen ropják együtt. Werner albumában sok kép van a lányról. „Sigrid unatkozik, 1936” – olvasható az egyik túloldalán. A lány egy gerendán ül, fejét az ég felé fordítja, a lábát megfeszíti. Talán ez is egy olyan propagandafotó, amely az új, germán embertípust ábrázolja. Pedig egyszerűen csak sportoltak. De nekem még ez is gyanús. Túlságosan is beleillenek ebbe a korba, ezekbe a testkultúrás és pomádéfrizurás évekbe. Számomra mindez összefügg: a büszke, kék szemű munkásgyerekek meg a „Sieg Heil!” kiáltások. Ezeken az igazságokon nőttem föl. Nekem nem lehet semmi sem ártatlan, átlagos az 1936-os Németországban. Aki átlagos volt, az a másik oldalhoz tartozott.

Meglátogatom Sigridet. Hohenschönhausenben él, a Munkásjóléti Szervezet egyik idősotthonában . Jó őt meglátogatni, mert mindig annyira örül. Sigrid nagyinak köszönhetem az első valamirevaló élményemet az alkohollal. Tizennégy éves voltam, amikor a kempingben megittunk kettesben egy fél üveg tojáslikört. Utána ő már csak a háborúról mesélt, én meg egy idő után semmit sem tudtam kinyögni. Gyerekkoromban ő volt a kedvenc nagyim, mert nála műsorzárásig tévézhettem és degeszre ehettem magam túrótortával. Azt csinálhattam, amit akartam, ő meg mindig szupernek tartott, mert olyan voltam, mint az „ő Wernerkéje”. Sigrid még jól emlékszik a Wernerrel töltött első éveire. A Tegeler Seen való csónakázásokra, a síelésre Karintiában, a biciklitúrákra Birkenwerderben meg a mozilátogatásokra a Kurfürstendammon. Gyorsíróként dolgozott a Raddatz & Co. áruházban a Leipziger Straßén. Kirándulni járt a tornaegyesülettel, és játszott egy színjátszó csoportban. Sigridnek ragyog a szeme, ha ezekről az időkről mesél. „Az egész összevisszaság véget ért, anyám jókat főzött, nekem meg ott volt Werner. Életem legszebb éveit voltak.”

Az egyetlen, ami zavarta, az a folytonos politikai vita volt. Ha Werner meg volt győződve valamiről, akkor mindenki mást is meg akart győzni róla. Werner lelkesedett a nemzetiszocializmusért, odavolt az új időkért, az új lehetőségekért. „Szerette a rendet, az elvágólagosságot.” Meg hát végre volt munkája. „A náciizmus a kommunizmus nemes formája” – ismételte folyton. Sigrid nem értette pontosan, mit ért ezen, és nem is feszegette, mert jobb volt Wernerrel táncolni, mint politizálni. De az apjával, Fritzcel veszekedett Werner,

mondja Sigrid. Werner hosszú estéken át fűzte őt, Fritz azonban, aki inkább a kommunistákkal rokonszenvezett, nem hagyta magát meggyőzni, nem állt kötélnek.

Wolf még azt is elmeséli: egyszer annyira elfajult a vita, hogy Werner megfenyegette az apósát, följelenti kormányellenes izgatás miatt. Werner rögtön el is rohant a rendőrségre, csak az be volt zárva. Másnapra aztán elszállt a dühe, így Fritz megúsza a följelentést.

Erre a dologra Sigrid nem emlékszik. Túlásnak tartja. De persze inkább a szépre szeret emlékezni. Wolf azt mondja, a feljelentős történet pontról pontra igaz. Fritz mesélte neki, ő pedig nem szokott túlozni. Nem tudom, mit higgyek. El lehet felejteni, hogy a férfi, akit szeretünk, föl akarta jelenteni az apánkat? Vagy azért kellett Sigridnek felejtenie, mert különben nem bírt volna Wernerrel maradni? Ha ez igaz, vajon mi történt volna Fritzcel, ha akkor véletlenül nyitva van a rendőrség?

Sigrid beszámol egy Wernerrel folytatott vitájáról. Az esküvőjük után történt, amikor rátaláltak az első lakásukra, egy egyszobásra Pankow-ban. Werner föltétlenül ki akart lógatni egy horogkeresztes zászlót az ablakon. Sigrid ezt hülyeségnek tartotta, nem akart zászlózni, már csak az apja miatt sem. Végül abban maradtak, hogy egy egészen kicsi zászlót vesznek, de Werner mégis a kapható legnagyobbval tért haza. Állítólag a kicsik már mind elfogytak. Apósáéknál is fölszerelt két zászlótartót az erkélyre. Még a zászlókat is megvette volna, mondja Sigrid, de Fritz megtiltotta neki, hogy náci zászlókat tűzzön ki. Húsz évvel később Werner vörös zászlót vásárolt Fritz erkélyére. De ez már egy másik történet.

14. Feljegyzések

Mindez nem úgy hangzik, mintha Werner a nemzetiszocializmussal kapcsolatban valóban „kritikus, kiváró magatartást” tanúsított volna, ahogyan az ötvenes évekbeli életrajzában írja. Inkább úgy tűnik, mintha őt is, mint annyi más németet, meggyőzte volna annak idején a jobb élet lehetősége. Észrevette, hogy előbbre jut, hogy szebb lesz az élete, hogy egyszerre csak a munkásgyerekek is kapnak esélyt. A családjából előtte még senki nem járt a hegyekben síelni. És abban is első volt, hogy látta a tengert. Még ha lett volna pénzük rá, a szüleinek akkor sem jutott volna eszükbe, hogy strandkosarat béreljenek a Wannseenél, vagy hogy rendeljenek egy üveg bort a táncos teadélutánon. Werner úgy érzi magát, mint aki befutott, mint aki megnyerte a lottóötöst. „Egyszerre minden lehetségesnek tűnik” – írja, és pontosan ez az életérzés tölthetett el sokakat abban az időben. Hitler naggyá tette a kisembereket, a nagyokat pedig kicsivé. A nagypolgári családból származó Gerhardnak el kellett hagynia az országot, a munkásgyerek Werner viszont belekóstolhatott az édes életbe.

Amikor Werner a nyolcvanas években leírta az emlékeit, az elfojtás folyamata már szemlátomást előrehaladottabb volt. Ezt írja: „Amikor a Harmadik Birodalom minden szinten megalapozta erőszakos uralmát, nyomasztott a kormányzásnak

ez a brutális formája, és még keresgéltem a megoldást a magam számára. Ha nem köszöntöttem a náci zászlót, ha nem mentem el a náci tüntetésekre, és ha nem akartam előre megfizetni a tagdíjamat a Német Munkafrontnak, bajba kerültem. Az olimpiai játékokon kapott bronzéremről lekapartam a kis horogkeresztet, de ezzel sem változtattam semmin. Passzív ellenállást tanúsítottam, az ellenakciók támogatása nélkül.” Mindez valószínűleg még igaz is. Werner nem az a típus, aki bármit is kitalálna, de a zavaró dolgokat törli az emlékezetéből. Meglehet, hogy a horogkeresztet valóban lekaparta 1936-ban az olimpiai érméről, 1941-ben aztán az új lakásába mégis mindenáron egy egészen nagy náci zászlót akart. Hogy kezdetben habozott, de valamivel később már lelkesedett. Sigrid azt meséli, hogy Werner 1942 telén önként leadta a sílécét plusz a meleg alsót az Oroszországban harcoló bajtársak számára. „A sílécé volt a mindene, és a meleg alsót is tudta volna használni. De azt mondta: kell végre tennie valamit a végső győzelem érdekében.”

Megkérdeztem Sigridtől, mit tudtak annak idején a nácik rémtetteiről. El kellett gondolkodnia egy kicsit. „Nem törődtünk vele” – mondta. Egy-két dolog azért még eszébe jutott. Hogy volt a szomszédban egy szóke loknis kislány, a Nina Haller. Aztán egyszer csak eltűnt a kislány, mert zsidó volt. Sigrid zsidó iskolaigazgató-nője, aki mindig gondoskodott róla, hogy az olyan szegény családból jövő gyerekek, mint Sigrid, kolbászos kenyeret kapjanak a gazdagabb családoktól, szintén egyik napról a másikra köddé vált. „De hát ez már csak így volt, nem kérdezősködtünk, talán féltünk is” – mondta Sigrid.

1941 februárjában Szász-Svájcba, Hohnsteinbe mennek

Wernerrel nászútra. A hegy tetején erőd áll. A helybéliek azt beszélnek, hogy koncentrációs tábor van benne. Sigrid azt mondja, egyik éjjel foglyokat szállító teherautók hajtottak keresztül Hohnsteinen. De ez nem lehet igaz, mert a hohsteini koncentrációs tábort már 1934-ben fölszámolták. Talán csak meséltek neki a transzportokról az ottaniak. Mindenesetre Sigrid azt állítja, hogy mindez nem érintette különösebben közéről. Végére is nászúton voltak. „Azt gondoltam, jogunk van hozzá, hogy egy kicsit jól érezzük magunkat. Később aztán épp elég nehéz lett minden.”

Wernernek csak később kell bevonulnia. Az öntvénygyár, ahol dolgozik, a hadiipar beszállítója. „Nélkülözhetetlennek” minősítik, és Berlinben maradhat. 1943 nyarán a Berlint érő folyamatos légitámadások miatt leküldi Sigridet a babával egy unokahúgához, aki egy szászországi faluban lakik. Ő maga a hadsereg számára létfontosságú munkája elismeréseképpen nyaralni mehet a Balti-tenger melletti Kühlungsbornba. Odafelé a vonaton megismerkedik egy nővel, Lillyvel, vele tölti a szabadságát. Egy évvel később Lilly gyereket szül. 1944. szeptember 9-én Wernernek jelentkeznie kell a brémai Hindenburg-laktanyában. Rakétavető-kiképzést kap, és szeptember végén lögyakorlatra megy az egységével a Lüneburgi pusztába. Werner látja a rőtárany hangát meg a barnászöld erdőket. Sajnálja, „hogyan ezt a mesés szép tájat tönkreteszik a gránátokkal, megzavarják a nyár végi idillt”. Úgy látszik, nem sok fogalma volt az Európában immár öt éve dúló háborúról.

1944 decemberének közepén Nettlingenben feláll az ezredük.

Az a feladatuk, hogy előrenyomuljanak az elzászi Ardennekből, és megállítsák az amerikai tankokat. Ez a Wehrmacht utolsó erőbedobása a nyugati fronton. Werner valószínűleg nem tudta annak idején, milyen kilátástalan hadművelet is ez. Az utolsó bevetésben vesz részt. A háború alatt naplót vezetett, amelyben aprólékos részletességgel leírta, ami a távollétében történt vele. Egy könyvszekrényben találtam meg a naplóját a lakásában, az NDK alkotmányának első kiadása mellett. Werner igencsak meglepődött, amikor megmutattam neki a fekete, kopott füzetet. Már megfélemezett róla. Sűrűn teleírt oldalak. Wernernek szép, egyenletes a kézírása. A gödör az állása – embermagasságú, fagyott föld, három méterre a gránátvetőtől. Hóvihar tombol. 1944. december 31-e van. „Amikor leadjuk az ezredsortüzet, öt perc múlva éjfél. A gránátokkal elküldöm az amcsiknak szóló újrátörési jókívánságaimat. Az egész látóhatár kivilágosodik, amikor becsapódnak odaát a gránátok. Órületes szilveszteri tűzijáték. Apám, most aztán nem szeretnék amcsi lenni! 270 lövés, az annyi mint 670 tonna acél és robbanóanyag, ami átsüvített. Amikor újra töltünk és az új célt beállítjuk, két perccel múlt éjfél. Szóval 1945 lett. Hazagondolok. Vajon még fent vannak? Anyu biztos alszik már, és Sigrid is, ha nincs épp riadó. Mi tablettát kapunk itt, nehogy elaludjunk. Már alig érzem az ujjaimat ebben az átkozott hidegben.”

Másnap reggel nem sokkal napfelkelte után amerikai vadászbombázók érkeznek. „Nem mernek közel jönni, félnek a légvédelmi ágyúinktól, naná, hiszen csak amerikaiak. A német harci gépek bizony másképp viselkednének.” Werner úgy mesél, mintha már hónapok óta harcolna. Katonai többes száma rutinos,

és a küldetést sem igen kérdőjelezi meg. Pár oldallal később viszont ijedten ezt írja: „Az amcsik lövik az ütegállásainkat. Megvan az első hősi halottunk. A távírászunk fejét repesztalálat érte. Kb. tíz másodperc alatt meghalt. Furcsán érzem magam, amikor fölteszik a teherautóra. Mehrlingnek hívták, és a nettlingeni búcsúesten nagyon szépen zongorázott. Az életet és a halált csak egy kis lépés választja el egymástól.”

Werner öt napja alig alszik. Folyton el-elbóbiskol még gyaloglás közben is, arccal belezuhan a hóba, utána ijedten föltápászkodik. Két ing, két alsó, két pulóver, egy overall, egy katonaruha és egy kabát van rajta. Ennek ellenére fázik. Január 5-én eszébe jut, hogy a kislánya, Rita épp egyéves. „A sötét gödörben, ahol Franz már alszik, hazagondolok, meg Ritára. Sírok egy sort, aztán elalszom.”

A következő hónapokban kapkodó visszavonulás veszi kezdetét. Werner apró betűkkel leírta a dátumokat és a helységeket egy A4-es papírra: „Márc. 13., Niederbronn, Pawelczeket eltemettük... Márc. 21., Kaplanai tanya, 15 perces pergőtűz alatt az állásunk (páncéltörő gránátok)... Márc. 24–26., Friedrichstal, 1. fürdés kádban Hildesheim óta.” Az éhezés és az állandó halálfélelem ellenére több szerelmi kalandja is van ebben az időben, amelyekről röviden ír: „Ápr. 1–3., Hohenklingen (fiatal paraszttasszony, kb. 24 éves, apja, bátyja elesett, anyja meghalt, szerette volna, ha ott maradok nála, 25 hold föld! Civil ruhát akart adni. Félttem, mögöttünk jött az SS)... Ápr. 9–16., Rienharz, Rajna-vidéki asszonyka, vidám esték... Ápr. 20–23., Schwörsheim, privát szállás fiatal hadiözvegynél, Elsa Tagliebernél.”

A következő hosszabb bejegyzés dátuma 1945. május 1., 14 óra, Westerndorf. Werner ceruzával ír: „Ma reggel 9-kor érkeztünk ide a gránátvető osztagunkkal. 12-kor belőttek az amcsik a faluba. Felismertük a harc folytatásának kilátástalanságát, és úgy döntöttünk, hogy a fogságot választjuk. A tisztjeink egy gépkocsival továbbmennek az Alpokba. Ledobjuk a gránátvetőket egy hegyoldalban, az irányzékokat és az optikai eszközöket elássuk. Az amcsik 700 méterre állnak mögöttünk az autópálya mellett, nem mernek átjönni hozzánk. Van még elég élelmiszerünk és időnk. Egy parasztportán ülök, könyvet olvasok, és gondolkodom. Tulajdonképpen kár, hogy ma vagy holnap vége lesz a számunkra. Szívesen folytattam volna még, míg véget nem ér a háború, hogy fogság nélkül mehessek haza. De az agyamra megy már, hogy nap mint nap vadásznak ránk, meg hogy fogy a lőszer. Egy gazda lányával meg egy másik fiatalasszonnyal zálogosdit játszunk éjfélig, aztán lefekszünk a földre aludni. Másnap 11-kor jön egy lengyel, és közli, az amcsik fölszólítanak, adjuk át a falut. Menetalakzatban átvonulunk az amcsikhoz. Az első őrszem fölszólít minket, hogy dobjunk egy halomba a fegyvereinket. Valamivel odébb egy amcsi beszédet tart németül. Úgy néz ki, mint egy részeg cowboy. A páncélsisakján autósszemüveget visel, a nyakában színes kendő. Mindkét kezében pisztoly. Számomra véget ért a háború.”

Néhány éjszakán át egy csűrben tanyáznak összezsúfolódva, május 6-án a foglyokat nyerges vontatókon elviszik Münchenen és Augsburgon át Heilbronnba. Szögesdróttal körülkerített szántón gubbasztanak. A kerítés négy sarkán nehézgépfegyverekkel őrzik őket. Hőség van, és nincs víz, délben

vödrökben valami rozsdabarna lötytyöt adnak be, de Werner becslése szerint közben már vagy húszezren tartózkodnak a táborban. Fekszik a kemény, agyagos talajon, és próbál aludni. Telik-múlik az idő, nappal elviselhetetlen a hőség, éjjel meg nulla fok alá süllyed a hőmérséklet. Senki sem tudja, meddig kell itt maradniuk, és hogy egyáltalán mi lesz velük. A szomszédos szántókat is bekerítik, mindennap új fogolyszállítmányok érkeznek. Ennivaló alig akad, és a víz is kevés. Werner igyekszik nem túl gyorsan mozogni, mert akkor elszédül. Már van, aki feladja, őket elviszik, mások kikészülnek, csak nagy nehezen lehet megnyugtatni őket. Werner feljegyzi: „Itt kiderül, milyen is vagy valójában, sokan elvesztik a tartásukat. Akár az állatok, úgy tülekednek a vízvezetéknel, senki nem akar várni. Kerülök minden fölösleges mozgást. Takarékoskodom az erőmmel. Aki elesik és fekvé marad, annak vége.”

Egy héttel később irányítószámok szerint osztályozzák őket, és új táborhelyet kapnak. Werner reménykedik, hogy talán hamarosan elbocsátják őket. Július 21-én a heilbronni teherpályaudvarra masíroznak, amerikai katonák kísérik őket csőre töltött géppisztolyokkal. Tehervagonokba szállnak, harmincan egy-egy vagonba. Az egyik vasutas megsúgja nekik, hogy a vonat Franciaországba megy. „Elképedünk, a közeli hazatérés reményéből merített erőnk egy csapásra elszáll. Mély kétségbeesés kerít a hatalmába. Már sírni sincs erőm.” Straßburgon és Nancyn keresztül a kelet-franciaországi Le Mans-ba utaznak. Ott ismét egy szabadban létesített táborba kerülnek. A szögesdrót kerítéshez tilos öt méternél közelebb menni. Egy túlbuzgó fogoly, akit takarításra osztottak be,

közelebb megy a kerítéshez, hogy fölvegyen egy darab papírt. Az őr rálő, a fogoly felordít fájdalmában. Szanitécet hívnak, aki jön, és letérdel a sebesült mellé. Az őr a szanitécre is rálő, az nyomban meghal. Werner minden különösebb érzelmi reakció nélkül nézi végig mindezt. „Túl gyöngye vagyok ahhoz, hogy igazán szomorú legyek. Elfelejttem a bajtársaim nevét, még a kisebb számolási műveletek is gondot okoznak.” Werner egyik albumában van egy kis fotó, amely ebben az időben készült. Első ránézésre föl sem lehet ismerni. Lefogyott, szakálla és hosszú haja van.

Ebben az időszakban a napló a legfontosabb társa. Egy dupla fenekű bőröndben rejtegeti. Miután amerikai fogságba került, ezt írja: „Minden szerencsétlenség közepette azért szerencsém volt. A füzet és a ceruza megvan.” A napló a barátja, akinek mindent elmondhat. A franciaországi első hetekben reszketeg és kusza az írása. Valószínűleg a kimerültségtől. Augusztus 22-én ezt jegyzi föl: „Nagy önfegyelmet igényel, hogy tovább vezessem ezt a naplót. De ez az egyetlen értelmes dolog, ami maradt nekem.” Részletesen leírja a tábori életet, az ételadagokat, az időjárást, a bajtársakat. Az elveszített háborúról, a nemrég összeomlott Harmadik Birodalomról nem ejt szót. Talán fél, hogy a naplója egyszer az őrzői kezébe kerül? Vagy nem megfelelő az idő politikai töprengésekre? Napközben Werner tömegsírokat ás. Ezért dupla ételadagot kap, és érzi, hogy lassanként visszatér az ereje. Reggelente a sírokba dobják az éjszaka során meghalt bajtársaik hulláját. Hús hullát egy gödörbe. Klórmeszet öntenek és földet dobnak rá, ennek ellenére néhány nap elteltével bűzleni kezd. Werner a kórházbarakkban olyan bajtársakat lát, akiket

még Heilbronnól ismer. „Tuberkulózisuk van, menthetetlenül elvesztek. Mind elföldelem őket, annyi biztos. Ugyanakkor egyre jobban félek, hogy én is megbetegszem. Ez itt egyet jelent a halálos ítélettel.”

Összehasonlítottam a dátumokat, és megállapítottam, hogy Werner nem sokkal azelőtt érkezett Franciaországba, hogy Gerhard visszatért francia emigrációjából Németországba. Gerhard számára véget ér a bizonytalanság időszaka, Werner számára épp akkor kezdődik. A győztes francia hadnagy és a fogságba esett német altiszt. Gerhardnak sok dolga volt német hadifoglyokkal, még a táborokban is járt, hogy felvilágosítsa a Wehrmacht-katonákat a nácik bűneiről. Amikor Werner megérkezik Le Mans-ba, Gerhard épp elindul Párizsból, és a háború vége után először látja viszont az apját. A Franciaországban töltött idő mindkettejük számára sorsfordító élmény, ha különbözőképpen is.

15. Fájdalmak

Wernernek most is, mint mindig, szerencséje van. 1946 áprilisában egy olyan fogolycsapatba kerül, amelyet szétosztanak a környékbeli gazdák között. Az egyik gazda, Jean azért választja Wernert, mert ő a legmagasabb a csapatban. Megkérdezi tőle, mi a foglalkozása, Werner meg rávágja, hogy paraszt. Pár nappal később, miután kiderül, hogy fogalma sincs, hogyan kell szántani, boronálni meg fejni, Werner bevallja, hogy tulajdonképpen öntvénytervező. Ennek ellenére maradhat, mert gyorsan tanul és jól dolgozik. „Sok munka, sok étel” – mondta neki az első napon a gazda. A nap hajnali öt órakor kezdődik. Werner először is kitakarítja az istállókat, utána megfeji a teheneket és elvégzi a kerti munkákat. Délután kimegy a földekre. Este fél nyolckor ér véget a munkaidő. Az étel bőséges és jó. „Hosszú idő óta először ehetek megint annyit, amennyit akarok. A gazdával elég primitív módon beszélgetünk, de azért eredményesen. Feneket megfogni, hozzá „bumm, bumm, bumm”-ot mondani azt jelenti, borsó. Ma megmért a gazda. 82 kiló vagyok. A napok nem állnak másból, mint evésből, munkából és alvásból. Este az ágyban még szájharmonikázom, és anyára, Sigridre meg a gyerekekre gondolok.”

A munka nehéz. Wernernek hólyagos a tenyere, és a jobb térdét alig bírja mozgatni. Fapapucsban bukdácsol a szántón az ökör után az eke által húzott barázdában. A vetéssorokat

végtelenül hosszúnak érzi. Észreveszi, hogy egyre jobban eltompul, hogy az agya egyre többször kikapcsol, és szinte kizárólag a testére bízta magát. Verseket szaval, és kiselőadásokat tart az elektromosságról meg a műszaki jelzésekről. Eltűnődik, vajon zsugorodik-e az agy, ha hosszabb ideig nem használják. Április 21-én ezt írja: „Tegnap este lefekvéskor az jutott eszembe, hogy a Führernek születésnapja van.” Talán nem tudja, hogy Hitler már majdnem egy éve halott? Tud egyáltalán bármit is a francia tanyán túli világról? Kapott híreket a családjától? Werner részletekbe menően leírja a mindennapokat, ám a mindennapokon túlmutató gondolatok nem fordulnak elő a feljegyzéseiben. Van egy fénykép, amely Jean gazdával készült róla. Werner nyakkendőt visel a kabátja alatt, és több mint egy fejjel magasabb a gazdánál. Jean tömzsi kis ember. A fényképen inkább Werner látszik a gazdának. Valószínűleg így találja a Madame is, ahogyan Werner a gazdasszonyt hívja. Egyre gyakrabban üldögélnek esténként együtt a tisztaszobában, amikor mindenki más régen lefeküdt már. „A gazda pipás, úgy vigyáz rá, mint egy kopó.”

A munka napfelkeltétől napnyugtáig tart. Délben egyórás szünetet tartanak, mert az igavonó állatoknak pihenniük kell. Wernernek fáj a dereka, repedezik a tenyere, dagad a bal csuklója. „Nem tudom, hogy a seggem a derekamon lóg-e még, vagy egy madzagon.” A vasárnap pihenőnap, Werner Lillyre gondol, nyári szerelmére, aki épp most tölti be a huszonhatot. Leírja, hogyan találkoztak annak idején a Kühlungsbornba tartó vonaton. Egymással szemben ültek a kupéban, Werner kénytelen volt mindig ránézni. Beszédbe elegyedtek, és amikor

megérkeztek a Balti-tengerhez, már a legszentebb titkaikat is megosztották egymással. Lilly Kühlungsborn Ostban szállt le, Wernernek még tovább kellett utaznia. A strandra beszéltek meg találkát, és minden napot, majd csakhamar minden éjszakát is együtt töltöttek. „Boldog vagyok, úgy érzem, mintha álmaim asszonyára leltem volna” – írja Werner. Azután két kisatírozott bekezdés következik a naplóban, ez az egyetlen olyan rész, amelyet törölt, nehogy bárki elolvashassa. A fekete sorokat követően a nyaraláson fogant gyerekről ír: „Aligha akad valaki, aki megbocsátaná nekem, hogy életre hívtam ezt a gyereket, azt azonban nem vetik a szememre, hogy a háborúban százak életét oltottam ki. Milyen furcsa erkölcs ez? Milyen időket élünk? Amennyire módomban áll, éreztetni fogom a kis Heinzcel, hogy van apja, ha nem is él vele. Milyen jó lenne, ha Sigrid és Wolf itt lehetne! Már megint reménytelenül magányos vagyok.”

1946. május 30-án érkezik meg Sigrid első levele Wernerhez, egy évvel a fogságba esése után. Úgy látszik, Werner egész idő alatt nem tudta, mi történt a családjával. Sigrid azt írja, hogy mindnyájan jól vannak. Fényképeket is küld Wolfról és Ritáról. Werner büszke a fiára, mert annyira hasonlít rá. Majd kiugrik a bőréből örömeiben, írja. Most, hogy a sors kegyes volt hozzá, kész rá, hogy „rendes családapa legyen, aki remélhetőleg már nem tér le az igaz útról”. Afféle hűségeskü ez, vallomás. „Föl fogok mászni tudásom létráján. Ahol a tudásom végződik, ott majd a fiamat helyezem el. Gondoskodni fogok róla, hogy neki ne kelljen egész alulról kezdenie a mászást, mint nekem. Nem hagyom, hogy nyolc elemivel vágjon neki az életnek. Rövid idő alatt mindenre megtanítom, amit tudok, ami vagyok.”

Utána mégis eltart másfél évig, amíg Werner végre hazaindulhat. Másfél évig, mialatt nap mint nap a tanyán robotol, nem tudva, mikor ér véget a fogság. Nem tudom, mi történt vele ez alatt az idő alatt, a bejegyzései egyre ritkábbak. Már alig árul el valamit abból, ami foglalkoztatja. Van olyan nap, amikor nem jegyez le mást, mint a testsúlyát, a pulzusszámát, és hogy milyen volt az emésztése.

1947. szeptember 30-án megint kissé beszédesebb. Ez az a nap, amikor harminc fogolytársával együtt vonatra száll Le Mans-ban. Hazaindulnak Németországba. „Évek óta erre a pillanatra vártam, és most eljött. Egy kicsit össze vagyok zavarodva, mert most minden máshogy lesz. Már-már azt kell hinnem, hozzászoktam a fogsághoz, és nem tudom, hogyan tovább.” Saarbrücken, Mannheim, Frankfurt, Hanau és Bebra érintésével Eisenachba utaznak, október 10-én késő este érkeznek meg. Regisztrálják, megvizsgálják és fertőtlenítik őket. Táviratot küldhet a családjának Berlinbe. Werner iratai között megtalálom az eisenachi átmeneti tábor regisztrációs ívét. „Jól táplált, rendesen válaszol, élősködő nincs” – olvasható a papíron. Még keresztülmegy három másik táboron, míg végre fölszállhat a berlini vonatra.

„Okt. 28-án reggel 6-kor megérkezünk Berlinbe. Hát ez az a nagy pillanat, amire évek óta vártunk. A hazafelé vezető út utolsó szakaszát mélyen át akarom élni, és tiszta tudattal akarom kiélvezni. Amikor kilépek a gesundbrunneni U-Bahn-állomásról, először érzem úgy, hogy igazán otthon vagyok. Pár perc múlva hazaérek, és akkor vajon milyen lesz? Még mindig megvan a lakáskulcsom. Halkan kinyitom a konyhaajtót, és bemegyek. A

konyha kisebb, mint ahogyan emlékeimben élt. A konyhaasztalon virágcsokor cédulával: Isten hozott! Úgy tűnik, várnak. Kicsit fölkészülök az első köszöntésre, megmosakszom és megfésülködöm, fogat mosok, nyugodt vagyok ugyan, de azért egy kicsit izgatott. Sigrid kikiabál: »Ki van ott?« Ugyanolyan a hangja, mint régen. Mit válaszoljak? Semmit sem mondok. Lépéseket hallok, nyílik az ajtó. Amikor Sigrid első öleléséből kibontakozom, megpillantom Wolfot és Ritát. Mind a ketten, és Sigrid is, úgy néznek ki, ahogyan emlékeimben éltek.”

Ezen a ponton megszakad a napló. Werner csak négy hónappal később, 1948. március 24-én írt bele legközelebb. Ez az utolsó bejegyzése: „Gyorsan elmúlt az idő, és sok minden történt, sok minden megváltozott. Miután köszöntöttem a szeretteimet, a fogság, akár egy álom, elszállt. Az élet pontosan ott folytatódik, ahol a behívó kézhezvételekor véget ért. Idehaza alapjában véve minden rendben van. A fiúval elégedett vagyok. Pontosan olyan lesz, amilyennek képzeltem és szerettem volna. De a kislány nem a jellemének megfelelő nevelést kapott. Határozott benyomást akarok tenni rá, hogy elfogadja a személyemet. Azt hiszem, megtaláltam a módját, hogy Sigrid is kénytelen legyen keményebben bánni vele. Miután Sigriddel heves vitát folytattam a házirendről és az ő háztartási kötelességeiről, már igyekszik eleget tenni a kívánságaimnak. Jómagam az utóbbi időben erősen lefogytam, folyton fázom, nyugtalan vagyok. Az előbb ebédeltem, és most kinézek az ablakon, most először nyugalomban. Az utca kövezete súlyos kőszalagként húzódik a házak előtt. Milyen nehéz lehet a Földnek cipelnie! Úgy érzem, mintha az egész kövezet engem nyomna.”

Szóval mégsem ment minden egyszerűen csak tovább. Hogyan is mehetett volna azok után, amiket Werner átélt? Nem tudom, képes volt-e Sigriddel beszélni róla. A háború és a táborok borzalmairól, a félelmekről, a magányról. Akadt idejük vajon ilyen beszélgetésekre? Vagy 1948 telén még mindig olyan nagy volt a nélkülözés otthon, hogy nem lehetett a korábbi nélkülözéssel foglalkozni? Talán Werner nem is akart róla beszélni, hogy mihamarabb elfelejthessen mindent. Illett volna hozzá, hogy az egésztest magában intézze el, hogy csöndesen szenvedjen az emlékek súlya alatt. És aztán időnként kirobbant, megütötte a fiát, ráordított az asszonyra. Valahol csak le kell vezetnie a feszültséget. Könnyű ma elítélnünk, rabiátus apának és rossz férjnek tartanunk. Ám az is lehet, hogy Werner nem tudott másképp viselkedni, mert az idegenben töltött évek alatt eltompult. Ha valaki folyton veszélyben van, ha folyton a bőrét kell mentenie, ha hónapokon át mocsokban fekszik, végignézve bajtársai halálát, lehet az rögtön utána normális? Lehet megint normális?

Werner megpróbálja, nem nyugszik, sőt mintha inkább félne a nyugalomtól. Egy tűnődő pillantás az ablakon át elegendő lesz. Amíg Werner működik, amíg mozgásban van, addig távol tudja tartani magától a múltat.

Három héttel hazatérése után Werner elmegy a munkaügyi hivatalba. Ott előadja, hogy szakoktató vagy díszletfestő szeretne lenni. Megadják neki a Főiskolai Hivatal és a színpadműhely címét. Werner csak áll a villamosmegállóban, nem tud dönteni. Elhatározza, hogy fölszáll az első villamosra. Az a kiégett romok

mellett haladva, csikorogva és zötyögve a Werderscher Marktnál lévő Főiskolai Hivatalba viszi. Először tárul a szeme elé, milyen irtózatos károkat szenvedett Berlin belvárosa. Az iskolaügyi hivatal, amely régen egy pompás Schinkel-épület volt, kívülről lakhatatlannak látszik. Odabent Werner eltéved a sok befalazott ajtóval végződő folyosón. Nyikorgó lépcsőkön megy föl, amelyek alatt patkányok szaladgálnak. Werner azon tanakodik, vajon milyenek lehetnek az iskolák, ha már az igazgatási szervük is ilyen rossz körülmények között működik. Egy idősebb úr útba igazítja. A személyzeti osztályon tárt karokkal fogadják. Tanárookra égető szükség van. Már két nappal később felvételizhet a Pedagógiai Főiskolára.

Csodálkozom, hogy Werner egy villamosra bízta a hivatásválasztását. A színpadműhely annak idején Kreuzbergben volt. Ha a másik villamos jön előbb, akkor Werner nyugat-berlini marad, a szüleim sosem ismerkednek meg, és én sosem születek meg.

A Pedagógiai Főiskola felvételi vizsgáján Werner mindenesetre megfelel. Még fölveheti a már elkezdődött szemeszttert, és kisegítő lesz egy bútór- és épületácsokat képező szakiskolában. Werner elképed, hogy ilyen gyorsan ment minden. Egy hónappal a visszatérése után új életet kezd.

1947 végén léteznek ugyan szektorok Berlinben, de teljesen mindegy, ki hol lakik vagy dolgozik. Az igazgatási szervek és a főiskolák ugyanott vannak, mint a háború előtt, már amennyiben nem bombázták ki őket. A Főiskolai Hivatal véletlenül az orosz zónában fekszik, a Pedagógiai Főiskola szintén. Werner tehát nem politikai döntést hoz, amikor elhatározza, hogy Keleten fog

tanulni. Aki abban az időben tanár akar lenni, annak oda kell járnia. Berlin politikai kettéosztása csak 1948 októberében történik meg. Attól kezdve az igazgatási szervek is kettéválnak kelet-berliniekre és nyugat-berliniekre. A Pedagógiai Főiskolán Werner új támaszra lel, ami elsősorban Heinz Wenzelnek köszönhető, akivel ott ismerkedik meg. Wenzel egy kicsit idősebb Wernernél, és docensként dolgozik a főiskolán. Imponál Wernernek, mert annyi mindent tud, és gyakorlatilag minden kérdésre értelmes választ ad. „Pont ebben az áttekinthetetlen időben jó, ha ismerünk valakit, akinek ilyen jó az ítélőképessége” – írja Werner Wenzelnek egy születésnap-i üdvözlétében. Werner tájékozódási pontot keres, irányt, amerre elindulhat. Wenzel pedig olyan embereket keres, mint Werner: fogékony, a jövőre nyitott embereket. Wenzel kommunista, 1927 óta a Német Kommunisták Pártja tagja. A Harmadik Birodalom idején illegalitásba vonult, rejtekhelyeken élt, és iskolai könyveket írt a „későbbi időkre”. Ehhez valóban kellett némi áttekintőképesség és optimizmus.

Otthon Werner már csak Heinzről beszél. Ő is kommunista akar lenni, elkezd Marxot és Engelst olvasni. Nagyon gyorsan halad, mint általában mindenben, és most sem tudja visszafogni a lelkesedését. Mindenkinek részesülnie kell belőle, mindenkinek meg kell hallgatnia, amikor előadja az új igazságait. Két héttel azután, hogy elkezd kisegítő tanárként dolgozni, Werner megírja első beszámolóját az igazgatóságnak. Munkája fő nehézségeként „a náci eszmevilág tanulókra ragadt hatását” nevezi meg. Elengedhetetlen, „hogy a fiatal tanulóknak megmagyarázzuk a német vereség okát, elmagyarázzuk a demokrácia fogalmát, s ez

utóbbi az iskolában is átültessük a gyakorlatba”. A tanár e tekintetben mutasson példát. Ezt olvasva eláll a lélegzetem. Mi lett vajon a saját náci világképével? Csak úgy ukmukfukk eltűnt? Már most elhiszi, hogy soha nem is létezett? Vagy a cselekvési útmutató nem is a tanulókról, hanem saját magáról szól?

Miközben Werner főiskolára jár, megalapítják az NDK-t, új harc kezdődik, és a döntése, hogy Keleten marad, immár politikai döntés is. 1949 júliusában Werner a Német Szocialista Egységpárt, az NSZEP tagjelöltje lesz. A pártba való felvételi kérelemhez mellékelt önéletrajzában ezt írja: „A Pedagógiai Főiskolán végzett tanulmányok nagyban hozzásegítettek, hogy megtaláljam az osztályálláspontomat.” Ez egy másik Werner, aki itt ír, egy frissen megtérített. Odahaza most vörös zászló lóg az ablakban. Werner vásárol még két zászlót, apósának, Fritznek, akivel megint összevesznek, mert Fritz nem tartja eléggé kommunistának az éppen köpönyeget fordító Wernert, aki kitűnő minősítéssel diplomázik, és 1950-ben főreferensként alkalmazták a Főiskolai Hivatalban. Ő szervezi a politikai munkát a szakiskolákban. A cél az ifjúság megnyerése az épp megalakult NDK számára. Mint mondják neki, ez fontosabb minden szakoktatásnál. Werner egyik iskolából a másikba utazik, agitál, magyaráz, győzköd, és minősítéseket, ajánlásokat ír. Párton kívüli igazgatókat párttagokkal cserélnek le, politikailag megbízhatatlan tanárokat rúgnak ki. Werner végkimerülésig dolgozik, gyakorta az irodájában alszik, nehogy időt veszítsen. Gyorsan kell mennie mindennek, mert dúl a hidegháború, melynek Berlin a legfontosabb hadszíntere. Werner agitációs különítményeket állít össze, amelyek Nyugat-Berlinbe utaznak,

hogy meggyőzzék az ottaniakat az igaz ügyről. A keresztelkedésekben rölapokat osztogatnak. Egyszer megveri őket a Bülowplatzon egy „ellenséges különítmény”. Kék foltos, szakadt nadrágban mennek vissza Keletre, jobban meggyőződve az imperializmus agresszivitásáról, mint valaha.

Hétvégenként Werner önként jelentkezik Berlin újjáépítési munkálataira: köveket cipel, alapozásokat önt, ablakkereteket és ajtókat épít be. Száz műszakot dolgozik végig csak 1952-ben. Előttem fekszik az „újjáépítési füzet”, amelybe minden műszakért pecsétet kapott. Nyáron munka után néha törmeléket is lapátol. „Minden újjáépítési óra hazafias cselekedet” – áll a füzetben. Jutalmul az Újjáépítési érdemrend II. fokozatával tüntetik ki. Van egy fotó is róla, az 1952-es május 1-jei felvonuláson készült. Világos, karcsúsított öltönyben megy az utcán, NDK zászlót visz a vállán. Magasabb a többi felvonulónál, és mintha repesne a lelke. El tudom hinni, hogy szívesen láttak egy ilyen embert a saját soraikban. Erőt és akaratot sugárzott.

Nem sokkal később kinevezik a Faipari Szakiskola vezetőjének, és a tanári kar már fél év múlva A nép érdemes tanára címre javasolja. A többi tanár ezt írja állásfoglalásában: „Iskolánk átvételekor az igazgató kartárs a csoportképződés tendenciáját fedezte föl a tanári karban. Kitartó és következetes fellépésével az igazgató kartárs megalapozta a tanári kollektíva kialakulását. Az egész tanári kar részt vett azon a szakkörön, amelyet a marxizmus-leninizmus klasszikusainak tanulmányozására ő hozott létre.” Vagyis Werner nemcsak vezeti az iskolát, hanem alakítja is az embereket, ahogyan őt is

alakították. Szabad idejükben összeülnek, és Marxot olvasnak. Célja, hogy iskolája „az új társadalmat példázza”, számol be 1952-ben a Főiskolai Hivatalnak. Komolyan is gondolja.

1953 januárjában nagy megtiszteltetés éri Wernert. Levelet kap az NSZEP Központi Bizottságától. Az elvtársak ezt írják: „Demokratikus iskolarendszerünk felépítésében végzett munkád elismeréseképpen lakást kapsz első szocialista utcánkban, a Stalinalleen. Ezúton fejezzük ki jókívánságainkat és abbéli reményünket, hogy jól fogod érezni magad új otthonodban.” Werner még a lakáskiutalás formanyomtatványát is megőrizte. Stalinallee, déli B blokk, harmadik emelet jobbra. A lakást Sztálin 73. születésnapján adják át. Ünnepséget tartanak az operában, amelyre meghívják az első 1148 bérlőt. Friedrich Ebert főpolgármester mond beszédet. A *Neues Deutschland* című újságban hozzák a neveket tartalmazó listát. „Ilyen emberekre van szüksége hazánknek. Szorgosak, kitartóak, tettekre készek” – írja az NSZEP központi orgánuma. Werner a szocialista polgár egyfajta prototípusává vált.

Van egy mappája, amelyben az évek során kapott okleveleit tartja. Vezető tanárrá, tanácsossá való kinevezését, a hűséges szolgálatért kapott Pestalozzi-érem bronz és ezüst fokozatáról és a Szocialista Munka Aktivistája cím odaítéléséről szóló okiratot. Micsoda felívelő pályafutás! Werner megmutatja önmagának és másoknak, hogy egy munkásgyerek valóban viheti valamire ebben az államban. A fogság, a megaláztatás, a veszteség évei után egyszer csak élvonalba került, megbecsült, fontos ember lett. Nem kell már visszanéznie, előreszegezi a tekintetét.

Werner a magánéletében is új fejezetet nyit. 1951

novemberében elválík Sigridtől, és egy évvel később feleségül veszi egy rendőr lányát, Hildegardot, akibe már régóta szerelmes. Lányuk születik, aki a Karola nevet kapja, és akivel Werner odaadón törődik. Most már nem agresszív, elmúlt belőle a feszültség, mert végre elégedett. Régi családja lassan feledésbe merül. Wolfnak, a húgának, Ritának és Sigridnek nincs helye Werner új életében. Lassanként megfedkezik róluk. Lánya, Karola azt mondja, Werner sosem rosszindulatból tette, amit tett, csak mindent elfojtott. „Prímán megy neki ez a tudatos elfojtás. Elhatározza, és aztán valamikor tényleg sikerül” – mondja. Karola jóhiszemű, őszinte embernek írja le Wernert, olyannak, aki azonosul a szocializmussal, és annak elvei szerint él. „Az NDK bizonyos problémáiról egyszerűen nem lehetett beszélni vele. Nem engedte magához közel az embert.” Karola nem viselhet farmert, a nyugati tévét szigorúan tilos néznie. Werner az új társadalomról beszél, a nagyszerű jövőről, ami mindenkire vár. Pedig nem is volt különösebben politikus alkat, mondja Karola. Szeretett volna valamilyen teljesítményt felmutatni, közreműködni, és a rábízott feladatokat, amilyen jól csak lehet, elvégezni. Azonkívül hálás volt az államnak, mert annyi mindent lehetővé tett a számára.

Meglehet, hogy Werner olyan ember volt, aki minden rendszerben és szerepben jól működött volna, mindenből a legjobbat hozta volna ki. Boldogsága akkor sem került volna veszélybe, ha Hitler megnyeri a háborút, vagy ha Werner véletlenül Nyugaton köt ki. Biztos jó díszletfestő vagy akár jó iskolaigazgató vált volna belőle. Ahogyan jó öntvénytervező, jó katona, jó hadifogoly volt. Így viszont jó NDK-polgár lett.

16. *Elidegenedések*

Gerhard 1952 januárjában Kelet-Berlinbe megy. Nem véletlenül. Titkos pártmegbízatást kapott, amiről még a feleségének sem szabad tudnia. Anyám évekkal ezelőtt azt mesélte, hogy Gerhard akkoriban valami titkosszolgálati ügybe keveredett. Közelebbit nem tudott róla, mert Gerhard nem akart beszélni erről az NDK megszűnése után. Mielőtt elkezdtem volna dolgozni ezen a könyvön, fölkerestem Gerhardot, hogy megkérdezzem tőle, láthatnám-e a Stasi-aktáját. A kérdésemet beleírtam a dohányzóasztalán fekvő kék füzetbe. Elolvasta és rábólintott. A tekintetéből nem lehetett megállapítani, hogy zavarja-e vagy inkább örül neki, hogy a múltjában kotorászom. Hagyta, hadd tegyem. Hónapokkal később az íróasztalomon feküdt a vastag iratköteg, egy kétszáz oldalas anyag. Egész éjjel olvastam, és másnap reggelre Gerhard más ember lett a szememben. Tudom, hogy csínján kell bánni azzal, ami ezekben az aktákban van, de ha csak a fele igaz annak, amit ott írnak, akkor Gerhard az NDK-ban is bátor ember volt. Hitt ugyan a rendszerben, és a végsőig kitartott az ügy mellett, ugyanakkor igaz és kritikus ember volt. Épp az ellentéte annak a megcsontosodott funkcionáriusnak, akinek mi a családban ismertük. Vajon miért rejtőzködött előttünk hosszú éveken át?

Gerhard kettős élete a Stasi-akta szerint már Düsseldorfban

elkezdődik, ahol a háború után a családjával együtt él. A KPD újságja, a *Freiheit* szerkesztőjeként dolgozik, és 1950 elején információt kap egy olyan emberről, aki a Harmadik Birodalom alatt a Biztonsági Szolgálat, az SD munkatársa volt, most meg állítólag az amerikaiaknak dolgozik. Ez az ember találkozik vele, és elmeséli neki, hogy a hadifogságból való visszatérése után az amerikai katonaság fölvette a soraiba, hogy más korábbi Gestapo- és SD-munkatársakkal együtt egy új titkosszolgálatot építsenek ki Nyugat-Németországban. Gerhard a történetet sokkolónak és egyben rendkívül érdekesnek tartja. Elmeséli a főszerkesztőjének, aki azt mondja, hogy először is értesíteni kell a párt vezetőségét, legjobb lenne személyesen a KPD elnökét, Max Reimant. Az két nappal később magához rendeli Gerhاردot, megdicséri, hogy milyen fontos információt szerzett, és megkéri, folytassa a kutatásait. De nem egy cikkhez, hanem a párt hírszerző szolgálata számára. Ettől fogva a szerkesztőségi tevékenység csak álca, Gerhard pedig ügynök. Ez meglehetősen nagy változásnak tűnik, de az is lehet, hogy Gerhard nem érezte annak. Ismerte a munkát a franciaországi illegális tevékenységből, és egyszerűen csak ott folytatta, ahol abbahagyta. Még a fedőneve is ugyanaz maradt, mint Franciaországban: „Paul”.

Gerhard ettől kezdve rendszeresen találkozik az informátorával, aki pénzért részletesen beszámol neki arról, hogy halad a nyugatnémet titkosszolgálat kiépítése. Két hónappal később Gerhard a keletnémet hírszerzés „rezidense” lesz, ami azt jelenti, hogy a szolgálatnak már régebb óta dolgozó informátorok egész hálózatát vezeti. Az informátorok csaknem

kivétel nélkül olyan régi SS-tisztek, akik a nyugatnémet politikában és közigazgatásban helyezkedtek el, és akiket a KPD megzsarolt. Ezért aztán ingyen szállítják a titkos anyagokat, az ellenszolgáltatás annyi, hogy az elvtársak nem buktatják le őket. Ez a megállapodás.

Az egyik informátor August Moritz, egy volt SS-alezredes, aki a háború alatt Franciaországban volt, és ott az orléans-i és a marseille-i Gestapo-osztagot vezette. Gerhard Stasi-aktájában Kornbrenner néven fut. Minthogy August Moritzot háborús bűnösként körözik, álnéven él Düsseldorfban. 1954-ben a katonai bíróság halálra ítéli Marseille-ben, mert Moritz francia polgári lakosok és partizánok tucatjait kínoztatta és ölette meg, valamint a zsidók deportálását szervezte. Az ő feladata Gerhard hálózatában az, hogy volt SS-tiszteket kutasson fel és szervezzen be a szolgálatba.

Amikor mindezt először olvastam, nem akartam hinni a szememnek. Ilyen emberrel dolgozott volna együtt Gerhard? Aki partizánokat meg zsidókat ölt meg, aki Gerhardot is meggyilkolta volna, ha a keze közé kerül Franciaországban? Hogyan tudott Gerhard együtt élni azzal a tudattal, hogy egy ilyen embert véd? Ekkora önfegyelme, ekkora önuralma nem lehet valakinek, gondoltam. Még a KPD-s ügynököket 1951-ben átvevő Markus Wolf, a Külpolitikai Hírszolgálat, az APN vezetője is azt írja, hogy az August Moritzcal való együttműködés Gerhard számára „annyira megterhelő” volt, hogy „nem is lett volna elvárható tőle”. Az aktában mindazonáltal semmi nyoma annak, hogy Paul rezidensnek gondja lett volna Kornbrennerrel. Az egyik jelentésben Gerhard még kifejezetten meg is dicséri

Moritz munkáját, és javasolja, hogy továbbra is dolgozzanak vele együtt: „A hírek igaznak bizonyulnak, az előre jelzett fejlemények bekövetkeznek. Olyan politikai következtetéseket vonhatunk le belőlük, amelyek fontosak Németország békéjéért és egységéért vívott harcunk számára.” Úgy látszik, Gerhard képes elválasztani egymástól a munkáját és az érzéseit. De vajon mennyire szenvedhetett egymástól Paul, az ügynök és Gerhard, az ember?

Paul hálózata egyre bővül. Már titkárnője és két futára van, akik elviszik Kelet-Berlinbe a jelentéseit. 1952 januárjában Gerhard informátorát áthelyezi a nyugatnémet titkosszolgálat Berlinbe. A párt úgy dönt, hogy Gerhardnak követnie kell. Ez az oka annak is, hogy a család az oberhofi téli üdülésből miért nem Düsseldorfba ment haza, és miért lett hirtelen Oswald a nevük. Az új névre Gerhardnak azért van szüksége, mert a berlini elvtársak azt feltételezik, hogy az amerikaiak leleplezték. Három hónappal Gerhard átköltözése után a nyugatnémet kémelhárítás fölfedezi a Kornbrenner-hálózatot. August Moritzot és négy volt SS-bajtársát letartóztatják. 1953 decemberében az első nagy hazaárulási per vádlottjaiként állnak a nyugatnémet törvényszék előtt, a büntetésük több év fogház.

Alig néhány hét telik el Gerhard Kelet-Berlinbe való megérkezése után, és a kémelhárítás főnöke, Markus Wolf elkezdni átvizsgálni a hírszerzés korábbi hálózatait. Az egész apparátust „biztonsági kockázatnak” minősíti, ezért Wolf azt javasolja, hogy „azonnal tisztogassák meg a szolgálatot”. Egy „szigorúan titkos” minősítéssel ellátott jelentésben ez áll: „A teljes régi hírszolgálati apparátusban olyan felelőtlenül és rosszul

volt megszervezve a konspirációs munka, a munkatársak és a források kiválasztása, hogy az ellenség biztosan tájékozódhatott az egész tevékenységéről, és pártvezetésünk félrevezetésére használhatta az apparátust. (...) Különösen az nem bizonyos, mennyire sikerült az ellenségnek az apparátusról szerzett információk alapján átfordítani volt munkatársainkat, illetve hogy a feltárt felelőtlenség mennyiben volt tudatos károkozás. Egyes volt munkatársak esetében nagyon súlyos tényeket, ha nem is büntetőjogi kategóriába eső bizonyítékokat tartalmaz az összegyűlt anyag.”

Napjainkban vannak olyanok, akik azt állítják, Markus Wolf azért oszlatta föl a párt hírszerző szolgálatát, hogy kiiktassa a számára terhes konkurenszeket, és hogy értékes nyugati hírforrásokhoz jusson. A szolgálat minden munkatársát alaposan ellenőrizték. Sokan börtönben végezték „árulóként”, mert túl sokat tudtak, vagy mert valami más okból veszélyessé váltak. A Stasi Felderítési Főosztályának 1952. augusztus 9-i megbeszéléséről felvett jegyzőkönyvében ez olvasható: „Paul ügyvivőről legkésőbb 1952. IX. 15-ig memorandumot kell készíteni, hogy eldönthessük, visszahívjuk-e, vagy letartóztassuk.” Valószínű, hogy Gerhard sosem tudta meg, mekkora veszélyben forgott.

1952. szeptember 18-án Markus Wolf benyújt egy Gerhardról készült jelentést. Wolf ezt írja: „Paul múltja alaposabb vizsgálatot igényel. Ha a részéről történt tudatos károkozás lehetőségét nyitva is hagyjuk, mindenesetre meg kell állapítanunk, hogy nála hiányoznak a szilárd marxista alapok, nem volt lehetősége szert tenni igazi osztálytudatra, sok polgári

gyöngeséggel rendelkező értelmiségi alkat, aki intelligenciája ellenére sem volt képes szakszerű rezidensi munkát végezni. (...) Franciaországban kapcsolatban állt a később renegáttá váló Herbert Müllerrel, az áruló Werner Schwarzéval és másokkal. Paul beszámolója az ellenállási mozgalomban való részvételéről romantikus és kalandos. (...) Paulnál tekintetbe kell venni továbbá azt is, hogy családi kapcsolatai folytán nagy az ismeretségi köre bel- és külföldön, még trockista elemek is beletartoznak. Zsidó származását sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Paul tevékenysége bizonyosan ismert az ellenség előtt.”

Ez a jelentés börtönbe juttathatta volna Gerhardot. Tudatos károkozás gyanúja, igazi osztálytudat hiánya, polgári gyengeségek, kapcsolat árulókkal, renegátokkal és trockistákkal, továbbá zsidó származás. Másokat akkoriban kevésbé súlyos vádak alapján is kizártak a pártból, börtönbe juttattak vagy Szibériába hurcoltak. Akkoriban nagy lendülettel folytak a tisztogatások a pártban. Bizottságok nyomoztak „ellenségek”, „nyugati ügynökök” után. Mintegy százötvenezer „elhajlót” zárnak ki az ötvenes évek elején az NSZEP-ből. A legtöbbjük egykori szociáldemokrata. 1952 novemberében koncepciók perben halálra ítélik Rudolf Slánskýt, a Csehszlovák Kommunista Párt volt főtítkárát. Az NDK-ban is érezhetően fokozódik a fenyegetettség hisztériája. Pereket készítenek elő, politikai bizottsági és központi bizottsági tagokat tartóztatnak le. Még olyanokat is leváltanak „ellenforradalmi üzemek” és „imperialista ügynöktevékenység” miatt, mint Franz Dahlem, aki 1952-ig az NDK második embere volt, vagy Wilhelm Zaisser, az állambiztonsági miniszter. Gerhardnak az ellenállásban

megismert legközelebbi barátját, Eugent, akinek az igazi neve Werner Schwarze, árulással gyanúsítják. Senki sem volt biztonságban akkoriban, bárki ellenséggé válhatott egyik napról a másikra. Bizalmatlanság uralkodott az országban.

Az újonnan hatalomra kerülteknek a leghűségesebb elvtársakkal szemben is tanúsított bizalmatlansága mindenekelőtt a saját előtörténetükkel függött össze. Az olyanok, mint Walter Ulbricht és Markus Wolf, ha megbíztak egyáltalán valakikben, hát csak azokban, akik moszkvai emigrációból tértek vissza, akik ugyanazt éltek át, mint ők. A többiek, akik nyugati emigrációból tértek haza, akik polgári vagy zsidó családból származtak, akik csak a háború alatt lettek kommunisták, az ő szemükben gyanúsak voltak. Az olyanok, mint Walter Ulbricht és Markus Wolf, megtanulták a Szovjetunióban, hogyan működik a sztálini terror, hogyan tehetett kezes báránnyá és irányíthatóvá egy népet. El lehet képzelni, hogy érezték magukat, amikor hazatértek a háború után. Sosem felejtették el, hogy azok az emberek, akik fölött most hatalmat gyakoroltak, ugyanazok, akik egykor elűzték őket Németországból. Számukra egyértelmű volt, hogy ezt a népet csak erőszakkal és a legszigorúbb ellenőrzés mellett lehet kormányozni. A Stasi léte, a besúgók országa, a katonai módszerekkel megszervezett társadalom a saját népükkel szembeni bizalmatlanság következménye volt.

Érdekes módon Gerhardnak nem esik különösebb bántódása. A titkosszolgálatnak ugyan nem dolgozhat tovább, de megint újságíró lesz, az össznémet kérdésekkel foglalkozó osztály vezetője az ADN hírügynökségnél. Megfigyelés alatt tartja a

Stasi. Az 1954. december 4-én kelt egyik jelentésükben ezt olvashatjuk: „Leo negatívan nyilatkozik az ADN-nél az NSZEP KB intézkedéseiről. Sajtószabadságot reklamál az NDK-ban. Mivel szakmai kapcsolatban áll Leóval, »Elvira« kapja a feladatot, hogy kapcsolatukat szorosabbra fűzze, és tárja föl Leo összeköttetéseit, hogy további operatív intézkedéseket foganatosíthassunk.” A jelentés végén ez a megjegyzés áll: „Leo nyugati emigrációban volt, és zsidó.” Már megint egy megjegyzés a zsidó származásáról. Minden ilyen alkalommal összerezzenek.

A Stasi kikérdezi az asszonyt, akitől Gerhard Friedrichshagenben lakást bérel, és a kollégáit is mindenféle ürüggyel megkérlik, hogy mondjanak véleményt róla. 1955 júniusában Kienberg Stasi-őrnagy feljegyzi: „Személyes környezetében semmi gyanús dolog nem lelhető fel. Leóért rendszerint kora reggel autó jön, és csak késő este érkezik haza. Szabad idejét a családjával tölti. A lakás szépen van berendezve, de nem szupermodern vagy drága. A berendezés a polgári átlagnak felel meg. Az általa vezetett ADN-osztály különböző munkatársaitól azt az információt szereztük, hogy Leo távol tartja magát a társadalmi élettől. A helyi pártszervezet és a központi vezetés többször is elbeszélgetett Leóval, ennek során az derült ki, hogy Leo elidegenedett a párttól. Az igazgatóság fontolgatja, leválsuk-e Leót a funkciójából. Hasonló intézkedéseket mérlegel a párt is.”

Ingadozó elem, a párttól elidegenedett. Egy 1956. februári jelentésben Kienberg őrnagy „az operatív intézkedések kibővítését” kéri. Balra fönt, a jelentés első oldalán fekete tintával ez áll: „Nem osztom az aggályokat. Intézkedéseket

azonnal beszüntetni.” Az aláírás olvashatatlan. Ettől a naptól megszűnik Gerhard megfigyelése, nincs több jelentés kifejezetten ráállított kapcsolattartó személytől. Vajon ki nyújtotta ki óvó kezét föléje? Nagy befolyású személy lehetett, mert már az ADN igazgatósága sem akarja leváltani, és a párt sem lát semmi okot a megbüntetésére. Néhány, fekete tintával írt szó elég volt ahhoz, hogy megállítsa a gépezetet.

Nem érezte vajon Gerhard, hogy szorul a nyaka körül a hurok? Tudott valamit a gyanúsításról, aztán a kegyelemről? Valószínűleg nem. Csak ezzel magyarázható, hogy továbbra is közvetlenül és nyíltan beszélgetett az emberekkel. Mint például 1956. szeptember 17-én két kollégájával a berlini Pressecaféban. Egyikük a Stasi titkos munkatársa (TM), aki beszámol a beszélgetésről Kienberg őrnagynak. „Leo kifejtette, hogy aláírásokat kéne gyűjteni, mint Magyarországon, hogy változás legyen a pártvezetőségben. TM kérdésére, hogy szerinte ki jöhetne számításba új személyként, kitérően válaszolt, miszerint van elég ember.”

Gerhard, úgy látszik, nem volt hozzászokva, hogy gyanakodjon a saját elvbarátaira. Nem ismerte az ilyesmit. Franciaországban mindig megbízhatott az elvtársakban, rájuk bízhatta az életét, ha arról volt szó, hogy a nácikat kell legyőzni. Düsseldorfban az amerikaiak ellen fogtak össze. Itt, Berlinben azonban egészen másféle harcok folytak. Nem partizánok, hanem a funkcionáriusok lendültek akcióba, az elvtársak egymást készítették ki. Voltaképp lehetetlen, hogy Gerhard ne tudott volna erről, hogy ne érezte volna a mindenütt uralkodó félelmet.

És mit tett? 1956 augusztusában szolgálati útján felkereste

Magyarországot, esténként pedig találkozott a Petőfi Kör tagjaival. Olyan fiatal magyar irodalmárok vitaköre volt ez, akik részt vettek a két hónappal később kitörő népfelkelés előkészítésében. A Stasi is értesült róla, hogy Gerhard kapcsolatba lépett az ellenséggel. Több nem hivatalos munkatárs jelentett a budapesti estékről. Egy 1956. december 6-i jegyzőkönyvben ez olvasható: „Magyarországi tartózkodása alatt kapcsolatot létesített a Petőfi Körrel, és részt vett a Petőfi Klub politikai vitáin is. Leo bemutatkozott a klubban, és üdvözölte a politikai vitát. Az egyik szónok, aki erősen bírálta a magyar politikát, köszönetet mondott ezért a beszélgetésért, és helyesnek találta.” Egy aktán lévő jegyzetben, amelyet egy bizonyos Reuter főhadnagy írt alá, egy pár héttel későbbi, ADN-nél tartott pártgyűlésről esik szó. „Leo nyíltan azt a véleményét hangoztatta, hogy az 1956-os ellenforradalmi eseményeket Lengyelországban nem az ellenség váltotta ki, hanem a lengyel munkáspárton belül folytatott viták következményei voltak. Ezzel egyértelműen és tudatosan vét a párt irányvonala ellen, amivel szemlátomást nem törődik.”

Most akkor Gerhard vagy nagyon bátor volt, vagy nagyon naiv, esetleg mindkettő? Tudta, hogy valaki megvédi, és ezért többet engedett meg magának, mint a legtöbben? Vagy ez volt neki a természetes? Vajon a Stasi tudatosan alakított ki egy ellenségképet, amely ilyen formában nem is létezett? Vajon Leót a renegátok közé sorolta, hogy később egyszerűbben meg tudja büntetni? Nem tudom, és valószínűleg nem is fogom soha megtudni. De miközben ezeket a jelentéseket és minősítéseket olvasom, büszkeség tölt el a nagyapám viselkedése miatt.

Sokszor fölvettem magamnak azt a kérdést, hogy ha Franciaországban olyan bátor volt, akkor miért nem nyitotta ki a száját később. Most legalább tudom, hogy nem tartozott azok közé, akik mindenben követték az irányvonalat. Hogy ellenállt, ha a hazugságok és ostobaságok túlságosan nyilvánvalóak lettek. De miért nem tudhatott erről semmit a családja, miért játszott otthon a mintaelvtársat? Miért nem engedte meg a gyerekeinek, hogy kételkedjenek, ha neki is kételyei voltak? Talán nem mert gyengének látszani. Arra tanították, hogy mindig őrizze meg a tartását, és bírálatainak, ha egyáltalán, csak a párttal szemben adjon hangot, nehogy az ellenség kezére játsszon. Valamikor aztán már jobban bízott a pártban, mint a saját gyerekeiben.

Azért annyira jóhiszemű nyilván nem volt már, miután fölfogta, hogyan működik a nagy eszme a kis NDK-ban. A Stasi-aktában megvan a jegyzőkönyve annak a tisztázó beszélgetésnek, amelyet a párt folytatott Gerharddal. Az iraton nincs dátum, de mivel a lengyel és magyar eseményekről van benne szó, feltételezem, hogy 1956-ból származik. Az elvtársak felróják Gerhardnak, hogy helytelenül cselekedett, amikor saját véleményt mert formálni, amikor pedig a párt álláspontját kellett volna képviselnie. A jegyzőkönyv szerint Gerhard azt mondja: „Egyetértek vele, hogy kritikus helyzetekben a munkában csak egy számít: a fegyelem. Hogy tehát a munka során olykor olyasmit is el kell végezni, amiről az ember az adott pillanatban nincs meggyőződve, vagy ahogy Müller elvtárs egyszer régen egy kritikus helyzetben mondta nekem: hogy engedelmeskedni kell. De hát nekünk ott van a párt, amelynek utána elmondhatjuk a gondjainkat meg azt, ami a szívünket nyomja.”

Megpuhították volna, vagy tényleg így gondolta? Engedelmeskedni, olyan dolgokat tenni, amikben egyáltalán nem hiszünk – hát ezért harcolt? Egy hazug pártért, egy elnyomó államért? Hogyan kezelte ezt a sarokba szorítást, ezt a bizalmatlanságot? Miért törődtek bele ebbe a szörnyű játékba csaknem mindannyian azok a bátor harcosok, akik a háború után visszajöttek az NDK-ba?

Beszélgettem erről egyszer Gerharddal. Illetve voltaképpen nem is beszélgetés volt, hanem egy interjú, amit ketten adtunk egy francia lapnak a fal leomlása után. Nagyapák és unokák az NDK-ban, ez volt a téma. Ebben az interjúban beszélt Gerhard először a felelősségről, és megmagyarázta, miért voltak az olyan emberek, mint ő, annyira hozzáláncolva az országhoz. Beszélt a reményről, ami a háború után eltöltötte. Arról a reményről, hogy új társadalmat építenek föl, ahol a náciknak nem lesz többé semmi esélyük. Láttá, hogy Nyugaton háborús bűnösök ülnek a kormányban és tömeggyilkosok magas nyugdíjat kapnak. Ilyen az NDK-ban nem fordult elő, mondta. Ez fontosabb volt neki minden másnál. A remény miatt tehát sok mindent elviselt, ami voltaképp elviselhetetlen lett volna. Ez volt az ár, ez volt az elkerülhetetlen áldozat, és végül is, ahogy mindig mondogatta magának, az ügy fontosabb, mint az egyén.

Olyan lehetett ez, mint valami fohász, mint saját maga folytonos meggyőzése. És nem lett volna hiábavaló az egész harc, ha ő egyszer csak kiszállt volna? Mert az NDK ennek a harcnak az eredménye volt, sőt a jutalma. Az értelme. Nem léphetett ki belőle anélkül, hogy elveszítené saját magát. „Ez volt az országom” – mondta az interjúban. Szomorúan hangzott, de egy

kicsit büszkén is. Én meg azt gondoltam, hogy éppen ezért nem lehet az én országom. De nem mondtam semmit. És megint minden olyan volt, mint régen.

Azt hiszem, az NDK mindkét nagyapám számára egyfajta álmország volt, ahol mindazokat a nyomasztó dolgokat el lehetett felejteni, amik korábban történtek. Új kezdet volt, esély az újrakezdésre. Az üldöztetést, a háborút, a fogságot, mindazt a szörnyűséget, amit Gerhard és Werner átélt, csak a múlt óriási halma alá lehetett eltemetni. És attól fogva már a jövő számított, a traumából pedig álom lett. Mindkettőjüknek tetszett a gondolat, hogy egy antifasiszta országot építenek föl. Gerhard átadhatta magát annak az illúziónak, hogy az NDK polgárai teljesen más németek, mint azok, akik annak idején elűzték a családját az országból. Werner meg úgy tett, mintha mindig is hitt volna a szocializmusban. Minden seb, minden hiba elfelejtődött és megbocsátódott, ha valaki kész volt ennek a társadalomnak a részévé válni.

Új hit a régi bajok ellen – ez volt az NDK alapító eszméje.

Ez megmagyarázza azt a hihetetlen hűséget is, ami Gerhardot ehhez az országhoz kötötte, egészen a szomorú végig. Nagy álmukat képtelenek voltak hazugságként leleplezni, mert akkor a saját élethazugságuk is kiderült volna.

És a gyerekeik? Azok belepottyantak az apák álmába, és nekik is álmodniuk kellett, ha akartak, ha nem. Ők nem ismerték az alapító eszmét, és mivel semmit sem kellett legyőzniük és eltitkolniuk, nekik nehezükre esett hinni. Látták a szegényességet, a hazugságokat, a szűkösséget, a

bizalmatlanságot, és hallották a frázisokat az apáktól, akik a jövőről áradoztak. Már ekkor elveszett az eufória és az erő jó része. És az unokák? Azok örültek, hogy végre véget ért. Még csak nem is volt rossz a lelkiismeretük, hogy kiebrudalták ezt az államot.

Mi lett a részem a nagy álomból? Kicsinyes tilalmak, kínos elvek és olyan farmerek, amelyek úgy néztek ki, mint egy meghosszabbított FDJ-ing. Három nemzedék alatt elfogyott ennek az államnak az összes energiája. Az NDK az öregek, az alapítók országa maradt, és a logikája már senki számára nem volt érthető.

17. Összeütközések

Hatéves voltam, amikor először kapcsolatba kerültem a Stasival. Jobban mondva: összeütköztem vele. Az egyik barátommal mentem haza játék után, átszaladtam az úton, és elütött egy autó. Wolf később azt mesélte, hogy az ütközéstől az autó rendszámtáblája leesett, és egy másik került elő alóla. A vezetőnek mindez elég kellemetlen lehetett. Nem csak az, hogy elütött egy gyereket. El kellett magyaráznia a közlekedési rendőrnek és a baleset tanúinak, hogyan lehet az NDK-ban egy autónak két rendszámtáblája. Wolf kifakadt, hogy ez a Stasi-seggfej túl gyorsan hajtott. Akkor még nem tudtam, mit jelent a Stasi, de állíthatom, hogy a kapcsolatunk kezdettől fogva nem volt valami rózsás.

Beszállítottak a Prenzlauer Berg-i baleseti kórházba, és megoperáltak, mert leszakadt a lépem. Hat hetet töltöttem egy földszinti kórteremben, amelynek az ablakai rácsosak voltak, de ennek semmi köze nem volt a Stasihoz. A szüleim hetente egyszer látogathattak meg. Nehogy fölizgassam magam, mondták az orvosok. Wolf gyakrabban jött, fölmászott az ablakrácsra, és beintegetett nekem. Már nem tudom, örültem-e neki vagy szomorkodtam miatta. De a képet az apámról a rácsos ablak mögött megjegyeztem. Ez az egyik legkorábbi emlékem. Ha a fal leomlása után Nyugaton az NDK-ról meséltem, mindig megemlítettem a rácsos ablakot. A nyugatiak imádták ezt a

történetet, mert pontosan olyan volt, amilyenek az NDK-t elképzelték. Gyerek, akit elütött a Stasi-autó, elválasztva a szüleitől, egyedül egy rácsos ablakú helyiségben.

Sok olyan gyerekkori emlékkép jut az eszembe, amelynek a jelentését csak később értettem meg. Volt egy utca Wandlitzban, amelyen nem járhattak autók, ezért ott biciklin, elengedett kormányval szalalomozhattunk. Az út egy bükkösön keresztül a Liepnitzseehez vezetett. Az erdőben zöldre festett fal állt, rajta táblák, „Vadmegfigyelő terület” felirattal. Wolf azt mondta, e mögött a fal mögött veszélyes, nagy állatok laknak. Oroszlánokra meg sárkányokra gondoltam, és mindig féltem egy kicsit, ha a Liepnitzseehez mentünk. Nem voltam benne egészen biztos, elég magas-e a fal ahhoz, hogy távol tartsa tőlünk a szörnyetegeket. Valamikor aztán Wolf elmagyarázta, hogy a nagy állatok emberek, akik az országot kormányozzák, és az erdei fal azért van ott, hogy megvédje őket tőlünk. Megjegyeztem, hogy ugyan ki félne tőlünk. Erre Wolf azt válaszolta, az emberek, akik abban az erdőben laknak, mindentől félnek. Volt a Liepnitzseeben egy félsziget, ahová nem mehetett be senki, mert állítólag csak Erich Honecker fürödhetett arrafelé. A mi fürdőhelyünk nem volt messze ettől a félszigettől. Nagyon szerettem volna látni, hogy néz ki Erich Honecker fürdőgatyában, de sosem tartózkodott ott. Üresen nyúlt el a nagy stég a napon. Anne úgy gondolta, Erich Honeckernek valószínűleg nincs ideje fürdeni, mert folyton vigyáznia kell, hogy minden rendben menjen az országban. Sajnáltam Erich Honeckert, mert az a félsziget tényleg nagyon szép fürdőhely. Egyszer átúszott két srác, hogy fölmászon a stégre. De mielőtt partot értek volna, megjelent két

géppisztolyos katona, és rájuk kiabált, hogy azonnal forduljanak vissza, mert a félsziget zárt terület.

Izgalmasan hangzott ez a „zárt terület”. A Balti-tengernél is volt ilyen. A májusi szünidőben sokszor elmentünk Prerow-ba, volt ott egy kemping a dűnék között. A nudista részt, ahová Anne és Wolf akart mindig menni, szögesdrót vette körül. Mögötte már a határvidék terült el. Egyszer, amikor rossz idő volt, két barátommal ástunk egy mély gödröt a homokban, nem messze a szögesdróttól. A lyuk végül nagyobb lett, mint mi magunk, kötéllel kellett hozzá, hogy kimásszunk belőle. Másnap aztán nagy volt az izgalom. Katonák álltak juhászkutyákkal a gödörnél, és tudni akarták, ki ásta. A srácokkal nem mondtunk semmit, és a katonák lapáttal betemették a lyukat. Wolf is izgatott lett. Azt mondta, a jövőben leszünk szívesek a gödreinket nem a kerítés mellett ásni, mert különben még azt gondolhatják a katonák, hogy át akarunk szökni Nyugatra.

Átszökni Nyugatra – ez volt az egyik kedvenc játékomban. Legalább négyen kellettünk hozzá. Hárman fölsorakoztak egy mászóka elé, ők voltak a határőrök. A negyediknek az volt a feladata, hogy a határőröket kicselezve megpróbáljon fölmászni a mászókára. Ha sikerült átjutnunk a másik oldalra, akkor azt kellett kiabálnunk, hogy „Nyugat!”, és akkor győztünk. Elmentünk egyszer az osztállyal a Brandenburgi kapuhoz. Nyolcéves voltam. A tanítónő meg akarta mutatni nekünk az „antifasiszta védőfalat”. Miközben a tanítónő a szocialista békeharcról tartott előadást, mi azon tanakodtunk, hogyan lehetne a legügyesebben átjutni. Darus kocsival, dobta be valaki;

vitórlázó repülőgéppel, mondta valaki más. Másnap honismereti dolgozatot írtunk *Miért kell megvédeni az államhatárt?* címmel. Anne eltette a harmadikos honismereti mappámat. Itt fekszik előttem a vonalas papír, rajta a rányomtatott kérdés. Ezt írtam alá: „Mert különben mindenki lelépne, és mert odaát fasiszták vannak.” Hármast kaptam rá. Mellette áll piros tintával a helyes válasz: „Hogy biztosítva legyen a béke.”

Amikor most fellapozom ezt a mappát, rögtön rám törnek az emlékek. Az iskolatászkám bűrszaga, az osztályfőnöknőm, Frau Pankratz frizurája, Griebisch igazgató hangja a hangszórón keresztül a zászlófelvonásnál, az első úttörő-igazolványom és a két paddal előttem ülő Peggy Sadzinsky arca. Vannak a mappában préselt levelek, egy cédula a házi sertés jellemzőivel, fotók Sigmund Jähnről és Walerie Bykowskiról, akik akkoriban jöttek vissza a világúrból, és ott van az úttörő-fogadalmam, amelyben kötelezem magam, hogy részt veszek a szocialista szolidaritási héten, és nem köpöm többet arcul Ninette Reinelt. Az egyik oldalon ez a felirat áll: *Mit értünk el az NDK alapítása óta.* Táblázatos felsorolás: „Minden az államé, az állam pedig mi vagyunk. Mindenkinek joga van kifejezni a véleményét a közéleti kérdésekről. Jó vagy nagyon jó élet. Nem kell félni a munkanélküliségtől. A kapitalistákat és a háborús uszítókat megfosztottuk a hatalomtól. Egyre több új lakás, szabad szombat.”

Más táblázatok is vannak még a mappában, amelyek megmutatják, milyen rossz dolguk volt régen a munkásoknak, és milyen remek ma az élet; hogy milyen szörnyű körülmények között tengődtek az emberek Oroszországban az októberi

forradalom előtt, és milyen paradicsomi lett a helyzet utána. Az egészet megtanultam, utána dolgozatot írtam belőle, aztán úgy, ahogy volt, elfelejtettem. Ahogyan a házi sertés jellemzőit meg a legismertebb lombos fa levelének formáját is elfelejtettem. A későbbi iskolai évek alatt sok más táblázatom is lett. A forradalmi helyzet három ismerve, a szocializmus fölényének tíz oka, az NSZEP első pártprogramjának öt pontja. Kedvetlen tanárok írták föl a táblázatokat a táblára, kedvetlen diákok körmölték le őket a füzetükbe, kedvetlen szülők írták alá a dolgozatokat. Ez volt a szocializmus, ahogyan én átéltem. Frázisok táblázatos formában.

A tanítási szünetekben *Bravo*-posztereket és *Duplo*-matricákat cseréltünk, és a *Gunsmoke* sorozat legutóbbi részét taglaltuk. Azt hiszem, senki nem gondolkodott el azon, hogy ez az egész hogy illik össze. Az amerikai tévésorozat, a nyugatnémet *Bravo*-poszter és a szocializmus fölénye. Valahogy mindenki számára világos volt, hogy létezik egy iskolai igazság meg az életbeli. Csak át kellett kapcsolni, mint a tévében.

Később elköltöztünk Karlshorstba, ahol nyugodtabb és zöldebb volt a környék, mint a Prenzlauer Berg negyedben. Kétlakásos házban laktunk, és volt egy kis kertünk. Fölöttünk Frau Kaiser élt, az övé volt a ház. Az iskolába csak egy úton kellett átmenni, ami a balesetem óta fontos volt Annénak és Wolfnak. Az új iskolában havonta egyszer zászlófelvonást tartottak. Nem sokkal a kezdete előtt fölveltük az FDJ-ingünket, és az NDK-himnusz utolsó taktusai közben már bújtunk is ki belőle. Azt hiszem, nem tiltakozásképp, csak mert irtó ciki volt FDJ-ingben lenni.

Még emlékszem, hogy Gerhard nagyapám mennyire meglepődött, amikor elmeséltem neki, hogy mennek a dolgok nálunk az iskolában. Azért került szóba, mert meglátta a nyugati nejlonszatyrot, amelybe rejtve az iskolatászkámba tettem az FDJ-inget. Gerhard mesélt nekem arról az időről, amit a Vörös Sólymokkal töltött. Ők is kék inget viseltek annak idején, és nagyszerűnek érezte, amikor a többiekkel együtt gyűlésre ment. Egy csapásra kék tengerré változtak: csupa hasonlóan gondolkodó, egymás mellett. Tetszett ez a „kék tenger” kép, de tudtam, hogy egy ilyen gyűléstől inkább megijednék.

Egy szép napon, 1982 novemberében iskolaigazgatónk, Frau Reichenbach berontott az öltözőbe. Épp véget ért a tornaóra. Frau Reichenbach szeme könnyben úszott, úgy mondta: „Valami szörnyű dolog történt, meghalt a szovjet főtitkár, Leonyid Brezsnyev.” Egy pillanatig csönd volt, de aztán vihogni kezdtünk, mert Kai Petzold meztelenül állt Frau Reichenbach mögött, és kétségbeesetten kereste az alsógatyáját. Frau Reichenbach nem értette, hogy mi van, csak a vihogásunkat hallotta, és dühösen kiviharzott az öltözőből. A következő óra tulajdonképpen matek lett volna, de Frau Reichenbach bejött az osztályterembe, és kijelentette: ez után az eset után mindenkinek dolgozatot kell írnia Leonyid Brezsnyevről. Eközben kiderült, hogy néhányan nem is tudják, ki az. Akkor Frau Reichenbach megint sírva fakadt, és azt kiabálta, hogy ennek még következménye lesz. De nem történt semmi, attól eltekintve, hogy néhány hónappal később megint meghalt egy szovjet főtitkár, de arról már nem értesítettek bennünket az iskolában.

Az osztályunkból néhányan minden héten hittanra jártak.

Egy olyan lány is járt, akibe egy kicsit szerelmes voltam, ezért elhatároztam, hogy én is megyek. Volt a templomban egy helyiség, amelynek a padlóját vastag szőnyeg borította. A helyiség közepén állt öt nagy gyertya, mi körbeültük őket, és hallgattuk Irene tiszteletes asszonyt, aki Jézusról szóló történeteket mesélt. Szép történetek voltak, mindenki feszülten figyelt, nem úgy, mint az iskolában. Az óra végén imádkoztunk, ami mindig kicsit kellemetlenül érintett, mert voltaképp nem hiszek Istenben. De volt az egészben valami vonzó, titokzatos. Elmeséltem anyámnak, ő pedig megijedt, mert nem értette, miért érdekel hirtelen a vallás. Észrevettem, hogy Annénak gondja van ezzel, és egészen belelovaltam magam a hittanba. Egyszer még este az ágyban is imádkoztam. Már nem emlékszem, mit mondtam, de nagyon izgultam, mert nem tudtam, nincs-e mégiscsak valaki, aki hallgat.

Hittanon Irene elmagyarázta, hogy felebarátunkat ugyanúgy kell szeretnünk, mint önmagunkat. Egy kövér kislány ült mellettem a párhuzamos osztályból, aki mindig irtóra izzadt, és a legjobb akarattal sem tudtam elképzelni, hogy ezt a kislányt szeressem. Más tanítások is furcsának tűntek nekem, amelyekről Irene beszélt velünk. Hogy nem szabad visszaütni, ha valaki verekedni kezd. Ennek ugyanúgy nem találtam értelmét, mint az iskolai szocializmustáblázatoknak. Keddenként volt a hittan, szerdánként meg az FDJ-délután. Hetedikben Frau Reichenbach igazgatónő elhatározta, hogy áttesz az FDJ-délutánt keddre, mert azt gondolta, hogy az iskolájába járó gyerekeknek döntenüik kell. Vagy templom, vagy FDJ. Ennek az lett a következménye, hogy kedden a fél osztály hittanra jött,

mire azonnal visszaállították az időpontokat. Irene csak annyit mondott, győzött a hit, bár én úgy véltem , inkább mi győztünk.

Hetediktől kezdve egyszer egy héten „termelőmunka” elnevezésű foglalkozásra mentünk egy fémüzembe, ahol gázfűtéshez gyártottak alkatrészeket. Ott valószínűleg nem tudták, mit kezdjenek velünk, ezért órák hosszat csavarokat kellett szortíroznunk, és miután végeztünk, az egészet újra összeöntötték, hogy a következő osztálynak is legyen dolga. Néhány sráccal aztán néha a fémüzem helyett a kiserdőbe mentünk, mindjárt a parkunk mögött. Az erdő szélén állt egy szovjet laktanya. Az előtte járőröző katonák papírszipkás cigit adtak nekünk, ami olyan erős volt, hogy nem tudtam letüdőzni. A katonák örültek, ha jöttünk. Azt mondták: „Haza messze, gyerek messze, asszony messze”, és mi megértettük, hogy rettentően magányosak lehetnek. Karlshorstban sok orosz élt. Rögtön felismertük őket, ha szembejöttek a járdán. Az asszonyok erősen ki voltak sminkelve, és még tavasszal is vastag prémsapkát viseltek. A férfiak homokszínű egyenruhát hordtak, általában túl nagy volt nekik. A katonák a kiserdőben néha lerészegedtek. Minket is megkínáltak pálinkával, de nem mertük megkóstolni. A karlshorstiak azt beszélték, hogy az oroszok olyan alkoholt isznak, amitől meg lehet vakulni. Egyszer szilveszterkor részeg orosz katonák gránátokat dobtak a tábortűzbe. Az a hír járta, hogy egyikük elvesztette mindkét lábát és karját. A többiek a feletteseik megverték és börtönbe zárták. Az emberek azt mondták az orosz katonákra: szegény ördögök, mégis örülnek, hogy Karlshorstban lehetnek, mert Oroszországban még rosszabb dolguk lenne. Nem értettem,

hiszen az oroszok megnyerték a háborút. Mentek azok a filmek a tévében, amik a Vörös Hadsereg dicső harcát mutatták be. Tudtam, hogy Hitlert az oroszok nélkül nem győzték volna le, és hogy ők szabadítottak fel bennünket. De a karlshorsti katonák nem úgy néztek ki, mint a győztesek.

Tizenöt éves koromban a fiúknak az osztályunkból előzetes katonai kiképzőtáborba kellett menniük. A lányok otthon maradhattak, és egészségügyi tanfolyamra jártak. Anyám szörnyűnek találta, hogy már ilyen korán katonáskodásra kényszerítenek. Szerzett orvosi igazolást, hogy alkalmatlan vagyok. Csakhogy nekem kínos volt, hogy otthon maradjak a lányokkal. El akartam menni a táborba, és addig győzködtem Annét, míg el nem engedett. Egy Berlin-közei barakkfaluba kerültünk. Első nap a holminkat be kellett zárnunk egy szekrénybe, zöld egyenruhát kaptunk, és közölték velünk, hogy az elkövetkező két hét alatt férfit faragnak belőlünk, amit egész klassznak találtam. Persze akkor még nem tudtam, hogy a férfiak reggel hatkor kelnek és három kilométert futnak, mielőtt megreggeliznének. A nap hátralevő részében az erdőben kúsztunk, megtanultunk egyszerre menetelni, és megvédeni magunkat az atomvillanástól. Egészen egyszerű a dolog: csak le kell hasalni, sátorponyvát húzni magunkra, és akkor már nem is történhet nagy baj.

A művezető tanárunk, Herr Krück, aki elkísért bennünket a honvédelmi táborba, olyan embernek bizonyult, akinek a rend és a fegyelem a mindene. Esténként fényesre kellett suvikszolnunk a fekete katonacsizmánkat, össze kellett hajtogatnunk az egyenruhánkat, és jelentést kellett tennünk az ágyunk előtt

álva. A normál életben Herr Krück csöndes kis ember volt, kék köpenyben ült az üzemcsarnokban, és boldog volt, ha békén hagyták. Most úgy peckeskedett, mint egy tábornok, és nyers parancsokat osztogatott. Eszembe jutott, milyen vígan lóghattam volna Berlinben a lányokkal, és megesküdtem, hogy attól fogva hallgatok anyámra. Kétszer egy héten politikai tisztek jöttek a néphadseregtől, és tájékoztattak bennünket a katonai helyzetről. A tisztek bemutatták nekünk a lehetséges frontvonalakat és háborús forgatókönyveket. A latolgatások kiindulópontja mindig az imperialista NATO-csapatok éjjeli rajtaütése volt. Addig nem tudtam, hogy ilyen sok ellenségünk van, akik mind arra várnak, hogy elpusztítsanak bennünket, mihelyt gyengének látszunk. Az egyetlen ok, hogy még nem támadtak meg minket, az, jelentették ki a tisztek, hogy csapataink erősek. Ám ez az erő nem magától értetődő, az NDK-nak épp most, ezekben a nehéz időkben lenne nagy szüksége fiatalokra, akik készek megvédeni az országot. Listákat osztottak ki, amelyekre fölíratkozhattunk, hogy önkéntesként hosszabb katonai szolgálatot teljesítsünk. Nem tudom, azért-e, mert előtte két hétig kúsztam egyenruhában a földön, vagy azért, mert a politikai tisztek olyan kedvesen és komolyan beszéltek velünk, de tényleg eljátszottam a gondolattal, hogy aláírom. Csak aztán eszembe jutott: három év katonaság azt is jelentheti, hogy a határra küldenek, és azt semmiképp nem akartam.

A honvédelmi tábor utolsó előtti napján lőhattunk géppisztollyal. Mindenki öt töltenyt kapott, a fegyvert egyes lövésre kellett állítanunk, és egy kábé ötven méterre álló katona képe volt a célpont. Úgy izgultam, hogy mindegyik lövésem mellé

ment, mégis büszke voltam. Miután hazaértem, beszámoltam Wolfnak a lőgyakorlatról. Ő bedühödött, mert nem tudta, hogy ilyen veszélyes dolgokat művelünk a táborban. Mondtam neki, hogy nyugodjon meg, klassz volt, de ő berohant másnap az igazgatónőhöz, Frau Reichenbachhoz, és azt ordibálta, hogy ez a rohadt iskola fegyverhasználatra kényszeríti a tanulókat. Ettől viszont Anne lett ideges, mert épp akkor folyt a válogatás, hogy kit javasolnak továbbtanulásra érettségít adó középiskolában. „Most elbaltáztad a fiad jövőjét” – mondta. Mire Wolf azt válaszolta, hogy a kibaszott állam az, ami elbaltázza a gyerekek jövőjét.

A szüleim révén már korán megtanultam, mi a pálya. Csak az volt kicsit zavaró, hogy ritkán értettek egyet egymással. Wolf azt mondta, az NDK azoknak a funkcionáriusoknak a diktatúrája, akik elárulták a szocializmus ügyét. Anne úgy gondolta, hogy nyilván vannak problémák, de azért legyőzhetőek. Ha politikai dolgokról beszélgettem velük, az többnyire úgy végződött, hogy összevesztek egymással, és ennek során Wolf álláspontja jelentősen radikalizálódott. „Bűnös államot” meg „börtön-NDK”-t emlegetett, Anne pedig figyelmeztetően rászólt, hogy azzal csak ront a helyzeten, ha ilyesmiket mond nekem. Pedig én már nagyjából pontosan tudtam, hol mit kell mondanom ahhoz, hogy ne sodorjam bajba magam. Állampolgári ismeretekből mindig ötöst kaptam, hisz ott voltak a táblázatok. Elmentem az FDJ agitatori találkozójára, otthon meg a *Der Spiegel*t olvastam, amit anyám titokban néha hazahozott a szerkesztőségéből. Büszke voltam rá, hogy a szüleim beavatnak a titkaikba, és vigyáztam, hogy a tanáraim ebből ne vegyenek észre semmit. Anyám főleg a

történelmi összefüggéseket magyarázta el, mert neki az volt a legfontosabb. Azt mondta, szeretné, ha nekem jobb dolgom lenne, mint neki, ha már azelőtt tudnám az igazságot, mielőtt mások hazugságokkal kezdenék tömni a fejem. Tudtam például, hogy 1953. június 17-én munkásfelkelés tört ki Kelet-Berlinben, amit a szovjet katonaság vérbe fojtott. Az iskolai dolgozatban viszont azt írtam, hogy ellenforradalmi provokátorok és nyugati ügynökök akartak ártani az NDK munkásosztályának. És ehhez még csak erőt sem kellett vennem magamon, nem éreztem magam árulónak vagy gyávának, mert csak azt mondtam, amit a többiek hallani akartak tőlem.

Talán azért, mert ez az egész voltaképp nem volt fontos nekem. Legalábbis ahhoz, hogy kockázatokat vállaljak vagy hogy hátrányok elviselésére is hajlandó legyek. Ma már tudom, mennyire szenvedett Anne minden térdhajtás, minden kompromisszum miatt, mert ő valóban elkötelezte magát az NDK és a változás mellett. Minden hazugság vereség volt a számára, mert ő őszintén szerette ezt az államot. Még az apám is azt mondja, mindig abban reménykedett, hogy történik még valami ebben az országban, mert sosem teljesen reménytelen a helyzet. Én máshogy éreztem. Nekem nem volt semmilyen kapcsolatom ezzel az állammal. Mindazok után, amiket a szüleim meséltek az NDK-ról, mindazok után, amiket a saját szememmel láttam belőle, abszolút közömbössé vált a számomra. Nem hiszem, hogy ez tudatosult bennem annak idején, de ha ma visszagondolok rá, föltűnik, hogy én semmit sem éreztem ez iránt az ország iránt. Se gyűlöletet, se szeretetet, se reményt, se csalódást. Csak egyfajta tompa közömbösséget.

Talán furcsán hangzik, hiszen mindenki érez valamit a hazája iránt. Csakhogy én elválasztottam a hazaszeretetet az NDK-tól: a nyírfa a basdorfi nyaralónk előtt, a fürdőhelyünk a Liepnitzseenél, a karlshorsti Seepark, az utca, ahol születtem, számomra teljesen függetlenek ettől az államtól. Az NDK nekem az igazgatónőm, Frau Reichenbach, a május 1-jei tribünön álló funkcionáriusok, a szász nyelvjárásban beszélő rendőrök és az esti híradó bemondója volt. Az NDK nekem a tilalmakat, az idióta szabályokat, a „Kezeskedem a termékemért” vagy „Ahogy ma dolgozunk, úgy élünk holnap” feliratú vörös, utcai transzparenszeket jelentette. A szüleim megtanítottak rá, hogy minél kevesebbet érintkezzem ezzel az NDK-val, hogy távolságot tartsak tőle. Nem kellett erről beszélnünk, annyira egyértelmű volt. Láttam, hogyan él Anne és Wolf, hogyan tartja távol magát az államtól. De hogy mennyire kötődött Anne az NDK-hoz, azt igazából csak ma értettem meg. Azt mondja, ez az érzés annyi fájdalmat okozott neki, hogy nem akarta nekem továbbadni.

Anne mindig őszintén és komolyan beszélt velem. Mint egy felnőttel. Nem próbált meggyőzni, azt akarta, hogy tudjam, értsem, helyre tudjam tenni a dolgokat. Egyszer meséltem neki a honvédelmi táborban rám törő érzésről, amikor nem sok választott el attól, hogy aláírom a hosszú időre szóló sorkatonaságot. Nagyon furcsa érzés volt, egyfajta kívánság, hogy tartozzam valahová. Ma azt mondanám, arra vágytam, hogy megérkezzem az NDK-ba. Anne akkor azt mondta, hogy többféleképpen lehet élni ebben az országban. Lehet együttműködni és lehet ellenállni. Lehet egy kicsit együttműködni és egy kicsit ellenállni. Anne azt ígérte, mindig

támogatni fog, akárhogy döntök is, de azzal legyek tisztában, hogy annak, aki komoly ellenállásra szánja el magát, nagyon erősnek kell lennie. Meg hogy nem olyan egyszerű kiszállni, ha az ember korábban együttműködött. És akkor szomorúan rám nézett. Talán arra gondolt, milyen abszurd, hogy ilyesmiről beszélget a saját fiával.

Mindezek olyan pillanatok, amelyek most, elmesélve telnek meg olyan jelentéssel, amilyennel annak idején egyáltalán nem rendelkeztek. Az az igazság, hogy az életem általában egészen normális mederben folyt. Olyan normális volt, mintha Hamburgban vagy Bonnban laktunk volna. Olyan normális, hogy az NDK-ról simán megfélelkezhattünk. Az élet otthon, a kertben, a tengernél, a barátoknál, a focipályán zajlott. Arról szólt, hogy leugrunk a mászókárról, horgászunk, elszívjuk az első cigit, és smárolunk a parkban egy lánnyal. Később, amikor már nem tudtam ilyen könnyen kitérni az NDK elől, amikor túl közel jött hozzám, kezdtem más szemmel nézni az országot.

18. Apróságok

1976 telén Annéhez és Wolfhoz látogató érkezik, aki a Nemzeti Néphadsereg Felderítési Osztályának munkatársaként mutatkozik be. Rainernek hívják, Wolf azt mondja, első pillantásra rokonszenvesnek tűnt neki. Rainer kijelenti, hogy informálódtak, és tudják, hogy Wolf kritikus, de elkötelezett állampolgár, lenne ezért hozzá egy kérdése. Rainer mesél a munkájáról, a nyugati ügyfeleiről, akik informálják a szervet az NSZK katonai helyzetéről. Azt mondja, fontos információk ezek, hogy megvédjék az NDK-t a támadásoktól. Hogy megőrizték a békét. A nagy kockázatot vállaló elvtársaknak segítségre lenne szükségük, mondja Rainer. Voltaképpen egy apróságról lenne szó, de a sok apróságból végül valami nagy dolog kerekedhet. Szóval az a kérdése, Anne és Wolf rendelkezésre bocsátaná-e a családi postaládát, ha a nyugati elvtársak valami fontos hírt küldenének. Anne megkérdezi, mégis hogyan történne ez, és Rainer elmagyarázza, hogy nem lenne más teendőjük, mint őt fölhívni, ha ismeretlen feladótól, az NSZK-ból érkezett levelezőlapot találnak a postaládájukban. És akkor ő eljönne a levelezőlapért.

Ebben a pillanatban történik valami, amit Anne és Wolf mind a mai napig nem tud megmagyarázni: nem utasítják el a kérést, haboznak, hajlandók elgondolkodni rajta és még egyszer

találkozni Rainerrel. Amikor Wolf kikíséri Rainert, azt mondja, hogy ez a legkevesebb, amit az ember megtehet. Olyan szívélyesen búcsúznak el egymástól, mintha barátok volnának.

A következő látogatáskor Rainert elkíséri az egyik kollégája. Az megkérdezi, telefonálhatna-e Nyugatra, sürgős ügyben. Anne és Wolf úgy érzi, hogy lerohanják őket, de nem merik visszautasítani. Rainer kollégája bejelenti a hívást a telefonközponton keresztül, de nem jön létre a kapcsolat. Utána egy darabig nem hallanak Rainerről, levelezőlapokat sem kapnak. Néhány héttel később Rainer újra telefonál, és megkérdezi, megkaphatná-e a lakás kulcsát, hogy a kollégái akkor is telefonálhassanak, ha senki nincs otthon. Wolf ma azt mondja, hogy ezen a ponton fogott gyanút. Amikor Rainer még egyszer rákérdez a kulcsra, Anne nemet mond, arra hivatkozik, hogy már egészen másról van szó, mint amiben megállapodtak. Legnagyobb meglepetésére határozott fellépésének nem lesz semmilyen következménye. Rainer még egyszer eljön. Alá kell írniuk egy dokumentumot, amelyben kötelezik magukat, hogy titokban tartják a kapcsolatfelvétel tényét. Utána mindennek vége.

Vajon mi történt a szüleimmal 1976 telén? Mi vitte rá őket arra, hogy olyasmit tegyenek, amit tulajdonképpen nem akartak? Mindkettőjük számára kínos a történet, mert annyira megmagyarázhatatlan, és mert annyira nem illik a magukról kialakított képbe. Különösen a lázadó Wolf számára kínos, aki sosem félt megtenni, amit helyesnek gondolt, és aki ma is csodálkozik saját magán. „A gyenge pontomra tapintottak, tudták, hogy nem fogok nemet mondani – magyarázza. – A

pasas rendesnek és diszkrétnek tűnt, nem volt veszélyérzetem. Azt gondoltam, hogy ha nem lépünk le Nyugatra, akkor tennünk kell valamit ott, ahol élünk.” Anne azt mondja, hogy elsősorban megkönnyebbült, amiért nem akartak tőlük többet. Ha arra akarták volna kérni őket, hogy figyeljenek meg másokat, azt azonnal elutasította volna. De hogy nyugati felderítőknek segítsenek, azt tulajdonképpen rendben lévőnek találta. „Talán attól is féltünk, hogy ellenségnek fognak tartani, ha nem egyezünk bele” – mondta.

Már nem tudom pontosan, mikor mesélték el nekem először a szüleim ezt a történetet. A fal leomlása után történhetett. Stasi-ellenőrzésekről volt szó, és Anne úgy vélte, kezdeményező módon kell eljárniuk a saját ügyükben, nem szabad semmit elhallgatniuk. Anne Stasi-aktájában van egy személyiségprofil Wolfról, amelyet a Nemzetvédelmi Minisztérium Felderítési Osztálya az első kapcsolatfelvétel előtt készített: „Az NDK-hoz való viszonyulása alapvetően pozitív. Aktívan részt vesz lakóterületének társadalmi munkájában, és ezzel nagymértékben hozzájárul a lakóközösség megerősítéséhez. Kiemelkedő politikai-társadalmi eseményeknél készségesen rendelkezésre állt. L. még nem tagja egyetlen pártnak sem. Feleségével harmonikus házasságban él, rendezett családi körülmények között. Két közös gyermekük van. L.-re egy hivatalos megjegyzés kapcsán lett figyelmes a Felderítési Osztály.”

Nyilvánvalóan olyasmit láttak Wolfban, amit ő maga addig nem akart látni. Azt az oldalát, amelynél fogva elkapták, ahol csak egy kicsit kellett megkapargatni, hogy előtűnjön valami.

Indíttatás volt benne arra, hogy tegyen valamit, hogy elkötelezze magát, ne mindig csak valami ellen legyen, hanem egyszer végre valamiért is. Ha az elvtársak kicsit is ügyesebbek lettek volna, ha a követeléseikkel nem riasztották volna el, akkor Wolf talán többre is hajlandó lett volna, mint gondolta.

Ez a történet a postaládával meg a telefonálással valószínűleg csak teszt volt, látni akarták, milyen messze lehet elmenni Annénál és Wolfnál. A szüleim aktáját később átadják a kémelhárításért felelős, II-es Stasi Főosztálynak. A Stasi is érdekesnek találja Wolfot. „Kritikus, de nem ellenséges” beállítódású, olvasható egy aktajegyzetben. Még egy beszervezési kísérletet tesznek. „A Nemzetvédelmi Minisztérium Felderítési Igazgatásának tapasztalatai alapján legendásítva kívántak nem hivatalos kapcsolatot létesíteni a házaspárral. Az időpont-megbeszélésre tett kísérletnél kiderült, hogy a házaspár nem hajlandó a konspiráció megtartása mellett beszélni az MfS-szel^[1]. Ragaszkodtak ahhoz, hogy az MfS hivatalos helyiségébe kapjanak idézést. Ennek során dekonspirálódott Wolf Leo Felderítési Igazgatósággal való kapcsolata, mert »vállalhatatlan tehertétel«-nek minősítette azt. Ilyen körülmények között nem került sor további kapcsolatfelvételre.”

Megpróbálom elképzelni, mi történt volna, ha Wolfnak nincs mersze lerázni a Stasit. Továbbment volna a dolog, lépésről lépésre. Apróságról apróságra. Sokan megtették, és legtöbbször nem is érezték, hogy valami rosszat tennének. Csak egy-két feljegyzés, egy-két információ, ami valószínűleg úgysem fontos. Amivel senkinek sem ártanak, ahogy mondani szokták. Nem

kellett feltétlenül alakoskodni ahhoz, hogy valaki a Stasinak dolgozzon. Pont olyan embereket kerestek, akik eltértek az átlagtól. Kis lázadókat, akik változtatni akarnak valamin, de nem tudják, hogyan fogjanak hozzá. Kis okostojásokat, akiknek a véleményére senki sem hallgat. Elképzelhető volt, hogy Wolf esetleg bedől nekik. Stasi-munkatárs lehetett volna, megőrizve saját magát. Kezdetben minden rendben is lett volna, csak utólag nem értette volna senki.

A Stasi-aktákban szerepel egy „illegális vitakör (csoportosulás)”, amelyen Anne és Wolf 1977 októberében és novemberében részt vett. A kör tagjai havonta egyszer összegyűlnek a szüleim egyik ismerősének lakásán Treptow-ban, és Anne ma azt mondja, nem tudta, hogy az ilyesmi illegális volt. Anne és Wolf kétszer megy el a találkozóra. „Pártunk és kormányunk politikája ellen irányuló újságírásról szolt a vita. Wolf Leo ennek során rendkívül negatívan lépett föl, ugyanis figyelmeztetett rá, hogy az MfS beépülhet az ilyen csoportokba” – olvasható egy jelentésben. Wolf tehát tudja, hogy nem egészen veszélytelen az ilyen vitakörökön való részvétel. És igaza van. Mint a szüleim később megtudják, a vitakör tíz résztvevője közül négy Stasi-besúgó. Ráadásul a nappali csillárján, amely alatt ülnek, poloskát helyeztek el. Micsoda felhajtás! Pedig minden teljesen ártalmatlan volt, mondja Anne, különben el se mentek volna. Wolf egyszerűen csak unalmasnak találta. Röviddel később a kör feloszlik, mert a vendéglátó megijed. Tartanak egy záróbulit, amin meglepően sokat fényképeznek. Néhány héttel később a Stasi jelentkezik Annénál. Mutatnának neki néhány fotót, tisztázni szeretnék egyes személyek kilétét, „nehogy

kicsússzanak a kezünkől”. Nyilvánvaló, hogy a Stasi még mindig úgy gondolja: a szüleim az ő oldalukon állnak.

Anne nem nézi meg a Stasi-fotókat. A vitakör vendéglátója két héttel később elveszti az állását a tudományos akadémián, áthelyezik a Városi Levéltárba, ahol rajta kívül már egy csomóan dolgoznak büntetésből. Annénak és Wolfnak nem esik bántódása. Csodálkozva figyelik mindezt, hiszen a vitakör valóban ártalmatlan volt. Egy barátnőjük magyarázza el nekik, hogy nem is arról van szó, miről beszélnek egy ilyen vitakörben. Már maga a csoportosulás is illegális. Tíz ember egy lakásban már államellenes bűntény.

Anne ekkortájt a *Horizont* nevű külpolitikai hetilap szerkesztőségében dolgozik. Tanulmányai befejezése után mindenképp oda akart kerülni. Úgy gondolta, ott végre megvalósíthatja a kompetens, megvesztegethetetlen újságírásról szőtt álmait. Ám csakhamar észreveszi, hogy a szerkesztőségben alig vannak újságírók. A legtöbben a párt- vagy a kormányapparátusból érkeztek, sok titkosszolgálati ember is van közöttük. A lap rovatvezetői közvetlenül a Központi Bizottság és a külügyminisztérium illetékes szakosztályai alá tartoznak. Ott dől el, mi jelenik meg és hogyan találják. Ahhoz képest, amivel Anne itt találkozik, a *Berliner Zeitung* egy liberális napilap volt.

Történik egyszer, hogy Anne ír egy cikket a kambodzsai Pol Pot-rezsim rémtetteiről. A cikket a Központi Bizottság visszatartja, mert Kambodzsza hivatalosan még forradalmi testvérországnak számít. Anne panaszt emel, megkérdezi, hogy az NDK valóban olyan diktátorokkal akar-e barátkozni, akik lemészárolják a népüket. A Központi Bizottságnál megértőnek

mutatkoznak, mégis hetekig visszatartják a cikket. Mígnem aztán jön egy telefonhívás. A cikket le kell hozni, méghezzá sürgősen. Anne megörül, azt hiszi, mégis érvényre jut az őszinte újságírás, amely tollhegyre tűzi a bűntetteket. De aztán megérti, hogy egyáltalán nem erről van szó. Egy héttel korábban ugyanis a kínaiak megtámadták Vietnámot, Kambodzsa pedig Kína támogatója. És mivel stratégiailag fontosabb szolidaritást vállalni Vietnammal, mint Kambodzsával, a cikk most már közölhető. Anne ismét egy kampány részének érzi magát. Arra gondol, mit mondogat folyton Wolf. Hogy ebben az országban minden hazugság és propaganda. Komolyan elgondolkodik azon, hogy fel kellene hagynia az újságírással.

Az utolsó lökést az a gyűlés adja ehhez, amelyen újra kell választani a szerkesztőség pártvezetését. Mint mindig, most is minden előre el van döntve. Amikor a gyűlés levezetője megkérdezi, akar-e valaki jelölteket javasolni, azok jelentkeznek, akiknek előzőleg megmondták, hogy jelentkezzenek. Egyszer csak Annénak az az ötlete támad, hogy javasolja egyik kollégáját, akit nagyra becsül. Mindenki meghökken, mert ilyen még nem fordult elő. A gyűlés levezetője nem tudja, egyáltalán elfogadhatja-e a jelölést, úgyhogy szavaznak róla. Tizenhárom kolléga spontán úgy dönt, hogy támogatja Anne javaslatát. A többség azonban ellenzi, és minden úgy marad, ahogyan eltervezték. Anne számára ezzel a dolog lezárult, csak hogy egy hónappal később a következő pártgyűlésen megjelenik egy ember a Központi Bizottságtól, és mindazok, akik támogatták Anne javaslatát, egymás után fölállnak, és önkritikát gyakorolnak a pártfegyelem megsértése miatt. Önmagukat

vádolják, és méltatlan viselkedésükért büntetést kérnek. A legszörnyűbb annak a kollégának a viselkedése, akit Anne jelöltnek javasolt. Ő gyakorolja a legsúlyosabb önkritikát, megbocsátásért könyörög, és megígéri, hogy soha többé nem akar okosabb lenni a pártnál. A gyűlés végén a tizenhárom megtört ember leszegett fejvel és átizzadt ingben hagyja el a termet.

Csak később jut Anne tudomására, hogy rögtön a pártvezetőség-választás után vizsgálóbizottság alakult a Központi Bizottságnál, és minden elhajlót órákon át hallgattak ki. Puccsról beszéltek, a párt elleni merényletről. De Annét vajon miért nem hallgatták ki? Őt egyedül miért kímélték meg? Egy taktikai kérdésekben jártas kollégája magyarázza el neki később, hogy ez a módszer közkedvelt eszköz a provokátorok izolálására. Ha ugyanis mindenkit megbüntetnek, kivéve a provokátort, akkor a többiek soha többé nem akarnak közösködni azzal, aki bajba keverte őket. És tényleg: attól a naptól fogva egy megbüntetett sem áll vele szóba. Úgy néznek át rajta, mintha ott se volna.

19. Közbekiabálások

Wolf mindezt távolról nézi végig. Amikor Anne esténként beszámol a konyhában a gondjairól, ő csak kérdő tekintettel nézi, és föl sem tudja fogni, hogyan bírhatja ki Anne mindezt. A hazugságokat, a félelmet, ezt a különös világot, amit ő csak a felesége elbeszéléséből ismer. Nem érti, miért nem hagyja ott Anne az újságot, ezt a tébolydát. Próbálja fölrázni, bátorságot önteni belé, hogy valami másba merjen belekezdeni. De nem sikerül neki, képtelen elérni Annét. Olyan, mintha valami fal állna kettejük között, valami határ, amin nem tudnak átjutni. Ma azt mondja Anne, hogy a Wolf felől jövő nyomás csak nehezített a helyzeten. Olyan dolgokat védett meg Wolffal szemben, amikben már ő sem hitt. Elvből. Nem akarta lecserélni az apja véleményét a férjéével. Saját maga akarta eldönteni, mit kell tennie. Wolf azt mondja: „Mindig ott volt az NDK az ágyunkban.”

Karlshorsti házunkban Wolf műtermet alakított ki a padlástérben. Ott üldögél az íróasztala mellett, és olyan esti meséket ír gyerekeknek, amelyek az NDK televízióban mennek; vidám békákról, szőke királykisasszonyokról és tótágast álló medvékről szólnak. Orosz mesekönyveket illusztrál, Karl May-filmekhez készít plakátokat, és olyan képeslapokat rajzol, amelyeken Diótörők és Mikulások versengve hahotáznak.

Iskola után sokszor fölmentem hozzá. Wolf műtermében soha semmi nem változott. Ragasztó-, festék- és kávészag volt. Télen

irhamellényt viselt, nyáron pedig kék-fehér csíkos bútorszállító inget, amelyet egy munkaruhaüzletben vásárolt. Néha nála csináltam meg a házi feladatomat. Megnyugtató volt az acéltoll sercegése az akvarellpapíron, meg a rádióból halkán szóló zene. Azt hiszem, elégedett volt akkoriban. Történhetett odakint bármi, ott a padlástérben, az íróasztala mellett minden úgy volt, ahogy ő akarta.

A nyolcvanas évek elején Wolf saját művészeti projektekre fog. Levelezőlapokkal kezdi, amiket ő nyomtat, és elküldi őket a barátainak. A képeslapok az őt körülvevő világ kommentárjai. Közbekiabálások, életjelek szürkében és feketében. Az egyik 1983-as lapon építőkockákból emelt torony látható. A torony egyik lábát hurok veszi körül. A toronyóra mutatója nem sokkal tizenkettő előtt áll. Egy másik lapon egy ember addig rohan fejfel a falnak, míg a feje be nem törik. „Gondolatütköztetés” – áll alatta. Az 1985-ös újévi lapon egy NDK hálókocsi látható. Wolf „Jó utazást!” kíván. Egy lakótelepi ház homlokzatán az egyik ablak be van karikázva. A címe: „Lak-zárka”.

Hosszú az út a vidám Diótörőktől a betört fejig. A helyiség közepén maga körül forgó figura lóg. Az egyik falon utazók körvonalai, egy ajtó felé tartanak, amelynek belülről nincs kilincse. Ablakkereszt vet árnyékot, fekete varjak repdesnek a sötétben. Rács mögött csúcsos kalapos Stasi-megfigyelő les. „Ilyen sötétnek látja Leo a jelent” – olvasható a kiállításról szóló Stasi-jelentésben. Egy pankow-i galériában Wolf „nembeszélgetést” rendez két kartonfigurával. Fiatalember terpeszkedik el lazán keresztbe vetett lábbal egy széken, vele szemben szorongó apa ül, lábát maga alá húzva. Ez a kalapos,

szögletes szemüveges öregember akár az apja, Werner is lehetne.

Később aztán már nem elég Wolfnak, hogy ilyen rejtett jeleket küld. Cselekedni, változtatni szeretne. 1986 májusában újraválasztják a Művészegyesületben a szekcióvezetőket. Tartanak egy nagygyűlést a Szovjet Kultúra Házában a Friedrichstraßen. Wolf megbeszéli néhány alkalmazott grafikus kollégával, hogy saját jelöltlistát nyújtanak be. Abban a pillanatban, amikor az elnökség ki akarja hirdetni a hivatalos javaslatot, fölmegy a színpadra, és dobogó szívvel megteszi az ellenjavaslatát. Wolf kijelenti az összegyűlt művésztársak előtt, hogy egyszer már maguk is a kezükbe vehetnék a demokráciát. Változásról beszél, annak szükségességéről, hogy új emberekkel valami újat kezdjenek. Mindnyájan annyira meglepődnek, hogy a javaslatát egyhangúlag elfogadják. Wolf is meglepődik, amiért olyan könnyen ment minden. „Csak rá kellett fújni, és már össze is dőlt az egész. Micsoda élmény volt!” – mondja.

Azért annyira mégsem veszélytelen a dolog. Aki bele akar szólni a dolgokba, annak be kell szállnia a funkcionáriusok világába, és hamarosan felvetődik a kérdés, hogy voltaképp ki változtat meg kit. Wolf azt a megbízatást kapja, hogy tervezze meg az ünnepi színpadokat Berlin 750 éves fennállására. Ez az évforduló nem akármilyen esemény. Két világrend versenyének egyik csúcspontja, mert Nyugat-Berlinben is ünnepelnek. Az NDK kormánya számára fontos, hogy Berlin keleti részét az állam méltó fővárosaként mutassák be. Wolf pedig a „kirakati Kelet-Berlin” egyfajta főrendezője lett. Azt mondja, nem sokat gondolkodott, és nem is szólt bele a dolgába senki. Azt

csinálhatott, amit akart. Máig megtartotta a régi terveket. A színpadképek vadak és modernek voltak. Vörös, fehér és fekete formák kapcsolódnak egymásba, hasítanak át villámként a vásznon vagy kapcsolódnak össze hullámokká. Ez az erőteljes fellépés az ellentéte annak a komor NDK-világnak, amit Wolf a kiállításain mutatott be. Valahol a kettő között lehetett a világ, amelyben élt.

Wolf azért mégsem kapott teljesen szabad kezet. Az évfordulóra tervezett egyik plakátját nem nyomtatják ki. A plakát egy napszemüveget ábrázol, amelynek két lencséjében Berlin két fele tükröződik. Ez azért már túl messzire megy az elvtársak szemében. Két héttel az évforduló után a főpolgármester Berlin-díjjal akarja kitüntetni Wolfot a munkájáért, de ő nem megy el a díjátadóra. Érti, hogy átlépett egy határvonalat, túl közel került a hatalmasságokhoz. Behódolás és elhatárolódás között kényes az egyensúly. „A csábítás mindig jelen volt az életünkben – mondja Wolf. – Minduntalan felvetődött a kérdés, meddig lehet elmenni, mennyire lehet fájdalommentesen alkalmazkodni.”

20. Társak

1978 májusában Anne nem bírja tovább. Otthagyja a lapszerkesztőséget, és pályázik a Humboldt Egyetem egyik doktoranduszi állására. A történeti kutatás olyan a szemében, mint egy védett terület. Ma azt mondja: elmenekült a valóság elől. Munkájának témája a spanyol szakszervezeti mozgalom. Nem ő választotta, de úgy találja, kockázatmentes. Nem szeretne bajba keveredni. Anne a Marxizmus–Leninizmus Intézet könyvtárában dolgozik. Egyszer aztán olyan könyvet kér ki, amelyikre azt mondja a könyvtáros, hogy külön engedély kell az olvasásához. Anne megtudja, hogy a betiltott könyvek számára egész részleg van a könyvtárban. A professzornő, akinél Anne a doktoriját írja, megszerzi neki az engedélyt, és egy téli délutánon, 1979-ben, Anne először léphet be a „méregterembe”, ahol a veszedelmes könyvek katalógusa található. Legnagyobb meglepetésére a tiltott művek nem polgári történészek könyvei, hanem kivétel nélkül baloldali elhajlóké. Az egész trockista irodalmat összegyűjtötték itt, és hozzá a munkásmozgalom „eurokommunistának”, „opportunistának” és „revizionistának” bélyegzett teoretikusainak a műveit is. Azokat a könyveket, amelyektől a párt a legjobban tartott, amelyek ellen a legvehemensebben küzdött. Ez a titkos könyvtár úgyszólván az árulók sírkamrája volt.

Aki engedélyt kap, hogy bejusson a „méregterembe”, az azt

kér ki, amit akar. Nem ellenőrzik, hogy az írások részét képezik-e annak a tudományos témának, amin dolgozik. Anne amit csak tud, kikér. Mindaddig csupán névről ismert renegátok, hitehagyottak könyvei fekszenek előtte az asztalon. És mivel a doktorijával úgyszólván túl gyorsan halad, amint azt a kollégái megállapítják, arra használja az időt, hogy magába tömje a tiltott tudást. Trockijt, Buharint és Szolzsenyicint olvas. Eszmék és gondolatok egész kozmosza nyílik meg előtte. Olyan kérdésekre bukkan, amelyeket ő is gyakran fölteszt magában, és olyan válaszokra, amelyekről elakad a szava, mert annyira mások, mint amelyeken nevelkedett. Megérti, hogy azok a bizonyosságok és hittételek, amelyeket addig ismert, a marxizmus–leninizmusnak csak lehetséges interpretációi. Hogy a szocializmus számtalan más formában is elképzelhető. A megtagadott teoretikusok, akik nemegyszer az életükkel fizettek a gondolataikért, sokkal őszintébbnek és bátrabbnak tűnnek, mint a létező szocializmus ideológusai. Számukra a szocializmus nem pártidiktatúra, hanem egy új társadalomról alkotott mesés vízió, ahol a szabadság és a szocializmus nem áll egymással ellentétben. Minden egyes könyvvvel, amelyet elolvas, egyre erősödik benne az a meggyőződés, hogy az NDK a szocializmust inkább akadályozza, elárulja és torzítja. Anne számára ez egyszerre megkönnyebbülés és teher, mert azt ugyan tudja, hogy a jó ügyben hisz, csak épp nem a megfelelő országban él.

Anne tisztában van vele, hogy a családjában is van egy kitagadott, akit a hivatalos NDK történetírás „jobboldali árulónak” bélyegez. Nagyapja, Dagobert Lubinski az, anyja édesapja. Dagobert zsidó kommunista volt, Düsseldorfban élt, és

a *Freiheit* című pártújság gazdasági újságírója volt. 1928-ban több más társával együtt kizárták a Német Kommunista Pártból, a KPD-ből, mert nyíltan szembeszállt a párt politikájával. A családban nem sokat emlegetik a nagypapát. Áll egy fényképe a nappaliban, a nagy könyvszekrényben, és a kép egy kopasz, kerek drótkeretes szemüveget viselő embert ábrázol cigarettával a szája sarkában, aki öntudatosan néz bele a kamerába. Olykor-olykor Anne megtud róla egy-egy apróságot, ezeket aztán neki kell összeillesztenie. Tudja, hogy a nácik megölték Dagobertet 1943-ban Auschwitzban, és hogy előtte sokáig börtönben ült Düsseldorfban. Tudja azt is, hogy 1928-ban másokkal együtt csoportot alapított, amely a „Kommunista Párt Ellenzékének” hívta magát. A keletnémet történelemkönyvekben olyan szakadárokként emlegetik őket, akik „átálltak az osztályellenséghez”. „Opportunista elhajlók ellenséges machinációiról” szól a fáma, akiknek lekapcsolása és leleplezése után a párttörténet új fejezete vehette kezdetét – az egység és összetartozás ideje, amiről Anne azt tanulta, hogy történelmi előrelépés volt.

Ha Anne anyja Dagobertről beszél, már pár perc múlva a könnyeivel küzd. Gerhard egyáltalán nem akarja szóba hozni Dagobertet. Szenvedésekkel teli története olyan, mint egy sötét, titokzatos folt a családi krónikában. Annét mágikusan vonzza a nagyapja. Olyan közösséget érez önmaga és e között az idegen ember között, amelyet nem tud megmagyarázni. Többször is elhatározza, hogy komolyan foglalkozik majd a történetével, de sosem veszi rá magát. Mintha attól tartana, hogy Dagobert megváltoztatja az életét.

A nyolcvanas évek elején Anne megkapja anyjától azokat a leveleket, amelyeket Dagobert a düsseldorfi börtönből írt. Ezek a levelek jelentik Dagobert hagyatékát, ezekben fogalmazza meg utolsó gondolatait. „Őrizzétek meg a leveleket!” – írja újra meg újra. Talán már akkor tudja, hogy a fényképen kívül ez a levélköteg lesz az egyetlen, ami megmarad belőle.

Anne megtudja, hogy a „Kommunista Párt Ellenzéke” kiadott egy *Gegen den Strom* című lapot. Utánanézés a tiltott könyvek katalógusában, de nem talál semmit. Anne megkérdezi a könyvtárost, és kiderül, hogy létezik egy zárolt katalógus, amihez még a „méregterem” sem elég biztonságos. Ez a katalógus a könyvtárigazgató irodájában van, és egészen különleges engedély kell ahhoz, hogy akár egy pillantást is lehessen rá vetni. Ismét több hónapba és rengeteg győzködésbe kerül, míg Anne megszerzi a megfelelő engedélyeket. A könyvtáros, aki végül odaviszi neki a porlepte évfolyamokat az olvasóhelyére, azt mondja, hogy ezt a tételt már nagyon régóta nem kérték ki. Anne belelapoz az első számba, amely 1928 végén jelent meg. Csak szöveget tartalmaz, képek nélkül, időnként bekeretezett felhívást az olvasóhoz, mely szerint adakozzanak, hogy a lap továbbra is meg tudjon jelenni. A folyóirat jelszava: „Aki vissza akar jutni a forrásokhoz, annak árral szemben kell úsznia.” Annénak tetszik ez a mondat.

Keresi Dagobert nevét a mutatóban, de nem találja. A gazdasági rovatban leggyakrabban szereplő név Erich Lessing, sokszor E. L.-ként rövidítve. Egy helyen megjegyzést fűznek a névhez: „gazdasági tudósítónk Düsseldorfból”. Dagobert álnevet használt volna? Anne kikéri a düsseldorfi KPD lapját, a

Freiheitet, amelynek Dagobert dolgozott, amíg ki nem zárták a pártból. A gazdasági cikkeket ott is nagyrészt bizonyos E. L. jegyzi. Szóval ő az!

A lapokból Anne sok mindent megtud nagyapja élettörténetéről. Dagobert és a KPD összetűzésének kiváltó oka a Kommunista Internacionálé 1928. augusztusi határozata volt, amelyben a szociáldemokráciát kiáltják ki a kommunista mozgalom fő ellenségének. A szociáldemokraták legalább olyan veszélyesek és rosszak, mint a fasiszták, áll az iratban, amit egy moszkvai kongresszuson fogalmaztak meg. A kommunista munkásokat fölszólították, lépjenek ki a szakszervezeti szövetségekből, és hozzanak létre saját „forradalmi szövetségeket”. Dagobert jelen volt a moszkvai kongresszuson. Később egy cikkében „örülettel határos politikának” titulálja a határozatot, mert megosztja a munkásosztályt, és ezzel a nácik előtt egyengeti az utat. Sok elvtárs ugyanígy látta, és százával dobták ki őket a pártból annak idején azért, mert ragaszkodtak a saját véleményükhöz. Az ellenzék két vezéregyénisége Heinrich Brandler és August Thalheimer volt. Mindketten a KPD központjában dolgoztak a húszas években, és kötelezettségszegés miatt váltották le őket Moszkvából. Ők úgy gondolták, hogy a munkások többsége a Német Szociáldemokrata Párt, az SPD és a szakszervezetek támogatója, ezért fontos együttműködni velük. 1928-ig megtűrték a pártban az ilyen vélekedést, de a moszkvai kongresszus után megváltozott az irányvonal, amit a párt „bolsevizálódásának” neveztek. Ez nem volt más, mint a párton belüli demokrácia teljes leépítése. Addig, tudja meg Anne a régi lapokból, mindig élénk viták folytak a pártban. Különböző

frakciók véleménye ütközött anélkül, hogy ellenségnek kiáltották volna ki egymást. A kisebbségi álláspont képviselői, olvassa Anne meglepődve az egyik cikkben, ráadásul több időt kaptak, hogy részletesen kifejthessék az álláspontjukat.

Anne csodálkozik, hogy a demokráciának ez a formája valaha létezett a pártban. Ő csak az egyhangú vélemény kényszerét ismeri. Számára az ellenzék egyet jelent az ellenséggel. Dagobert még a régi pártot ismerte, ezért védte társaival együtt a nézeteiket az utolsó pillanatig. 1928 októberében elbocsátják Dagobertet a *Freiheit* szerkesztőségéből. Egy hónappal később kampány indul a lapban a „Brandler–Thalheimer-frakció ellen Becker, Rautenbach, Lubinski és Strobl elvtársak vezetésével”. Anne elolvassa a nagyapja elbocsátását tagláló cikkeket. Decemberben és januárban élesedik a hang. Már szó sincs elvtársakról. „Jobboldali likvidátoroknak” nevezik őket, akik „mérgezett fegyverrel földalatti bomlasztó tevékenységet folytatnak”. 1929. január 8-án Dagobertet „folytatólagos pártellenes frakciótevékenysége miatt kizárják a pártból”, amint azt a *Freiheit* kövér betűkkel mindenkinek tudtára adja. Ez egyébként ugyanaz az újság, amelynél Gerhard a háború után újságíróként dolgozott.

Ez a hangnem, ez az indulat, amivel „a munkásosztály ellenségeit” megbüntetik, ismerősnek tűnik Annénak. Ez ugyanaz a nyelvezet, ugyanaz a gyűlölettel teli, megsemmisítő retorika, amelyet ő maga is megismert az NDK szerkesztőségeiben. Csakhogy ezúttal egy családtagot pellengéreztek ki. Olyasvalakit, akiről tudta, hogy nem ellenség. Olyasvalakit, akinek az igaza bebizonyosodik, mert a KPD

stratégiája néhány év múlva valóban katasztrófához vezet. Szűk látókörű, szociáldemokrácia-ellenes politikájukkal a német kommunisták nagyban elősegítették Adolf Hitler felemelkedését. Bűnrészessé váltak. Hogy ezt a hibát később felismerték és nevén nevezték, még nem jelenti, hogy rehabilitálták volna azokat, akik a hibákat kezdettől fogva meg akarták előzni. Annénak eszébe jut egy német munkásmozgalom-történeti szeminárium, amelyen a professzor elmagyarázta neki, hogy a „Kommunista Párt Ellenzékének” mindezek ellenére nem volt igaza, mert vétett a párthatározatok ellen. A fegyelemsértés tehát minden másnál súlyosabb bűnnek számított.

Nagyapja alakja nem hagyja nyugodni Annét. Számára ő a bizonyíték arra, hogy jogosan lehet a másik oldalon állni. Hogy az állítólagos árulók olykor jobb elvtársak. Dagobert megszabadítja attól a félelmétől, hogy egyszer maga is árulóvá válhat. Dagobert amolyan kulcsfigura lesz Anne számára, aki lehetővé teszi számára a menekülést a „lojalitás börtönéből”. Ő maga nevezi így azt a mély érzést, amely oly sokáig odaláncolta ehhez az államhoz. Azt az érzést, hogy nem szabad ártani az NDK-nak, mert ez az a biztos kikötő, amely védelmet és nyugalmat ad üldözött szüleinek.

Anne ma azt mondja, azonosult üldözött szülei sorsával. Ez okozta a függőségét. De rátalált valakire, aki szintén családtag, szintén üldözött, szintén kommunista, mégis kiállt a meggyőződése mellett. Olyasvalaki, aki másfajta hős volt, mint az apja. Ennek a másik hősnek a segítségével talán sikerül felszabadítania magát. Az, ami addig gátolta – a történelem és a család –, segíthet neki abban, hogy rátaláljon a saját útjára.

1936. november 3-án Dagobertet reggel hat órakor a saját düsseldorfi lakásában tartóztatja le a Gestapo. Azzal vádolják, hogy illegális kommunista csoport tagjaként tevékenykedik. Az utolsó irat, ami róla szól, a halotti bizonyítványa, amelyet 1943 áprilisában az auschwitzi anyakönyvi hivatalban állítottak ki. Ebben igazolják, „hogy Dagobert Israel Lubinski újságíró 1943. február 22-én 6.45 órakor hunyt el Auschwitzban, a Kasernenstraßen.”

Dagobertet nem a politikai tevékenysége miatt deportálták Auschwitzba, hanem mert zsidó volt. Amikor Anne elkezd érdeklődni a sorsa iránt, Dagobert családjának is a nyomára akad: Breslauban, Prágában és Hamburgban éltek, és 1941 őszén valamennyien a litzmannstadti gettóban találták magukat. 1942 májusában az első transzportok egyikével a chełmnoi megsemmisítőtáborba kerülnek. Valamennyiüket elgázósítóautóban ölik meg. Anne mélyen megrendül, amikor ezt megtudja, mert elsősorban apja zsidó rokonainak a történetét ismerte, akiknek többsége még időben biztonságba került. Dagobert felesége, Charlotte életben maradt, mert árja volt, két lányuk, Nora és Hannah „elsőfokú keverékként” épphogy megúsza a deportálást. Csak most érti meg Anne, milyen félelemben élt az anyja, Nora hónapokon át, hiszen 1944 őszén rajta volt a deportálási listán, és nem tudta, elviszik-e. Egy westerwaldi agyagbánya-tulajdonos bújta. Felajánlotta neki, hogy elrejtőzhet a bányában, és szükség esetén élelemmel is ellátja. Egy nappal azután, hogy az amerikaiak behatoltak a Westerwald területére, a bányatulajdonos írásos igazolást kért Norától, hogy segített neki. A náci párt és az SA tagja volt. Egy

félzsidó megmentése megóvhatta a későbbi kellemetlenségektől.

Anne első ízben érzi magát egy zsidó család tagjának. Különös érzés. Történészként megszokta, hogy távolságtartással kezelje az eseményeket, de most őt is utoléri a történelem. Nem tudja, hová sorolja be magát a családban. Valahogy beletartozik, ugyanakkor kérkedésnek érezné, ha egy sorba állítaná magát a holtakkal. A szülei elfojtották a zsidó örökséget, még Dagobert, az ő újdonsült hőse sem akart tudni róla. Állítólag azt mondta a lányainak, hogy az asszimiláció az egyetlen út a zsidók számára Németországban. Anne elmegy a zsidó hitközség könyvtárába, és olvasni kezd. Megpróbálja távolságtartással kezelni a témát, annyira szorongatóak az érzései. Ám ahelyett, hogy kievickélne az érzések örvényéből, egyre mélyebbre süllyed bennük. A hitközségben más túlélők gyermekeivel is találkozik. Megérti, hogy nem lehet ezt az egészet csak úgy egyszerűen félretolni, hogy túl késő tárgyilagos, távolságtartó viszonyt kialakítania hozzá. Fogva tartja a saját története. Egyszer aztán megkérdezi tőle valaki, nem akar-e a hitközség tagja lenni. Azt válaszolja, épp azon van, hogy megszabaduljon egy másik hitközségtől. „Az is éppen elég egy életre.”

Eszembe jut, amikor Anne egyszer szembe jött velem Karlshorstban az utcán. Tizenöt éves lehettem. Amikor meglátott, elsírta magát. Átöleltük egymást, és elmesélte, hogy az Augustin pék mostohafia „hülye zsidónak” nevezte az öcsémet az iskolában. Fogalmam sem volt, honnét veszi az Augustin pék fia, hogy mi zsidók lennénk. Anne sem tudta, de nagyon foglalkoztatta. Néhány héttel később felolvasást tartott az öcsém

osztályában egy Auschwitz-túlélő zsidó fogoly visszaemlékezéseiből. Utána nagy csönd lett. Ez volt az első eset, amikor elgondolkodtam azon, mit jelent számomra a zsidó származás. Anyám elmagyarázta, hogy a zsidók mindig is illúziók nélküli emberek voltak, ezért a zsidó származást csak anyai vonalon tartják számon, nem pedig apain, mert hát sosem lehet tudni, ki a tényleges apa. Mivel az ő családjában csak a két nagyapa volt zsidó, belém már nem sok juthatott. A könyvben, amit Anne később a nagyapjáról megjelentetett, ezt írja arról, hogy mit jelent számára a zsidóság: „Talán a stigma érzete, a halottakra, a világban szétszórattakra való emlékezés és egy kis idegenség magammal szemben.” Úgy érzem, szép megfogalmazás.

1982 márciusában Anne káderellenőrzésre megy. Nem más ez, mint a hívő elvtársak rutinszerű gyónása. A helyszín a Humboldt Egyetem egyik szemináriumi helyisége. Vele szemben három pártvezetőségi tag ül. Anne úgy dönt, ezúttal mindent elmond. Úgy határoz, hogy akár a pártból való kizáratást is megkockáztatja. Szóba hozza mindazt, amivel nem ért egyet. A hazugságokat, a merev gondolkodást, a valamikor régen megmerevedett ideológiát. Kijelenti, hogy kételyei vannak. Hallgatja saját magát, a száját úgyszólván akaratlanul elhagyó szavait. Arra gondol, mindjárt valami szörnyűség fog történni. De nem történik semmi. Az elvtársak barátságosan mosolyognak, azt mondják, mindenkinek vannak kételyei és problémái. A lényeg, hogy a szíve mélyén szocialista maradjon. Úgy látszik, a dolgok alaposan megváltoztak, a párt engedékenyebb lett. Az is

egyértelmű, hogy senki sem fogja már kizárni a pártból. Ezt a lépést neki magának kell megtennie. De erre Anne már nem gondol. Megkönnyebbül, hogy elvtársnő maradhat akkor is, ha kinyilvánítja a véleményét.

Miután ledoktorál, Anne ajánlatot kap a *Neue Berliner Illustrierte* című laptól. Tulajdonképpen nincs már kedve az NDK sajtóban dolgozni, másfelől azonban mégiscsak csinálnia kell valamit. Elhatározza, hogy még egyszer, utoljára megpróbálja. De hamarosan kiderül, hogy nem megy, lélekben már nagyon eltávolodott. 1986 tavaszán cikket kell írnia a Marx–Engels-szoborról, amelyet a berlini tévétoronytól nem messze állítottak föl. A szobrot rondának, a szobrászt idiótának tartja. Összetákol valamit, de azt a néhány aspektust, amelyet érdekesnek talál, kihúzzák, és a címet is megváltoztatják. „A munkásosztály emlékezete” – áll a szöveg fölött. Amikor este eljön a szerkesztőségből, tudja, hogy a kompromisszumok ideje lejárt. Fölmond, és másnap otthon marad. Nem bírja tovább.

A karlsruhi lakásnak van egy szép, üvegezett verandája. Az ablakok előtt öreg hársfák állnak. Ezen a verandán akar most Anne dolgozni. Wolf padlódeszkákból polcot készít meg íróasztalt. Örül, hogy Anne végre otthon dolgozik, ahogy ő is. „Érzed ezt a szabadságot?” – kérdezi tőle, és Anne sírva fakad, mert annyira elveszettnek érzi magát. Tudja, hogy végleg körön kívül került, hogy nincs többé visszaút. Tudja, hogy magára van utalva, egyedül maradt a kis világában. Természetesen azt csinálhat, amit akar, de mit is akar tulajdonképpen? Eltart egy ideig, amíg elhatározza, hogy könyvet ír Dagobertről. Végül is a nagyapja tehet róla, hogy ő már nem bírta tovább. A szülei

könyvespolcáról származó fénykép most az íróasztalán áll. A megtagadott nagyapa lett az új társa.

21. Hitvallások

Két héttel azután, hogy Wolf leordította az igazgatónőmet, Frau Reichenbachot a géppisztoly miatt, megkaptuk a hírt, hogy a továbbtanulási kérelmemet elutasították, ami Wolfot nagyon elszomorította, mert meg volt róla győződve, hogy az ő hibája. A kerületi iskolatanács levelében ez állt: „A jelentkezők között sok tanuló lényegesen jobb teljesítményt nyújt, amihez példás magaviselet is társul.” Az volt a rendszer, hogy az osztály két legjobb tanulója mehet tovább az érettségit adó középiskolába. A mi osztályunkból Christiane és Sven, akik tényleg jobbak voltak nálam. Oroszból és matekból engem csak hármásra értékelték, a magatartásomat pedig „rossznak” minősítették. Anne ennek ellenére fellebbezett. Kijelentette: nem hagyhatja, hogy ez az állam munkást csináljon a fiából. Az iskolatanácsnak azt írta, hogy Erich Honeckernél fog panaszt emelni, ha nem engednek továbbtanulni. De az iskolatanácsot ez nem hatotta meg. Maradt az elutasítás, én pedig megkértem anyámat, hogy ne írjon Erich Honeckernek, mert úgy gondoltam, hogy a főtitkárnak esetleg fontosabb dolga is akad, mint hogy az én továbbtanulásommal foglalkozzon.

Ez az ügy a továbbtanulással mindannyiunkat nyomasztott. Én nem tudtam, mihez kezdjek az iskola után, Anne rájött, hogy ez az ország nem megfelelő a gyerekei számára, Wolf pedig még mindig magát hibáztatta. Először éreztem a bőrömon az állam

erejét: egyszerűen eldönthette, ki milyen életutat választhat. Most először gondolkodtam el azon is, melyik lehet akkor az én utam. Addig minden szabályozott és világos volt, de most hirtelen döntenem kellett.

Aki nem ment tovább az érettségiig, annak tizenhat éves korában valamilyen szakmát kellett tanulnia. A semmittevés tilos volt az NDK-ban. Tulajdonképpen vegyész szerettem volna lenni, mert érdekelt a kémia, és annak semmi köze a politikához. De az is lehet, hogy csak azért érdekelt ez a foglalkozás, mert a barátom, Sven szintén vegyész akart lenni. Anne és Wolf utánajárt a dolognak, és bejuttatott vegyészlaboráns-tanoncnak a tudományos akadémiára. Az volt a terv, hogy aztán később a munkahelyem javasoljon majd egyetemi továbbtanulásra. Előbb azonban el kellett végeznem ezt a képzést. A gyakorlati részt Adlershofban tartották, a Berlini Állami Vegyi Üzemben. A foglalkozás reggel hétkor kezdődött, otthonról hatkor kellett indulnom. A Karlshorstból Schöneweidébe tartó villamos kora reggel annyira zsúfolt volt, hogy úgy kellett felnyomakodnom rá. Addig nem is tudtam, milyen sok ember kel útra ilyen korán. A legtöbbjük munkás volt, az Oberspree Kábelüzembe mentek sápadt arccal, semmibe meredő tekintettel. Egyeseknek sikerült állva aludniuk. Egy év elteltével már nekem is ment. A legrosszabb a téli időszak volt, amikor reggel még koromsötét volt. Az üzem kapujától nem volt épp veszélytelen eljutni a termelőcsarnokba. Rozsdás csövekből rossz szagú gáz szökött ki, az utakon patakokban folytak a maró anyagok. Ha éppen inzulint gyártottak cukorbetegek számára, rothadó sertésplacenta bűze terjengett. A mester ragaszkodott a pontossághoz, és mivel

nekem rendszerint nem sikerült pontosan érkeznem, büntetésből ki kellett sikálnom a nagy keverőüstöt.

A váltás a védett gyerekkorból az NDK valóságába igazi sokk volt a számomra. Elveszettnek éreztem magam, nem találtam a helyem. A többiek jártak a fejemben, akik érettségizhettek, és a fűtött, tiszta osztálytermek, a könyvek. Meg a büszkeség, amit érezhettek, hogy a legjobbak közé tartoznak. Néztem a sűrke vattakabátot viselő kollégákat, a mészköportól kifakult fákat, az üzem fölött elterülő füstfelhőt. Ez a valóság annyira valószínűtlennek, olyan szörnyen szegényesnek és rémesnek tűnt! Nem akartam ebben az üzemben dolgozni, nem akartam tovább vegyész lenni, csak el akartam menni innét. Elkényeztetett gyerek voltam, akinek meg kellett tennie az első önálló lépéseit, és mindjárt az elején megbotlott. Egyszer csak megértettem, hogy a szüleim világának milyen kevés köze van ahhoz, ami ebben az országban történik. Hogy ebben a szellős, meleg, értelmiségi háztartásban milyen jól elzártak a valóságtól. Megértettem, miért volt olyan fontos az apámnak, hogy otthon dolgozhasson, miért akarta az anyám mindenáron megakadályozni, hogy munkást csináljanak belőlem. A szüleim barátai fényképészek, festők, formatervezők, építészek meg orvosok voltak. Mind jó messze éltek az NDK-beli hétköznapioktól, jó messze a dolgozó tömegektől, akik az országot mozgásban tartották. Úgy éreztem magam, mintha kitaszítottak volna, mintha száműztek volna a valóságba.

A szakiskola is másmilyen volt, mint ahogy elképzeltem. Az állampolgári ismereteket oktató tanár, Herr Thumm, egy szakállas, testes ember, akinek a másik tárgya a testnevelés volt,

fontosnak tartotta, hogy fejből megtanuljuk azt a sok hülyeséget, amit előadott nekünk. Elvárta, hogy valljunk hitet, és akinek megbicsaklott a hangja, az megkeserülte, mert Herr Thumm párttitkár is volt egyben, és egyik kollégája sem mert ellentmondani neki. Engem Herr Thumm hamar ellenséggé nyilvánított, mert egyszer bevallottam, hogy a nyugati tévék műsoraiból tájékozódok. Vitákat kezdeményezett, és olyan ügyesen csűrte-csavarta a szót, hogy egy ponton túl nem tettem mást, mint hogy feltárjam igazi, illojális gondolataimat. Olyankor diadalmasan bólintott, mint a rendőr, aki épp tetten ér egy betörőt. A szeme résnyire szűkült, és azt mondta: „Leszel te még kicsi, olyan kicsi, mint Hüvelyk Matyi!” – és fölemelte a húsos hüvelykujját. Még ma is eszembe jutnak ezek a beszélgetések, elképzelem, hogy ha újra lefolytatnánk őket, én a szakállas képébe vágnám megacélozott érveimet. Képzeletemben Herr Thummnak okfejtésemtől eláll a szava. Annak idején persze inkább fordítva volt: én kuksoltam ott némán, a könnyeimmel küszködve. Sikerült megfélemlítenie, és tényleg kisebb legény lettem.

Anne azt tanácsolta, hogy érettségizzem le estin. Ezt tulajdonképpen csak az tehette meg, akinek volt már szakmája. Kivételes esetekben azonban tanoncokat is felvettek. A treptow-i népfőiskola igazgatónöje megkérdezte, hogyan akarom a kettőt összeegyeztetni: a szakiskolát meg az érettségit. „Nem fogja bírni” – mondta nekem. Én azonban legalább meg akartam próbálni. A szakképzés reggel héttől délután négyig tartott, öttől tízig pedig az érettségifelkészítő. Őszintén szólva ma már én sem tudom, hogy bírtam három évig. Mindenáron vissza akartam

jutni a régi világba, és hát az nem ment érettségi nélkül.

Az első napon, 1987 tavaszán, annyira tele volt az osztályterem a népfőiskolán, hogy nem volt elég pad. A fizikatanárnő azt mondta, ne aggódjunk, legkésőbb egy hónap múlva mindenki egyedül fog ülni a padban. Igaza lett. Minden héten kevesebben lettünk, míg végül tizenöten maradtunk. Az állampolgári ismereteket oktató tanárt Eckinek hívták, ragaszkodott hozzá, hogy így nevezzük. A nyugodt tekintetű, szakállas Ecki szandált viselt vastag gyapjúzoknival. Az első órán egy Heine-idézetet írt föl a táblára:

*Egységes lesz a gondolat
s a szívek és az orcák;
s ez kell nekünk: kívül-belül
egységes Németország.*^[2]

Egész órán erről a mondatról vitatkoztunk, erről a mondatról, amely annyira veszélyesnek tűnt nekem, hogy le sem mertem írni a füzetembe. Addig még sosem gondolkodtam el azon, megtörténhet-e valaha is az ország újraegyesítése. Hiszen ez azt jelentette volna, hogy az NDK-nak valahogy el kell tűnnie, és azt nem tudtam elképzelni. Ecki elmagyarázta, a filozófiában fontos elképzelni az elképzelhetetlent, különben leragadunk a jelenben. „Szóval legyünk most filozófusok, és képzeljük el, mi jöhet az NDK után.” Úgy éreztük magunkat, mint akiket áramütés ért, mert ilyen állampolgáriismeretek-órát még nem pipáltunk. Ecki táblázatot rajzolt a táblára. Soroljuk föl neki az NDK előnyeit és hátrányait, azokat a dolgokat, amik egy perc alatt eszünkbe

jutnak. A második hasáb üres maradt. „Úgy látszik, ez egy tökéletes ország” – mondta Ecki, majd a hátrányok rovatba fölírt: „A diákok nem merik kimondani, mit gondolnak.” Ezt nem hagyhattuk annyiban, és hosszasan sorolni kezdtük a hátrányokat. Nincs vélemény szabadság, nem lehet utazni, kevés a gyümölcs, nincsenek szabad választások, nem kapni normális farmert, nincs sajtószabadság. Emlékeim szerint ezek voltak a legfontosabb pontok. Izgatottan, kipirult arccal ültünk ott, ez volt az első alkalom, hogy az iskolában is elmondhattuk, mit gondolunk valójában.

A népfőiskola többi tanára sem olyan volt, mint azok, akiket addig ismertünk. Kiderült, hogy némelyikük nem taníthatott középiskolában, ezért megbízással alkalmazták őket. A némettanárnőnk, Frau Bietz Bulgakov-könyveket hozott be, és azokból olvasott föl. Az orosz tanárnőnk sajnálta ugyan, hogy senki nem akar oroszul beszélni, de megértette, és a dolgozatoknál egyedül hagyott bennünket az osztályteremben, hogy nyugodtan puskázhassunk. Két év elteltével már csak nyolcan maradtunk. Minél kevesebben lettünk, annál jobban összetartottunk. Hétvégenként összejöttünk, és együtt csináltuk meg a házi feladatot. Én kémiából és németből korrepetáltam a többieket, nekem meg matekból és oroszból segítettek. Az osztálytársaim igazán jópofák voltak. Az egyikük gondnokként dolgozott egy gyermekotthonban, és mindenáron zenét akart tanulni. Egy másik varrónő volt egy színházban, és azt tervezte, hogy textiltervező lesz. Mindegyikünk kihullott az NDK iskolarendszerének szűrőjén, de mindegyikünknek voltak tervei.

1986-ban, nem sokkal karácsony előtt azt kérdezte tőlem

Gerhard, nincs-e kedvem nyáron elkísérni őt Franciaországba. Azt mondta, szeretné megmutatni az unokáinak az ellenállási harc helyszíneit, és mivel én vagyok a legidősebb, így enyém az elsőbbség. Annyira meglepődtem, hogy először meg sem tudtam szólalni. Hogy egy tizenhat éves NDK fiatal nyugati útra mehessen, az annyira valószínűtlen volt, mint Erich Honecker punk séróval. Gerhard azt mondta, egy ismerős a Politikai Bizottságból megszerzi az engedélyt. Addig húzzak bele egy kicsit a franciába, hogy ne kelljen szégyenkeznie miattam. Egy hónappal később berendeltek az Alexanderplatzon lévő rendőrpárancsnokságra. A földszinten hosszú sor állt, az a sok ember mind útlevélkérelmet akart benyújtani. Gerhard azt mondta, menjek föl liften a második emeletre, ott van a kiemelt ügyfelek osztálya. A másodikon faburkolat borította a falat, és sor sem volt. A várószobában egyedül csak Frank Schöbel ült, egy NDK slágerénekes, akinek a jelek szerint szintén jó kapcsolatai voltak. Rövid idő elteltével behívtak, és egy kedves, vörös egyenruhás rendőrnő megkért, hogy írjam alá az útlevelemet. A rendőrnő megkérdezte, mennyi ideig kívánok Franciaországban maradni, és melyik határátkelőhely lenne a legmegfelelőbb. Úgy tűnt, mintha a világ legtermészetesebb dolga lenne, hogy a nyarat Franciaországban tölti valaki. Tíz perccel később megint ott álltam a lift előtt, kezemben a kék útlevéllal, benne pedig kiutazóvízummal. Tulajdonképpen ujjonganom kellett volna, mégis mintha megbénultam volna. Annyira valószínűtlen volt az egész: ez a váró, ez a rendőrnő. Hogy lehet hirtelen ilyen egyszerű átjutni azon a rohadt határon? Gerhard egy telefonhívással megnyitotta előttem a falat.

A Politikai Bizottság tájékoztatta a szakiskolámat a közelgő franciaországi utamról. Az igazgatónő behívatott, egészen elképedt, és plusz két hét szünidőt engedélyezett. A legszebb azonban az állampolgári ismereteket oktató Herr Thumm arca volt, akiben egy világ omlott össze. Hogy mehet egy olyan alak, mint én, Nyugatra? Igyekezett titkolni, de látszott rajta, hogy életében először kétségbe vonta a Politikai Bizottság döntésének helyességét.

Július elején útnak indulunk Gerhard Citroën Pallas GSA-jával. Ahogy közeledünk a marienborni határhoz, egyre üresebb lesz az autópálya. Tábla jelzi, hogy ez az utolsó lehajtó az NDK-ban. Továbbmegyünk, keleti autókat nem látni már, pedig még Keleten vagyunk. Lépésben haladunk a szögesdrót kerítések és tankcsapdák mellett, a géppisztolyos katonák és spanyolbakok mellett. Gerhard bekapcsolja a komolyzenei adót, és halkan zümmögi a dallamot. Ezt máskor sosem teszi. Talán kínos neki, hogy látom, mennyire elbarikádozta magát ez az ország, hogy mi lett a szocializmus álmából.

Egy határőr ellenőrzi az útlevelünket, utána továbbmehetünk. Megkérdezem Gerhardtól, hogy Nyugaton vagyunk-e már, ő pedig visszakérdez, hogy nem érzem-e a szagát, merthogy itt egészen más a levegő. Fölnevet. Azt hiszem, ez volt az első alkalom, hogy viccelődni hallottam az NDK-n.

Először Hannah nénihez megyünk Düsseldorfba, abba a városba, ahol Anne született. Hannah ötven nyugatnémet márkát nyom a markomba, én meg elmegyek kicsit lődörögni az utcán, veszek egy csomag Camelt, és fantasztikusan érzem

magam. Másnap folytatódik az út Aachenen keresztül Brüsszelbe. Csodálkozom, hogy a belga határon egyáltalán nincs ellenőrzés. Gerhard elmeséli, hogyan menekült át annak idején a szüleivel Aachennél a határon. Hallgatom, de tulajdonképpen túlságosan lefoglal, hogy fölfogjam a sok új dolgot magam körül. A színeket, a szagokat, az autókat. Brüsszelben kagylót eszünk meg sült krumplit, és Gerhard elmondja, hogy akkor is kagylót evett a szüleivel.

Csak ma tudatosul bennem, hogy ez az út egy történelmi múltfeltárás volt. Hogy nem a Nyugatról szólt, hanem Gerhard élettörténetéről. Lehet, hogy kicsit csalódott bennem, mert annak idején a múlt sokkal kevésbé izgatott, mint a jelen. A Harmadik Birodalom alighanem teljesen hidegen hagyott. Először Nyugaton lenni: ez volt a fő.

Franciaországba érve aztán Gerhardot mintha kicserélték volna. Hirtelen oldott lett és szellemes. Állandóan beszélt, és mintha megfiatalodott volna. Szemmel láthatóan jobban érezte magát, mint az NDK-ban.

Akkor nem nagyon gondolkodtam ezen, de ma már azt hiszem, tényleg otthon érezte magát Franciaországban. Fiatalságának a helyszínén, ahol régi történetek és kalandok vették körül, az a kor, amikor a történelmi igazság még olyan egyszerű volt. Biztos nem volt véletlen, hogy időnként külföldre ment, elvágott. Még ha bebeszélte is magának, hogy a keletnémet állam antifasiszta, és történelmi fölényt élvez, azért jól tudta, hogy az NDK-ban is élnek németek, akik lelkesedtek Hitlerért. És vajon a gondolkodás uniformizálása, ami az NDK-t jellemezte, nem tűnt ismerősnek neki? Nem tűnt

hátborzongatónak az FDJ fáklyás felvonulása a Stalinalleen?

Valószínűleg a keletnémet propagandában megnyilvánuló, Izrael elleni féktelen gyűlölet sem hagyta hidegen. Gerhard Stasi-aktájában van egy megjegyzés 1967 júniusából, amelyben az egyik keletnémet televízióban történt esetről számolnak be. Gerhard akkoriban egy külpolitikai magazint, az *Objektív*et vezette, amelyet egyszer egy hónapban tűztek műsorra. A Stasi-megjegyzés így szól: „A mai *Objektív* számára olyan anyagot készítettek elő, amely az agresszív Izrael Állam hátsó szándékait volt hivatva megmutatni. Az anyag bemutatta, hogy Izrael Állam a világimperializmus előretolt állásaként az arab térségben az olajmonopóliumok érdekében építi fel szisztematikusan az arabok ellen irányuló törekvéseit. Leo elvtárs kijelentette, hogy ezt nem lehet így bemutatni. Megtagadta, hogy elmondja a szövegét. Azt állította, hogy ez antiszemitizmus. Mint tudjuk, Gerhard Leo zsidó származású, állítólag még rokonai is vannak Izraelben. Az NDK televízió *Objektív* című adása 1967. VI. 15-én elmaradt, helyette részleteket sugároztak Walter Ulbricht elvtárs lipcsei választási gyűléséről, amelyen szintén szó volt Izrael agresszív politikájáról. Az *Objektív* adásának elmaradása egyszeri, semmivel nem magyarázható esemény volt. Leót azonnali hatállyal felmentették a televízióban betöltött pozíciójából.”

Vajon mi zajlott le a lelkében, hogy megint zsidónak kellett éreznie magát? Ő, aki legszívesebben az egészet lerázta volna magáról, kénytelen volt védelmébe venni Izraelt, mert senki más nem tette meg. Mert a zsidóellenesség senki mást nem zavart. Valószínűleg elfojtotta az egészet, de teljesen azért

nyilván nem felejtette el. Akkori kapcsolatát az NDK-val észérveken alapuló házasságnak képezem. A szerelme azonban Franciaország volt.

A szerelme elvarázsolja azokban a hetekben, amikor beutazzuk fiatalsága országát. Pezsgőzünk az ellenállásbeli bajtársaival Corrèze-ben, és a spicces Gerhard együtt énekel velük a régi dalokat. Szép nőkről és kiadós evészetekről mesél történeteket, és amikor ott állunk az allassaci pályaudvaron, ahol kiszabadították a partizánok, elerednek a könnyei. Egyszer csak annyira emberi, annyira sérülékeny és annyira boldog! Marseille régi kikötőjében, az étteremben ülve osztrigát rendel fehérborral. Azt mondja, biztos tanultam az iskolában, hogy a kapitalizmus haldoklik. Majd szünetet tart, és elmosolyodik: „De el kell ismerned, hogy szép halál.” Nem ismerem rá a nagyapámra. Odahaza nálunk az volt az érzésem, hogy acélpánt szorítja össze a mellét. Itt meg a napon ül, és úgy vigyorog, mint egy kisdíák.

Meglátogatjuk Gilles Perrault-t is, aki híres író Franciaországban, és Avignon közelében él egy úszómedencés vidéki házban. A szőlőhegyek közt álló házban mások is vendégeskednek. Például Régis Debray, egy tömzsi kis ember, aki vacsora közben arról mesél, hogyan harcolt Che Guevara oldalán Bolíviában. És mesél nekünk Tamara Bunkéről, egy NDK-ból való nőről is, aki annak idején szintén ott volt Che táborában. „Figyelemre méltó nő volt, igazi harcos” – mondja róla. Nem mindent értek, mert nem tudok elég jól franciául. Azt azonban megérttem, hogy ebben a házban mindenki nagyszerűnek tartja az NDK-t. Gilles Perrault azt mondja

nekem: büszke lehetek rá, hogy egy ilyen forradalmi országban élek, mert igazából csak a forradalom szabadítja föl az embereket. Nem merek neki ellentmondani, már csak azért sem, mert látom, milyen boldoggá teszik ezek a szavak Gerhardot. De nem értem az egészet. Hogy lehet egy ilyen villában ülve rajongani az NDK-ért? Vagy talán ilyen villában kell ülni ahhoz, hogy sikerüljön? Nem tudom, milyen képet alkottak maguknak ezek az emberek az NDK-ról, és hogy jártak-e ott egyáltalán. Régis Debray elárul egy titkot. Minthogy a francia elnök, François Mitterrand külpolitikai tanácsadójaként működik, elmondhatja, hogy Mitterrand is nagyra értékeli az NDK-t. „Ha nem volna az NDK, akkor Németország túl nagy lenne” – jelenti ki Debray. Gilles Perrault pedig felidézi az író, François Mauriac egyik mondását, miszerint annyira szereti Németországot, hogy örül, amiért kettő is van belőle. A férfiak nevetve koccintanak, én pedig úgy gondolom, hogy voltaképp igen kellemes dolog Dél-Franciaországban forradalmárnak lenni.

Hazafelé tartva a forradalmi NDK-ba egyedül vonatozom tovább Düsseldorfból. Így meg tudok állni Nyugat-Berlinben. Látni szeretném a falat, ez számomra az utazás csúcspontja. Napokon át mászkálok a fal mellett, megérintem a hideg betont, ami a nyugati oldalon színesre van festve. Fölmászom a kilátótornyokra, és átnézek. Órák hosszat. Látom a gondosan fölgereblyézett halálzónát, a határőröket, akik szemük elé távcsövet tartva állnak az őrtornyokon. A tévétorony gömbje csillog a napfényben. Minden olyan közel van, mégis olyan távol.

Ötször-hatszor teszem meg az utat S-Bahnon a Lehrter

Bahnhof és a Friedrichstraße megálló között oda-vissza. A Friedrichstraße pályaudvar már Keleten van, de aki a peronon marad, az visszamehet Nyugatra. Nem tudok betelni ezzel az ingázó érzéssel: elmenni Keletre, és mindjárt vissza is jönni onnét. Izgalmas és lehangoló, zavarba ejtő és örömet okozó, nagyszerű és szomorú érzés. Érzem, hogy a szívem szaporábban ver, valahányszor az S-Bahn átmegy a Spree hídján, elhalad a Reichstag mellett, amin hatalmas, fekete-piros-arany lobogó leng. Nem tudom, melyik irányba szeretek jobban utazni: Keletre, a hazai börtönbe vagy Nyugatra, az idegen szabadságba. Elgondolom, milyen lenne, ha nem mennék vissza, ha egyszerűen Nyugaton maradnék. Most megtehetném, senki sem akadályozna meg benne. Talán néhány hónapra valami gyermekotthonba kéne mennem, amíg nagykorú nem leszek. De nyugati érettségit tehetnék, és nyugati barátnőm lehetne. Ha visszamegyek, újra bent ragadok. Ugyanakkor viszont mit csináljak tök egyedül Nyugaton? Menekültként nem látogathatok haza, és a családom sem utazhat többé sehová. Gerhardnak meg irtó nagy bajt okoznék, és Annénak meg Wolfnak is. Megéri? Hát, nem tudom.

Nem sokkal éjfél, azaz pár perccel a vízumom lejárt előtt megyek át utoljára a Friedrichstraße pályaudvarra. Ezúttal nincs visszaút. Végigmegyek a hosszú, csempézett folyosókon, ahol nyugati hajléktalanok ücsörögnek a kutyáikkal. Nagy pálinkásüvegekből isznak, az NDK Intershop üzleteiben vették, mert az alkohol itt olcsóbb, mint Nyugaton. Becsúsztatom az útlevelemet egy üvegablak alatt, a határőr fürkésző tekintettel rám néz. Csattan a pecsét a papíron, továbbmegyek addig a

fémajtóig, amelynek csak belülről van kilincse. Az ajtó becsapódik mögöttem, mint az egérfogó. Hazaérkeztem.

Persze hogy ez volt a helyes döntés, hiszen megint itthon vagyok. Másfelől viszont azt is tudtam, hogy Nyugatra akarok menni, mihelyt elég idős leszek ahhoz, hogy otthont teremtsék magamnak. Ez nem holmi kósza ötlet volt, hanem terv, szilárd elhatározás.

Amikor este, vacsora után elmondom ezt Annénak és Wolfnak, egyszerre nagy csönd lesz az asztalnál. Talán érzik, milyen komolyan gondolom. Anne kijelenti, ő sosem menne Nyugatra, történnék bármi Keleten. De megért engem, csak ne tegyek semmi meggondolatlanságot, mert van még időm bőven. Wolf elmeséli, hogyan állt ott annak idején Treptow-ban a szögesdrót kerítés előtt. Ez az első alkalom, hogy beszél nekem erről. Mesél az anyjáról, akit nem akart magára hagyni, és nem tudom, nem kérdés-e ez, hogy ne menjek.

Gerharddal nem tudok ilyesmiről beszélni. Valószínűleg nem is sejtette, mit váltott ki belőlem ezzel a franciaországi utazással. Meg akarta mutatni a helyeket, ahol harcolt, én meg azon voltam, hogy eláruljam az ő NDK-ját. De hát mégis, mit gondolt, hogy fog ez hatni rám? Vagy el sem tudta képzelni, hogy aki Keleten nőtt föl, valamikor Nyugatra szeretne menni?

Miután visszamentem, az NDK szegényesebbnek tűnt, mint valaha. Néhány napig olyan szemmel láttam, ahogy a nyugatiak valószínűleg mindig is látták. Mintha egyszer csak kiszűrte volna valaki a színeket a világból. Még a karlshorsti írószerboltban előhívásra leadott franciaországi fotók is valahogy fakónak

hatnak a keleti papíron. Most már csak idiótának és rondának tartok mindent, és a világutazó szerepében tetszelgek, aki érezteti egy kicsit az otthoni vidéki fajankókkal, hogy lenézi őket. Csak az a gond, hogy ettől nem lesz jobb, de nem tudom levetkőzni a szerepet. Nem akarok visszaváltozni normálissá. Talán mert visszalépésnek érezném, egyfajta vereségnek.

Akkoriban történt, épp betöltöttem a tizenhetet, hogy elkezdődött az a furcsa játék. Hogy összekeveredik az álom és a valóság, és már magam is alig tudom szétválasztani. Ugyanis már nemcsak álmodozom a Nyugatról, hanem úgy teszek, mintha nyugati volnék. Egy nyugati Keleten. A Nyugat-Berlinből hozott Falk-térképpel kezdődött az egész. Néhány hónappal a hazatérésem után egy müncheni ismerősünket kalauzolom Kelet-Berlinben. A színes térképet a kezemben tartva arra leszek figyelmes, hogy az emberek másképpen néznek rám, mint szoktak. Egyértelműen nyugati turistának hisznek. Micsoda prima érzés! Boldoggá tesz, hogy ezek a keletiek a szemük sarkából figyelnek, hogy kíváncsian megfordulnak utánam.

Mindazonáltal nem vagyok biztos benne, hogy nem a nyugati vendég miatt van-e, akivel sétálok. Ezért megkérdezem két haveromat a szakiskolában, nincs-e kedvük délután nyugatinak lenni. Az egyiküknek van egy *Frankfurter Allgemeine Zeitung*ja is, a nénikéje hozta magával még évekkkel azelőtt. Mindhárman nyugati farmerben feszítünk, ami lényegesen megkönnyíti a dolgunkat. És aztán elindulunk a térképpel meg az újsággal a Brandenburgi kapuhoz, és hangosan arról beszélgetünk, hogy a határ a keleti oldalról nézve egészen másképp fest, mint nálunk. És rögtön újra jönnek azok a pillantások. Megnézzük a Francia

székesegyházat, és útba igazítatjuk magunkat a helyiekkel. Én egész idő alatt „nyugatnémetül” beszélek, vagyis berlini tájszólás nélkül, és valamivel hangosabban a megszokottnál. Azonkívül időnként hozzáfűzöm a mondatomhoz, hogy „ugye?”, mert Nyugaton így hallottam. Az Opera kávéházban megkérdezzük, fizethetünk-e nyugatnémet márkával. Erre egy kis tülekedés tör ki a pincérek között, mert mind minket akar kiszolgálni. Végül aztán nagy a csalódás, amikor mégis akad néhány keleti márka, „a kényszerátváltásból”, ahogy mondjuk.

Egyre jobban belelovaljuk magunkat a játékba. Hetente egyszer nyugati napot tartunk. Elutazunk Sanssouci-ba meg a weißenseei zsidó temetőbe, fölmegyünk a tévétoronyba, és ellátogatunk a Pergamon Múzeumba – amit a nyugatiak szoktak csinálni. Mindegyikünk kitalál magának egy nyugati életrajzot, hogy a keletiekkel beszélgetve ne zavarodjunk össze. Az anyám újságíró a *Stern*-nél, apámnak galériája van Charlottenburgban. Jómagam épp érettségizem egy steglitz-i humán gimnáziumban. Latin tagozaton, mert latinul úgysem tud senki Keleten. A családom polgári és baloldali. Régi építésű lakás szárnyas ajtókkal, nyaralás Franciaországban, síelés Ausztriában.

Mesélünk a keleti ismerőseinknek a nyugati életünkről, arról az elegáns, laza társadalomról, amelyben mindenki maga dönti el, mit csinál. A mi Nyugatunk olyan ország, ahol mindenki jól öltözött, kényelmes autót vezet, és mindenhol olyan illat van, mint a nyugati cuccokat áruló NDK Intershophban. A szürke szegénység tökéletes ellentéte, egy anti-NDK. Valószínűleg csak egy álnyugati áradozhat így egy keletinek a Nyugatról. Nagyon jól ismerjük a keletiek vágyait, hiszen a sajátjaink. Minél többet

mesélünk, annál mélyebbre süllyedünk az álmvilágunkba.

Keleti csajokkal kikezdeni nekünk, „nyugatiaknak” már nem gond. Mindazonáltal sosem mehet el a dolog túl messzire, hiszen éjjélre „át” kell érnünk. Egyszer két jénai csaj egész a friedrichstraßei pályaudvar „könnyező csarnokáig” kísér bennünket. És tényleg elerednek a könnyeik! Beállunk a kiutazó sorba, megkérjük a csajokat, menjenek el, hogy könnyebb legyen a búcsú, és aztán titokban meglépünk. Utána elég szarul érezzük magunkat. Abbahagyjuk a játékot, és először gondolkodunk el komolyan a kiutazáson.

Ekkortájt, 1988 tavaszán csaknem mindenki, akit ismerek, azt latolgatja többé-kevésbé komolyan, hogyan hagyhatná el az országot olyan gyorsan és elegánsan, ahogy csak lehet. Nincs buli, ahol ez a téma előbb-utóbb föl ne merülne. Haverok mesélnek más haverokról, akiknek épp sikerült, vagy akik még próbálkoznak. Két barátnőm is nyugati pasihoz akar hozzámenni, egyesek a nyugati nagynéni hetvenedik születésnapjára várnak, hogy szerencsét próbáljanak. Vannak olyanok, akik a Német Szövetségi Köztársaság állandó kelet-berlini képviselőjére mennek, hogy így utasíttassák ki magukat diszkrétan Nyugatra. Azt beszélnek, hogy a prágai nyugatnémet nagykövetségen hálótermeket rendeztek be a keletnémet menekültek számára. Azok, akik hivatalos áttelepedési kérelmet nyújtottak be, fehér szalagot kötnek az autójuk antennájára. Egymás után tűnnek el az emberek. Azok pedig, akik maradnak, lúzernek érzik magukat. „Az agyatlan maradék” – így nevezték akkoriban az NDK-t. Én meglegszem annyival, hogy egyáltalán elgondolkodom a kiutazás kérdésén, hogy forgatom egy kicsit a

fejemben a lehetőséget, és ilyenkor kellemesen bizseregni kezd a gyomrom.

Az is igaz, hogy a Kelet ekkortájt kifejezetten érdekessé válik. Egyszer csak feltűnnek frankó zenekarok, akikről sosem hallottunk még, a klubokban nyugati zenét játszanak, és rengeteg a vad buli. Mindez, azt hiszem, azzal a világvégéhangulattal is összefüggött, ami a Prenzlauer Berg negyedben eluralkodott. Úgy szórakozunk, mintha utoljára tennénk. Az emberek a pillanatnak élnek, mert a jövő úgyse hoz semmit. Emlékszem egy divatbemutatóra, a régi uszodában tartották, az Oderberger Straßén. Egy divattervező csapat borzongatóan szép bemutatót tart, utána meg tánc van az üres medencékben. Az egyik ismerősöm jó nyugati kapcsolatokkal rendelkezik, ezért mindig kellő mennyiségű hasisa van otthon. Hatalmas lakásban lakik a Marienburger Straßén, egyszer egy héten ott bulizunk. A tévében *A fal* című Pink Floyd-film megy, mi meg előtte heverünk, füvezünk és smárolunk. Mindig van köztünk egy-két diplomatagyerek is az állandó képviseletről. Egyszer a brit nagykövet fia magával hozza a szüleit. Nyár van, a tetőn bulizunk. A nagykövet alaposan meglepődik, mert a vad pörgés egyáltalán nem illik bele az NDK-ról alkotott képébe.

De valamikor aztán ezek a bulik is elveszítik a vonzerejüket. Néhány órára ugyan lehetővé teszik, hogy megfedkezünk mindenről, de ha elszáll a bódulat, ott marad minden. És minél féktelenebb a pörgés, annál keserűbb a kijózanodás. Az egyik ilyen bulin megismerkedem egy színésznővel, aki egy osztrákhoz ment hozzá, és két útlevele van, mert osztrák állampolgárral kötött házasság esetén az NDK engedélyezi a kettős

állampolgárságot. Kelet-Berlinben lakik, és akkor utazik Nyugatra, amikor akar. Ez tűnik nekem a tökéletes megoldásnak arra, hogy összekössem a nyugati szabadságot a családi fészek melegével. Ráadásul Gerhard húga Bécsben él, ezért úgy gondolom, csak találunk valami távoli unokatestvért, aki hajlandó lenne hozzám jönni. A színésznő azt tanácsolja, keressem fel Lothar de Maizière ügyvédet, az ő házasságkötését is ő intézte. Egy héttel később, 1989 márciusában ott ülök az ügyvédi irodában a Chausseestraßen annak az embernek az íróasztala előtt, aki egy évvel később az NDK első szabadon választott miniszterelnöke lesz. De Maizière az ablak előtt állva hallgatja a tervemet. Azután megkérdezi: „Szerelmi vagy útlevelügyben jött?” Mivel nem készültem ilyen kérdésre, kertelek. De Maizière közli, hogy a dolog két évig is elhúzódhat, és kérdés, hogy a problémám nem oldódik-e meg esetleg más úton-módon ezalatt. Nem értem, mire céloz. De Maizière leül az íróasztala mögé, elmosolyodik, és azt mondja, a kettős állampolgárság két állam létét feltételezi. Ausztriával kapcsolatban valószínűleg nem kell aggódni, de vannak olyan államok, amelyeknek a jövője nem tűnik ennyire biztosnak. „Azt javaslom, tartogassa a házassági ajánlatát inkább egy olyan lány számára, akit tényleg szeret” – mondja, és elbocsát.

22. Tavaszi érzések

1986 októberében Wolf elhajózik a Csendes-óceánra. Azaz voltaképp a városi könyvtárba megy, és kikölcsönöz néhány könyvet. Minél messzebbre szeretne kerülni, és a Csendes-óceán a legtávolabbi hely, ami eszébe jut. Képzeltbeli utazásra készül, fejbéli kalandokra. Az úton képeket akar festeni, hogy később talán kiállítsa őket. Vágyak szemléje, provokáció, játék. Hónapokon keresztül utazgat, elmerülve ebben a másik világban, történeteket szövögetve. Világoskék vizekről ábrándozik, fehér lagúnákról, faragott fahajókról és csupasz mellű nőkről, akik virágot hordanak a hajukban. A képei olyan csendes-óceáni helyeket ábrázolnak, amelyek alighanem sokkal szebbek, mint valaha voltak. Wolf térképeket rajzol bejelölt útvonalakkal, fedélzeti naplót ír, amibe feljegyzi az élményeit. Az egész stílusa megváltozik, ettől kezdve a tévés esti meséi is pálmafák alatt játszódnak. Levelezőlapokat fest különös növényekkel és tarka mintákkal. A lapok még a kereskedelembe is bekerülnek „Polinézia” néven. Ugyanakkor Wolf megint készít egy szürke levelezőlapot is. Anne és ő a kanapén, előttük egy kis szobapálma, a redőny leeresztve.

Wolf azt mondja, hogy ez a játék az állammal és saját magával az NDK utolsó éveiben tulajdonképpen egyre érdekesebb. Nincsenek már világos szabályok, a határok elmosódtak. Itt-ott adódik némi mozgástér és lehetőség, máskor meg eltűnik. Senki

nem tudja, mit szabad és mit nem. Próbálkoznia kell. Wolf beszámol egy művészeti hétvégéről: egy kisvárosban, Coswigban rendezték, Drezdától nem messze. Egyik festőkollégája valamilyen ürüggyel kibérelte a coswigi kultúrházat, és egyszer csak emberek százai jelennek meg szerte az országból. Két napig zenélnak, táncolnak, festenek, buliznak. A rendőrség képtelen kezelni a helyzetet, a Stasi nem tud semmiről. Néhány hónappal később hatalmas nyári ünnepet rendeznek Uckermarkban, egy majorban. Mindenütt sátrak, az emberek grilleznek, meztelenül fürdenek, esténként zenekarok játszanak. Kabaréműsort tartanak Wolfgang Krause Zwieback, a remek nyelvi akrobata közreműködésével, aki tulajdonképpen nem léphetne fel az NDK-ban, ez azonban azon az estén senkit sem érdekel. Másnap megjelenik a rendőrség, és minden nevet felírnak egy listára, de nem lesz semmilyen következménye. Wolf azt mondja, akkoriban néha az volt az érzésük, hogy áll még ugyan az állam homlokzata, de mögötte már nincsen semmi.

Aztán egy szép napon megint ott áll egy ember a karlshorsti lakás ajtaja előtt, és azt mondja: Wolfnak el kell döntenie, melyik oldalon áll. Azt kéri, beszélgessenek, de Wolf nem akar a Stasival társalogni. Amikor a fölső szomszéd lejön a lépcsőn, az ember benyomul a lakásba, mert nem szeretné, hogy meglássák. Wolf megragadja a kabátjánál fogva, és ledobja a lépcsőn. Nem sokkal később már egy fehér Wartburg áll a házunk előtt, négyen ülnek benne, és némán figyelnek bennünket. Ha a Wartburg elmegy, mindjárt odaáll a helyére egy szürke Lada, benne négy másik emberrel. Volt akkoriban egy csillagászati építőjátékom, úgyhogy távcsővel néztem őket. A ladások meglehetősen kövérek. Órák

hosszat ülnek összepréselődve. Biztosan nem szabad kiszállniuk. Pár nap múlva Wolf már nem találja ezt a játékot annyira viccesnek. Újra előjön a félelem, ami egyszer már eltűnt.

Ugyanebben az időben, 1988 márciusában a művészsövetség hoz egy határozatot, hogy Wolf Leo kolléga kapjon útlevelet, hadd utazzon át három napra Nyugat-Berlinbe. Nem egészen világos, van-e összefüggés a bejárat előtt álló Stasi-autó meg az útlevél között. Azt akarják netán, hogy maradjon Nyugaton? Wolfot ez nem érdekli, ő élvezi a nyugat-berlini napokat, megismerkedik egy festővel, aki Nil Ausländernek nevezi magát, és galériát tart fenn a Savignyplatzon. Nil modortalan fazon, aki tudatosan játssza a proletárt. A galériájában olyan zsidó rokonok portréi függnék, akik valójában soha nem léteztek. Wolfnak tetszik, hogy valaki festett magának egy új családot. Rokonszenveznek egymással, és Nil azt javasolja Wolfnak, állítson ki nála. Elsőre utópisztikus ötletnek hangzik. De amikor Wolf a következő évben újra kap egy háromnapos nyugat-berlini vízumot, elhatározza, hogy megcsinálja. 1989. május 14-én odahajt a világosbarna Trabant 601-esünkkel a Heinrich-Heine-straßei határátkelőhöz. Az autó zsúfolásig tele képpel és szoborral. A tetőcsomagtartón háromméteres papundekliszobor fekszik, a *Táncos*, ő is először mehet át Nyugatra. Az NDK határőröket meglepi a bejelentetlen műtárgyszállítmány, de átengedik. Csak úgy egyszerűen. A határ mögött ott várakozik Nil a piros VW Polójával. Együtt vonulnak Charlottenburgba. Amikor megállnak egy-egy kereszteződésnél, a járókelők csodálkozva megbámulják a papundekliautót és a papundekli-*Táncost*.

Este, a kiállítás megnyitóján vörösboros poharat szorongatva ott tolong Charlottenburg polgársága. Níl ünnepélyesen bejelenti: ez az első olyan magánkiállítás, amin egy NDK-beli művész mutatkozik be Nyugaton. A charlottenburgiak újszerűnek és izgalmasnak találják az egészet, többen vásárolnának is valamit. Wolf azonban nem tudja, szabad-e egyáltalán műveket eladnia. Nem akar elrontani semmit, úgyhogy inkább hagyja a csudába. Níl ezt hülyeségnek tartja, és jót mulat rajta.

Késő este aztán még buliznak egy kreuzbergi gyárépületben. Valaki spanglival kínálja Wolfot, ő nem tudja, mi az, és egy-két szippantás után kidől. Hajnali három körül nehéz fejjel elvonszolja magát a Heinrich-Heine-straßei határátkelőhöz, de ott már minden sötét. Wolf bekopog egy ajtón, bekiabál. Eltart egy darabig, amíg a határőr fölébred, és visszaengedi Keletre.

Anne egyre gyakrabban látogat el a zsidó hitközségbe, jól érzi ott magát. A párt is kezd újra rokonszenvesebbé válni számára. Néha elmegy Karlshorstba, a lakóhelye szerinti pártszervezet gyűléseire, nyugdíjasokkal találkozik, akik szintén otthon ülnek, és csak beszélgetni szeretnének egy kicsit. Először fordul elő, hogy nem fél a gyűlésektől. Ez a párt csupa barátságos öregemberből áll, akik lesegítik a kabátját. Olyan, mintha a rendszer elvesztette volna a hatalmát fölötte. Anne egy költő nő szövegeit olvassa, aki a magába fordulását írja le. Külvilágból való visszavonulását téli álomhoz hasonlítja: „Kívül holt, belül eleven, a szív halkabban ver. Várja a tavaszt.”

Anne úgy véli, kicsit már meglegyinti a tavasz. Úgy érzi, az egész ország egyre jobban megenyhül, és áteresztőbbé válik. Új

utazási törvényt hoznak, amelynek köszönhetően könnyebbé válik a nyugati rokonok meglátogatása. Anne elutazik Düsseldorfba, Hamburgba, Bécsbe, Jeruzsálembe. Szabadfoglalkozású újságíróként cikkeket ír, amelyeket már nem húznak meg csak úgy. Az egyik ilyen cikke 1988 szeptemberében megjelenik a *Sonntag* című kulturális hetilapban. Az NDK alapítói és a gyerekeik viszonyáról szól. Anne leírja azoknak az antifasiszta harcosoknak az útját, akik a háborút követően, egy perc nyugalom nélkül, azonnal kormányra kerültek. „Hogyan tudták eltemetni a haragjukat, rögtön azután, hogy megjöttek a táborokból, hogyan tudtak felelősséget vállalni egy egész népért? Hányan tudtak olyanokban is bízni, akik nem osztoztak a sorsukban? Nem bánnak velünk, a gyermekeikkel is javunkat akaró, szigorú apaként? Nem akarják túlságosan gyakran helyettünk eldönteni, mi a jó nekünk?” Olyan kérdések ezek, amelyeket korábban nem lehetett nyilvánosan föltenni. Mert a lényegét érintették, mert olyan öregekhez szóltak, akik még mindig hordozták a felelősséget.

De az is lehet, hogy ez a cikk Anne számára mindenekelőtt a saját apjával való párbeszédet jelentette. Olyan párbeszédet, amelyet magával folytat, mert Gerhard nem válaszol a kérdéseire. Anne többször is megpróbálkozik azzal, hogy apját kimozdítsa a merevségéből, de a próbálkozások többnyire veszekedésbe fulladnak. 1988 októberében Anne és Wolf hosszú idő után ismét meglátogatja Anne szüleit. A hangulat barátságosan visszafogott, nem akarnak vitatkozni. De aztán valahogy mégiscsak elkezdődik. Gerhard kijelenti: jónak találja, ami a Szovjetunióban történik, és hogy a *glasznosztj* és a

peresztrojka az NDK-ban is fontos lenne. Mire Wolf megkérdezi: hogy nézne ki a *glasznosztj* és a *peresztrojka* a családban? Erre az összes régi konfliktus előjön. Wolf kijelenti: amit Gorbacsov Moszkvában bevezetni készül, azt ő már húsz évvel ezelőtt követelte. Ezért tekintette őt Gerhard ellenségnek. A végén ismét némán ülnek egymással szemben. Úgy látszik, nincs közös út.

Ám Annénak most sem sikerül kikerülnie az apja hatása alól. Olyan a hozzá fűződő viszonya, mint egy kötél, ami még összekapcsolja a régi életével, ami megakadályozza, hogy önmaga legyen. Gerhard Anne függőségének utolsó maradványa, és ahogyan ő maga később mondja, csak az NDK megszűnése után nőhetett fel. Néhány hónappal később viszont egy másik kötelet vág el: kilép a pártból. A levél, amelyet annak idején a párttitkárnak írt, ma nejlonfóliába bújtatva fekszik az iratrendezőjében, mint holmi fontos dokumentum. Azt írja benne: „Nem tudom tovább képviselni a valóság tagadását, ami a vezetőségünkre jellemző. A valóság elfedése vezetett a társadalmi élet lebénulásához. Ez az állapot nemcsak szomorú, hanem veszélyes is. Értelmetlennek tűnik számomra, hogy továbbra is tagja legyek egy ilyen, teljesen megmerevedett szervezetnek.”

Egyre többen tűnnek el Nyugatra. Így teszek szert első önálló lakásra: egyik barátnőmé volt, aki a Komische Oper táncosnőjeként Nyugat-Berlinbe ment vendégszereplésre, és nem jött vissza. Nyáron megtelik menekültekkel a budapesti, prágai és varsói nagykövetség. Ugyanakkor az NDK-ban is megmozdul valami. Születendőben van valami, ami hétről hétre

erősödik. Olyan, mint egy hatalmas hullám, amely lassan föltornyosul, és aztán mindent magával ragad, ami nincs erősen lehorgonyozva. A felszínen még nem sokat látni, de a mélyben már iszonyúan rángat. Eszembe jut egy este. 1989 augusztusában történt, a lichtenbergi Megváltó-templomban, ahová Annével együtt mentem. Olyan emberek gyűlnek ott össze, akik polgárjogi harcosoknak nevezik magukat. Különös frizurát meg szakállat viselnek, és olyan nyelven beszélnek, amely nagy hatással van rám, mert őszinte és tiszta. Ez újdonság nekem. Ahhoz szoktam, hogy ügyes utalásokból, félmondatokból, árnyalatokból halljak ki valamit, sejtsek meg egy rejtett üzenetet. Színházban sokszor történt ilyesmi. Egy kis mondat, egy kulcsszó is fel tudta lelkesíteni az embereket, mert ők fejezték be az elkezdett gondolatot, némán, a fejükben, és utána harsányan ünnepeltek. A bújtatott kritikára, a rejtett ellenkezés művészetére, úgy látszik, nincs többé szükség. A polgárjogi harcosok a Megváltó-templomban azt mondják, most az alapvető jogok mellett kell kiállni, ne hagyjuk többé, hogy gyermekként bánjanak velünk. Véget ért a kérés és könyörgés ideje, most öntudatos polgárként kell küzdenünk a jogainkért.

Arra számítok, hogy mindjárt történik valami, mindjárt letartóztatják a szónokokat, vagy legalábbis elhallgattatják őket. De nem történik semmi. Az emberek tapsolnak és ujjonganak a templomban. Bekiabálnak: „Pontosan!” és „Ezt fogjuk tenni!”. Mintha egyszerre eltűnt volna a sok tilalom és az ólmos félelem. Annét ugyanúgy meglepi az új hang, a templomban tapasztalt bátorság és erő, mint engem. Hirtelen rájövök, hogy sokkal izgalmasabb itt maradni, mint elutazni Budapestre vagy

Prágába, hogy átjussak a határon. A hullám elkap, és magával ragad. Néhány nappal később a Getsemáne-templomban vagyok a Prenzlauer Berg negyedben. Ott is öntudatosak és vidámak az emberek, már-már túláradoán jókedvűek. Mintha mindenki érezné, hogy történik valami, hogy nemcsak a távolban omlanak le a határok, hanem a saját határainkat is épp most jelöljük ki újra. Látok egy embert, aki az utcán áll a templom előtt, és teli torokból ordít, mint aki most fedezi föl a hangját, mintha hihetetlen örömet okozna neki, hogy megtapasztalhatja saját magát. A templomtól nem messze rendőrök állnak. Az utcán csapatszállítók parkolnak. A templom előtt Stasi-ügynökök járkálnak feltűnően. Megmutatják, hogy itt vannak, de visszafogják magukat.

Minden alkalommal tele vagyok energiával, miután eljövök a templomból vagy egy-egy gyűlésről. Elég az U-Bahnban egymásra nézni, egymásra mosolyogni a többiekkel, tudni, hogy a másik ugyanazt gondolja. Különös hangulat uralkodik a városban, olyan feszültség, mint egy nagy kitörés előtt. Az az érzésem, hogy már nem történhet velünk semmi, ha ilyen sokan vagyunk. De azért ennyire még nem világos mindez.

Pekingben halomra lőtték a tüntetőket a Mennyei béke terén. A „kínai megoldás” ott kísért a fejekben mint lehetséges forgatókönyv. Nem tudjuk, hogyan fog reagálni az NDK kormánya: hagyja, hogy elsöpörje a népmozgalom, vagy erőszakkal megtöri a hullámot.

1989 szeptemberében egy nő áll karlshorsti ajtónk előtt. Aláírásokat gyűjt az Új Fórum részére. Anne aláír, és kér néhány

ívet, hogy ő is gyűjthessen aláírást. Barátokkal találkozik az Espresso kávézóban az Unter den Lindenen. A gyűjtőív ott hever az asztalon. Anne már nem fél, habár az Új Fórum be van tiltva, és senki nem tudja, mit vonhat maga után egy ilyen aláírás. 1989. október 6-án Anne elmegy az ellenzéki csoportok első találkozójára a Megváltó-templomba. Televíziócsatornák vannak jelen szerte a világból, dokumentálják a felkelést. A csoportok bemutatják a programjukat. Egy nő kijelenti: az NDK-ban szabad választásokat kellene tartani az ENSZ felügyelete alatt. Anne ezt túlzásnak tartja. Szabad választásokat? Neki már az is elég lenne, ha a párt végre másokat is meghallgatna. A rendezvény végén franciául tudó résztvevőt keresnek, mert egy belga rádióriporter interjút szeretne készíteni. Anne azt hiszi, hogy csak tolmácsolnia kell. Ám kiderül, hogy vele készítenének interjút. Zavarba jön, fél, hogy valami rosszat mond, de már késő visszakozni. A riporter megkérdezi tőle, hogy az NDK ellenségének érzi-e magát. Anne azt válaszolja, hogy az ország ellenségei a kormányban és a Politikai Bizottságban ülnek. Maga is meglepődik a saját szavaitól, és meghatódik – olyan, mintha egy repülő szőnyegen ülne. Erősnek és boldognak érzi magát.

Wolf a barátaival Lipcsébe utazik, és színpadot fest egy punkzenekar részére. A színpad Lipcse keleti részén, egy lebontásra ítélt negyedben áll. Kihalt házsorok, elhagyott utcák. Este, amikor kezdődik a koncert, vakító színpadi fényben ragyognak föl a romos homlokzatok. Mintha szellemvárosban volnának. Egy kávézóban, a körúton az ittas pincér franciának hangzó fantázianyelven szidja a vendégeket. Egy csapat nyugati megfélemlítve húzza össze magát. Wolf azt mondja nekik, ne

vegyék komolyan, ami itt történik, mert úgys hamarosan vége lesz. A nyugatiak nem értik, mire gondol. Éhesek.

Anne többekkel együtt Karlshorstban megalapítja az Új Fórum alapszervezetét. Az első gyűlésen megválasztják szóvivőnek. Annét és Wolfot nyugati újságírók és történészek keresik fel az otthonukban nap mint nap. A konyhában ülnek, kávéznak, cigiznek és beszélgetnek. A régi NDK már a múlté. Megalakult egy érdekes ország, egy majdnem-demokrácia mindenféle párttal, de magántulajdon nélkül, mert ezúttal tényleg az a cél, hogy minden a népé legyen. Harmadik útról beszélnek, a kapitalizmus és a szocializmus közötti kompromisszumról. Minden lehetségesnek látszik ezekben a napokban, ha hagyják érvényre jutni a nép akaratát.

Wolf szakadatlanul dolgozik. Olyan sok ötlete és olyan kevés ideje van! Forradalmi transzparenszeket fest a Volksbühne számára, és textilképeket készít egy Megváltó-templombeli tiltakozóesthez. Éjjel Romániával való szolidaritásra felszólító plakátokat ragaszt az Alexanderplatzon. Azt mondja, reggel elindult, és fogalma sem volt, mi lesz. A napok elrohannak mellette. Van két grafikája, ami ebben az időben keletkezhetett. Két alak, az egyik magába forduló, tétovázó, a másik széles vállú, felszegett fejű. A *Félelem*, illetve a *Büszkeség* címet adja a két munkának. Ez az a két lélek, amely most őbenne lakik.

23. Szavalókórusok

Nézem a tévében a hétfői lipcsei tüntetés képeit. Ehhez képest Berlinben viszonylagos nyugalom van. Azt beszélik, hogy október 7-én, az NDK fennállásának negyvenedik évfordulóján kerül sor az első nagy berlini tüntetésre. Találkozó délután ötkor a világóránál, az Alexanderplatzon. Október 3-án be kell mennem a lichtenbergi rendőrpáncsnokságra, hogy elhozzam a magyar vízumomat. Csodálom, hogy egyáltalán még adnak ki vízumot, hiszen a magyar miniszterelnök megnyitotta közben az osztrák–magyar határt, és minden NDK állampolgár, aki eljutott Magyarországra, gond nélkül át tud sétálni a határon. Ez a német és orosz szövegű, kis zöld lap eljuttathat engem Nyugatra. De csak akkor fogok elindulni, ha október 7-én Berlinben a kínaihoz hasonló események történnek. Valahogy egyértelmű számomra, hogy sorsfordító nap előtt állunk.

Október 7-én már reggel elfog az izgalom. A rádióban bementik, hogy Gorbacsov és más szocialista országok vezetői megérkeztek Berlinbe. Az Alexanderplatz környékét rendőrök tartják megfigyelés alatt. Hogyan fogunk egyáltalán eljutni a világórához? És hogyan reagálnak majd, ha megzavarjuk az évfordulójukat? Délután barátnőmmel, Christinével elmegyek az Alexanderplatzra. Fél öt van, és a világóránál még csak néhány tüntető gyűlt össze, viszont rengeteg rendőr látható. Csalódott vagyok, és azon gondolkodom, vajon miért nem működik

Berlinben a tiltakozás. Holott a lipcseiek megmutatták nekünk, hogyan kell. Közelebb megyünk a világórához, és csak most veszem észre, hogy az Alexanderplatz tele van emberrel, akik arra várnak, hogy végre elkezdődjék. Nem sokkal öt után elindul a menet, és ebben a pillanatban minden oldalról özönleni kezdenek az emberek. Hamarosan áttekinthetetlenné válik a tüntető tömeg. Végigmegyünk a Rathausstraßen a Köztársasági Palotához. Jó érzés egyszerre ilyen sok emberrel együtt lenni. A félelem eltűnt. Most már ki tartóztathatna föl minket?

A Köztársasági Palotánál rendőrségi teherautók sorfala fogadja az embereket. A teherautókra elöl széles rácsokat szereltek, nyilván azért, hogy visszaszorítsák a tüntetőket. A palotában Erich Honecker éppen fogadja a testvéri országok vezetőit. Kiabálni kezdünk, „Gorbi, Gorbi”, mert látni akarjuk Gorbacsovot. De ő nem mutatkozik. Ehelyett a rendőrök megpróbálnak kiszorítani bennünket. A teherautók elindulnak, és visszafelé nyomják a tömeget. A stasisok kiemelnek egy-egy tüntetőt, és elvezetik őket. Nyugtalanság támad, senki nem tudja, hogyan tovább. Egy tüntetőnél megafon van, azt kiáltozza, hogy Prenzlauer Bergbe fogunk menni. Újból összeáll a tüntető menet, és lassan fölfelé nyomul a Karl-Liebknecht-Straßen. Stasisok, rendőrök és FDJ-sek próbálnak feltartóztatni bennünket. Egymásba karolva elállják az utat, de elsöpörjük őket. Meglátok egy FDJ-inges fiatal nőt, aki sírva áll az utcán. Azt kiabálja: „Miért csináljátok ezt?”

Közvetlenül mellettünk két stasis megpróbál kirángatni a menetből egy tüntetőt. Három másik tüntető odaugrik, és ütlegetni kezdi a stasisokat. Az egyikük hanyatt esik, és fekve

marad a földön, a másik egy kicsit elgondolkodik, majd hanyatt-homlok elmenekül. Még ma is magam előtt látom a menekülő stasis ábrázatát. A döbbenetet a szemében. Hogy ezek itt védekezni merészelnek! A rendőrök az út széléről figyelik a jelenetet, de nem avatkoznak közbe. „Félnek! – kiáltja az egyik tüntető. – Betojtak a zsaruk!”

Minél tovább megyünk, annál erősebbnek érezzük magunkat. Visszhangoznak a szavalókórusok az üres utcákon. A házakból futva jönnek az emberek, és csatlakoznak hozzánk, mások az ablakokból integetnek nekünk. A hangulat oldott, a feszültség és a félelem eltűnt. Elmegyünk a Getsemáne-templomig, és ott feloszlik a menet. Néhány száz tüntető leül az utcán, gyertyát gyújtanak, énekelnek. Minden oldalról közelebb jönnek a rácsos rendőrségi teherautók. Egy rendőr bemondja a megafonba, hogy ez illegális gyülekezés, és aki nem megy el azonnal, azt letartóztatják. Hirtelen megint felüti a fejét a félelem. Barátnőmmel, Christinével azon tanakodunk, mit tegyünk. Nem akarjuk, hogy letartóztassanak minket. Mire lenne az jó? A tüntetés sikeres volt, és újabbak fogják követni. Elmegyünk. Rossz lelkiismerettel, mert magukra hagyjuk a gyertyás tüntetőket. Azokat, akik bátrabbak nálunk.

Christine az Ankramer Straßén lakik, egész közel a falhoz. Lemegyünk az Eberswalder Straßén, és látjuk, hogy több száz katona áll vállvetve a fal előtt. Némán állnak, csak az utcai lámpa fénye világítja meg őket; géppisztolyuk a hátukon, kezük a hasuk előtt összekulcsolva, a tekintetük mereven előreszegeződik. Ott posztolnak végig az egész utcán! Csak ekkor értem meg, mennyire fenyegetve érzi magát az állam, és milyen rosszul ítéli

meg a tüntetőket. Mert ezen az estén senkinek nem jutott volna eszébe közülnök, hogy megrohamozza a falat, hiszen csak arról volt szó, hogy bent változtassuk meg a dolgokat. Egy tiszt ellenőrzi az igazolványunkat, azt akarja látni, hogy valóban arra kell-e mennünk, ha hazafelé tartunk. Végigmegyünk a néma sorfal mellett, halljuk a saját lépteink zaját a nedves kövezeten. Az előbb még énekelve és ujjongva vonultunk át Berlingen. Az előbb még miénk volt az utca. Most meg ismét rendes állampolgárok vagyunk, akik jól nevelten köszönetet mondanak a tisztnek, és megkönnyebbülnek, hogy hazamehetnek.

Másnap megint minden szörnyen hétköznapi. A lépcsőházban összefutok a szomszédnőnkkel, épp bevásárlásból jön, ő semmit nem érzékelt a tüntetésből. A fal utcájából már elvonultak a katonák, gyerekek gumi-ugróiskolát játszanak a járdán. Az élet megy tovább, mintha mi sem történt volna. A keleti hírekben a tüntetést egy szóval sem említik, a nyugati tévékben az éjszaka képeit mutatják. Ütlegelő rendőröket látni, meg egy fiatal nőt, aki véresen, de mosolyogva győzelemről beszél. Délután Christinével együtt meglátogatom a szüleim egyik barátnőjét. Anne és Wolf is ott van, és mi beszámolunk az estéről. Már minden olyan távolinak tűnik. Anne aggodalmaskodik, vigyázzunk, mert az állam most bármire képes. Láta az ütlegelő rendőröket a tévében. De azért azt hiszem, egy kicsit büszke ránk. Wolf bosszús, mert nem tudott a tüntetésről. Szívesen részt vett volna rajta. Anne azt mondja, neki túl forró lett volna a helyzet. Az állam ellen tüntetni, az állam évfordulóján! Olyan, mint egy provokáció. „Mi más volna” – mondja Wolf fejcsóválva.

A szüleim barátnőjétől kapunk egy példányt az illegális

egyházi lapból, amelyben leírja, hogy miért lépett ki épp most a pártból. Christine elteszi, mert nálam nincs táska. Hazafelé föl akarunk szállni az U-Bahnra az Alexanderplatzon. A peronon odalép hozzánk egy civil ruhás férfi, mögöttünk is áll egy. A férfi az igazolványunkat kéri, megkérdelem tőle, miért, de nem kapok választ. Az igazolványok eltűnnek, a férfi azt mondja, kövessük. Látom, hogy más fiatalokat is elvezetnek a peronról. Talán nem akarják, hogy a Getsemáne-templom irányába menjünk, gondolom magamban. A férfi durván a kijárat felé lökdös minket. Fölmegyünk a lépcsőn, és azt látjuk, hogy az Alexanderplatzon rendőrautók állnak. Végigtapogatnak, közben eszembe jut az egyházi lap, amit Christine a kabátzsebébe dugott. Valamit a fülébe akarok sügni, de már késő. Egy rendőr a kezében tartja a lapot, és megkérdezi, honnan van. „Az S-Bahnban találtuk” – mondja Christine. Őt elvezetik, nekem föl kell szállnom egy teherautóra. Hátról a platón már vagy húsz fiatal ül a padokon. Az egész olyannak tűnik, mint valami rossz álom. El se akarom hinni, hogy letartóztattak, mikor nem is csináltunk semmit.

A teherautók elindulnak, megkérdezem a mellettem ülő két srácot, hogy tulajdonképpen mi történik. De ők ugyanúgy nem tudják, és azt mondják, épp moziból jöttek, és egyszerűen csak elfogták őket. Egy síró lány megkérdezi, hogy akkor most mind börtönbe kerülünk-e. Én egész idő alatt Christinére gondolok meg a lapra. Nem látom, hová megyünk, mert a teherautó ponyvája össze van húzva. A réseken át hideg levegő jön be, dízelolaj- és izzadságszag van. Kábé fél óra múlva a teherautó megáll. A ponyvát fölcsapják, egy rendőr beordít, hogy szálljunk le, és sorakozzunk föl tarkón összekulcsolt kézzel. Egy udvaron

állunk, körös-körül fal van, fölötte szögesdrót feszül. Már a börtönben lennénk? Köröttünk vagy harminc fegyveres rendőr. Egyikük, egy alacsony, vézna, fekete bőrcsizmás azt ordítja, hogy bizonyára tudjuk, miért vagyunk itt. „Csürhének” és „söpredéknek” nevez minket, és a legnagyobb eréllyel fenyeget arra az esetre, ha eszünkbe jutna megszegni a parancsait. Álljunk hármas sorokba egy nagy, kivilágított garázsban, „egy-egy méter távolságot tartva elől és oldalt, arccal előre, pofát befogva”.

Egész éjjel a garázsban állunk. Órák hosszat az előttem álló vállát bámulom, mert a földre nézni nem szabad. Az előttem állónak barna a haja, és sötétkék dzsekit visel. Máig nem tudom, milyen az arca. Gondolkodom, vajon mi lesz velünk, mit hozhatnak fel ellenünk. Ha nem volna az az egyházi lap, nem is kellene aggódnom. Minél tovább gondolkodom, annál jobban félek. Talán hetekre, hónapokra is eltűnünk a börtönben, elveszítünk minden kapcsolatot a külvilággal. A kormánynak már úgy sincs veszténivalója, lehet, hogy az október 7-i tüntetés után a kemény kínai módszer mellett döntöttek. Mire képes egy diktatúra, ha sarokba szorítva érzi magát? Egyre jobban belelovalom magam szörnyűnél szörnyűbb lehetőségekbe. Mindig így reagálok, ha félek. Talán csak azért, hogy azt mondhassam magamnak: ennyire azért nem lesz rémes. És aztán Gerhardra gondolok, meg hogy biztosan kiszabadít innen, ha kell. Bárcsak látna itt Gerhard, látná az unokáját ártatlanul letartóztatva! Vajon még mindig védelmébe venné az államot, vagy szégyenkezne miatta? Mindenesetre ő segíteni fog. Ez a gondolat kicsit megnyugtat.

Valamikor aztán az egyikünk egyszerűen leül a földre a garázsban. Azt mondja, nem bír tovább állni. Két rendőr fölrángatja a földről, és elvezeti, fogalmunk sincs, hová. Hajnalban egy rendőrrel elkísértetem magam végére. Útközben körülnézek. Úgy látszik, egy rendőrlaktanyában kötöttünk ki. Mindenesetre nem börtön. Odaszólok a rendőrnek, hogy egyikünk sem tudja, mit keresünk itt. „Az majd kiderül” – mondja a rendőr, és visszavezet a helyemre a garázsban. Néhány órával később elvezetik az első foglyokat a főépületbe „kihallgatásra”. Amikor szólítanak, szinte megkönnyebbülök, hogy vége ennek a rohadt várakozásnak. Egy szobába vezetnek, amelyben íróasztal áll, fölötte Honecker-kép függ. Honecker mosolyog, de a férfi, aki az íróasztal mögött ül, csak rám mordul, hogy üljek le. Idősebb, ősz a haja, kopaszodik. Nem néz ki gonosznak, inkább olyan, mint akinek ez az egész kezd az idegeire menni. „Minél hamarabb megmondja az igazat, annál jobban jár” – mondja. A kihallgató azt akarja tudni, mit csináltam este, a letartóztatásom előtt. Mesélek neki a szüleim barátnőjénél történt találkozásról, és azt mondom, hogy tulajdonképpen haza akartunk menni. A kihallgató megkérdezi, honnét van az egyházi lap, amit Christinénél találtak. Azt felelem neki, hogy az S-Bahnban találtuk, ahogy Christine is mondta. A kihallgató ordít, hogy ne nézzem hülyének. „A barátnője már mindent bevallott, úgyhogy ne játssza itt nekem az eszét!” Észreveszem, hogy a kezem remegni kezd, az arcomba vér tolul. „Na, gyerünk, ki vele!” – mondja a kihallgató. Nem tudom, mit tegyek. Lehet, hogy Christine semmit sem vallott be, és a pasas csak ki akar cselezni. De erős késztetést érzek, hogy mindent

elmondjak, akkor legalább vége lesz. A kihallgató cigarettával kínál, és akkor hirtelen kibukik belőlem az egész. Elmondom neki, hogy a lap a szüleim barátnőjétől van, hogy Christinének semmi köze az egészhez. Ezzel a kihallgatás véget ér, és a váróba vezetnek. Csak most veszem észre, hogy csurom víz vagyok. Nyomorultul érzem magam. Annyira szerettem volna bátran viselkedni, de nem ment. Béna vagyok, lúzer.

Két órával később elmehetek. Egy telefonfülkéből fölhívom a szüleimet. Anne azt mondja, minél hamarabb menjek haza, Christine is ott van már. Elmegyek Karlshorstba, a pályaudvar felől végigmegyek az utcán a házunkhoz. Minden csendes, csak néhány varjú repül át káromva a vasúti töltés fölött. Úgy érzem, mintha időtlen időkig távol lettem volna. Mielőtt beszámolok otthon az éjszakáról, Anne hoz egy magnót. Azt mondja, hogy ezt dokumentálnunk kell. Inkább történészként, mint anyaként viselkedik, talán ettől könnyebb neki. Amikor elkezdtem írni ezt a könyvet, Anne odaadta az annak idején felvett kazettát. Furcsa ilyen hosszú idő után hallani a saját hangomat. Halkan beszélek és nagyon távolságtartóan, mintha nem is rólam lenne szó. Azt hiszem, kínos volt áldozatnak lenni. Mélyen érintett, kikezdte az önbecsülésemet. Nem mesélek semmit a röpcédulákról, a félelmemről, a vereségemről. De ettől nincs lelkiismeret-furdalásom. Ez a kihallgatás megmaradt sötét foltnak. Később újra meg újra lejátszottam magamban, olyan válaszokat adva, amilyeneket elvártam volna magamtól. Úgy, ahogyan az állampolgáriismeretek-órán lezajlott vitákban is tettem. Csalódtam magamban, és ez rosszabb volt, mint a garázsban töltött éjszaka.

Később Christine elmesélte, hogy az apja a Stasinak dolgozott. Azt mondta, azon az éjszakán tőle jobban félt, mint a rendőröktől. Mégis bátrabban viselkedett nálam. Az is kiderült, hogy a szüleim barátnője, akitől az egyházi lapot kaptuk, szintén a Stasinak dolgozott. Nehéz átlátni a dolgokat, megkülönböztetni a jót a rossztól.

Ez az egész azonban egy időre háttérbe szorul az utána következő események sodrában. Hirtelen mindenütt megjön az emberek bátorsága. Spontán tüntetéseket tartanak, pártokat és szakszervezeteket alapítanak, felhívásokat fogalmaznak, aláírásokat gyűjtenek. Felbolydul az egész ország. Mindenki vitatkozik, végre nyíltan és szabadon. Emlékszem egy estre, amelyet az Alexanderplatzon álló Tanárok Házában rendeztek. Pedagógusok, diákok és szülők százai ülnek együtt, és megbeszélik, mi is történt tulajdonképpen hosszú évek alatt az iskolákban. A hazugságokról van szó, a kényszerről, arról a játékról, amit velünk űztek. Föláll egy történelem-tanárnő, és könnyek közt mondja, hogy bocsánatot szeretne kérni mindenkitől, akivel igazságtalan volt. Utána összeesik, és egy mentőorvosnak kell ellátnia. A Deutsches Theaterben a színészek kiállnak a színpadra, és kórusban bátorságot, változásokat követelnek, a Bebelplatzon kifütyülik az NSZEP propagandistáit. A hetek és hónapok alatt feltornyosuló hullám áttör minden gátat, félresöpri a félelmet és az óvatosságot, felkavarja a mélyből a már lerakódott múltat. Nincsen több bizonyosság és igazság; amit öröknek hittünk és szentként tiszteltünk, összeomlik. Még csak nagy csattanás sincs, szinte hangtalanul szertefoszlik minden, még az is, amit

betonszilárdságúnak hittünk. Minden olyan gyorsan történik, hogy nem győzünk csodálkozni. Napok alatt semmivé lesz negyven év. És valahányszor azt hinnénk, szilárd talajt fogtunk, újabb szakadék tárul fel előttünk.

Még ma is elképesztőnek tartom, milyen gyorsan ébredtek tudatára az emberek a méltóságuknak és az erejüknek, milyen jók voltak az ösztöneik, és milyen mohón vágytak a szabadságra meg az igazságra. Ezeknek a nagy szavaknak végre megint lett értelmük. Csak körül kellett nézni, hogy megértsük. Hogy csillogott a büszkeség a férfiak és nők szemében, akik a kerekasztaloknál ültek, és a csődbe ment állam képviselőivel a jövőről tárgyaltak! Milyen tiszta volt a hangja annak a tizennégy éves lánynak, aki a Megváltó-templomban állt, és elmondta, hogyan osztogatott kézzel írt röplapokat a kishúgával! Hogyan könnyeztek a hohenschönhauseni Stasi-börtönből kiengedett nők, és milyen tompa volt Erich Honecker tekintete, miután nem választották be újra a Politikai Bizottságba!

November 9-én este a híradót nézem Christinével a tévében, amikor a bemondó, Hajo Friedrichs azt mondja, hogy a berlini fal kapui nyitva állnak. Gyorsan felöltözünk, és lemegyünk az utcára. Már mások is vannak ott, akik nézték a híradót. Egy ember elvisz bennünket autón a Heinrich-Heine-straßei határátkelőhöz. A vámkezelő csarnok előtt már emberek százai állnak a sorompónál. A határőrök azt mondják, ők nem hallottak róla, hogy megnyitották volna a falat. Azután jön egy tiszt, és szól, hogy menjünk az Utazás Házához az Alexanderplatzra, mert ott állítják ki a határátlépési engedélyeket. Az emberek futva nekierednek, beugranak az autókba. Minket egy házaspár visz

magával. A férfinak remeg a keze az izgalomtól, én meg félek, nehogy balesetet okozzon, és lekéssük miatta a fal megnyitását. Az Utazás Háza zárva, odabent sötét van. Csak most fogjuk fel, hogy a tiszt valószínűleg időt akart nyerni. Hogy lehettünk olyan marhák, hogy elhiggyük: kell még kiutazási engedély ilyen helyzetben?

Elmegyünk a Checkpoint Charlie-hoz, és már messziről látszik, hogy a fal nyitva. Az emberek ujjonganak és kiabálnak. Egy asszony sírva áll mellettünk. Azt mondja, húszéves volt, amikor fölhúzták a falat. „Aztán egyszerűen csak ott volt, most meg egyszerűen megszűnt, az életem meg egyszerűen elmúlt.” Zokog dühében és örömeiben, én meg azt gondolom, bárcsak sírni tudnék. De mint mindig ilyen helyzetekben, amikor érzem, hogy tulajdonképpen meg kellene hatódnom, most sem tudok. Az érzések lepattannak rólam, nem érnek el hozzám. Csak állok, és úgy nézem az egészet, mintha nem tartoznék a többiek közé. Christine hasonlóan érez, megfogjuk egymás kezét, hagyjuk, hogy átsodródjunk a nyitott kapun, és képtelenek vagyunk megszólalni. A határőrök még csak az igazolványunkat sem akarják látni, csak intenek, mi meg elszaladunk az ellenőrző barakkok mellett, látjuk a kivilágított halálzónát és vagy húsz méterre a falat. Integető emberek ülnek a tetején. Átlépjük a fehér vonalat, ami elválasztja egymástól a Keletet és a Nyugatot. Valaki megpróbál átölelni, de ez már sok nekem. Úgy érzem, túl lassú a felfogásom ahhoz, hogy mindezt megértsem. Olyan, mintha egy film kockái peregnének a szemem előtt. Christine sír, átöleljük egymást, és kedvem támad rágyújtani.

Anne és Wolf az esti híradóban látja, amint Günther Schabowski, a Politikai Bizottság egyik tagja felolvas egy nyilatkozatot. A nyugati utazás új szabályozásáról szól. Anne, aki gyakorlott a Politikai Bizottság jelentéseinek megfejtésében, rájön, hogy azokra az NDK állampolgárokra utalnak, akik el akarják hagyni az országot. Wolf azt javasolja, menjenek el a falhoz, de Anne fáradt, azonkívül nem is akar átmenni Nyugatra. „Ugyan mi lehetne a falnál?” – kérdezi, és Wolf hagyja magát rábeszélni, hogy maradjanak otthon. Fél tizenegykor lefekszenek. Mire másnap fölébrednek, az NDK már majdnem megszűnt.

Epilógus

A fal leomlása utáni hétfőn elmentem a rendőrségre Berlin-Kreuzbergben, és beadtam az igénylésemet a nyugati útleveélre. Óvintézkedésül. A kezemben szerettem volna tudni, hátha mégis lezárják a falat. Bemutattam az NDK személyi igazolványomat, mire a rendőr ügyintéző fölállt a székéről, megrázta a kezemet, és azt mondta: örül, hogy végre én is szabad vagyok. Összehívta néhány kollégáját, azok is bazsalyogtak és kezet fogtak velem. Az egész olyan kínos volt! Úgy éreztem magam, mint egy vadember, akit a fehérek üdvözlnek a civilizációban. Az útlevelet rögtön elintézik, mondta az ügyintéző, hiszen lényegében már születésemtől fogva szövetségi német vagyok, csak a visszas körülmények megakadályoztak abban, hogy eljöjjek az útlevelemért. A visszas körülményeken az NDK-t értette. Fél óra múlva a kezemben volt az útlevelem, zöld volt, és aranybetűkkel az állt benne, hogy most már igazi nyugati vagyok.

Pár héttel később a nyugati útlevelemmel beutaztam az NDK-ba. Különös dolog volt, mert bár mindig erről álmodtam, most mégis minden egészen más volt. Az NDK már csak látszólag létezett, és minden keletiből nyugati lehetett. Tetézte a dolgot, hogy a nyugatiak máris kezdtek az idegeimre menni. Úgy beszéltek az NDK-ról, mint valami kolera sújtotta övezetről. Azt mondták, a diktatúra megrontott minket, gyenge jelleműek és

rosszul képzetek vagyunk. Nagyon mellre szívtam, ami még inkább elbizonytalanított, mert tulajdonképpen nem akartam, hogy bármi közöm legyen az NDK-hoz. Ám egyszer csak ott volt ez az érzés, amit korábban nem ismertem. Ez a „mi”, ami olyan nehezen jött a számra. Azt hiszem, sosem éreztem magam olyan közel az NDK-hoz, mint a bukása után.

Anne a fal leomlása utáni első időkben legszívesebben ki se tette volna a lábát otthonról. Egy kanna tea meg egy könyv társaságában kiült volna a füles fotelba a verandára. Mintha mi sem történt volna, mintha a kinti világ ugyanolyan változatlan volna, mint a dolgozószobája. De nem tehetette, ki kellett mennie, mert a kisöcsém körül akart nézni Nyugaton. Wolfnak fájt a háta, és néhány napig ágyban maradt. Így aztán Anne a fal leomlása utáni héten átment az öcsémmel az Oberbaum hídon. Alig tudtak haladni, mert mintha az egész NDK Nyugat-Berlinben lett volna. Végláthatatlan emberáradat vonult az utcákon, lehetetlen volt kivergődni a tömegből. Anne azt mondja, ez volt élete egyik legszörnyűbb napja. Láta a sok embert, a boldog arcokat, és érezte, hogy valami véget ér, ami voltaképp még el sem kezdődött igazán. A reformok, a harmadik út, szertefoszlott álmok. A Nyugaton megtett néhány száz méter után észrevette, hogy nem tud megszólalni. Már csak halk krákogásra futotta tőle. Elállt a szava.

Anne azt mondja, attól félt akkoriban, hogy az NDK-val együtt az élete értelme is odavész. Nem tudta elképzelni, hogy a nélkül az ország nélkül éljen, amelyik mindig körülvette. Úgy érezte magát, mint valami forgószínpadon, ami forog vele, és

hirtelen egy új világot tár föl ott, ahol a régi volt. Minden olyan gyorsan történt. De azután meglepődött, hogy voltaképp nem is szomorú. Még csak sírhatnékja sincs. Inkább azt érezte, mintha valami teher hullott volna le róla. Nem volt szüksége többé az NDK-ra, boldogtalan kamaszkori szerelmére. Felnőtt.

Amikor visszatért a hangja, Anne az Új Fórum szóvivője lett Lichtenberg kerületben, később pedig a Szövetség '90/Zöldek frakció sajtószóvivője a kelet-berlini városi önkormányzatban. Egy ideig érdekesnek találta, de aztán már nem mások szavát akarta hallatni, hanem végre a sajátját. Nem tudta pontosan, hogyan tovább, de élvezte a nyitottságot, az új lehetőségeket. A bizonyosságokból egy életre elege lett. Elővette a fiókjából az NDK-időkben írt szövegeit. A szövegekből könyvek lettek, Annéból pedig elismert történész. Ízekre szedte az országot, amelyet szeretett és amelytől szenvedett. Szemügyre vette, a kutató hideg pillantásával. A tekintete távolságot teremtett, könnyebbé tette a búcsút. Az NDK történelemmé vált a számára.

Wolf nem tudta élvezni az új szabadságot, kikészült tőle. Éjszaka nem bírt aludni, szorongott a jövőtől. A megbízói felszámolás alá kerültek, egy bielefeldi rendőr, aki megörökölte a karlshorsti házat, ki akarta perelni őket a lakásból, egy nyugat-berlini örökösökből álló közösség a basdorfi házikót követelte vissza. Miközben éjjelente álmatlanul forgolódott, már a híd alatt csövezve látta magát, hajléktalan művészként, keleti lúzerként. Hiányzott neki az a biztonság, amit korábban annyira fojtogatónak érzett. Hiányzott neki az állam a súrlódásaihoz. A Nyugatnak nem voltak élei, ellenállása. Most azt csinálhatott,

amit akart, nem érkezett rá válasz, reakció. Az új állam olyan volt, mint egy bokszzsák, püfölhette, nem maradt nyoma. Ugyan kinek csinálja akkor a műveit? És főleg ki ellen?

A képei a rendszerváltás idején egyre szomorúbbak, az alakjai lehajtott fejjel térdepelnek. Vagy egyszerűen csak csupasz mellett hevernek, varjak köröznak fölöttük, a távolban a Brandenburgi kapu árnyéka nyúlik el. A *falnyitás* – áll címként a rajzon. 1993-ban a potsdami egyházi napon bemutatott installációja alá a következő rövid szöveget írta: „A haladásba vetett hit megingott, a jövő, a növekedési ráta és az élet értelmének firtatása pedig az ökológiai katasztrófákkal összefüggésben egyfajta Titanic-mentalitást eredményezett. Folyik a harc a helyekért a mentőcsónakban. Félelem a hideg víztől.”

Belefogott egy közös projektbe Nillel, a Savignyplatzon lakó művészbarátjával. 1990 őszén kis fekete tábla lógott a charlottenburgi galéria ajtaján. Ez volt olvasható rajta: *Nil–Nyugat, Leo–Kelet*. Kísérleteztek. Meg akarták mutatni, hogy keletiek és nyugatiak közös erővel mozgásba tudnak hozni valamit. De összezördültek, mert nem mozdult semmi. Wolf hagyta volna, hogy lassan alakuljon ki valami, és közben sokat akart beszélni. Nil mindjárt neki akart iramodni, hogy újjászervezze az egész műtárgypiacot. Wolf azt vetette Nil szemére, hogy csak a pénz érdekli. Nil azt kritizálta Wolfban, hogy visszafogott és óvatos. A két művész – akik tulajdonképp mindketten avantgardisták voltak – nem tudott kitörni a Kelet–Nyugat szembenállás kliséjéből. Pár hónappal később Nil levette a fekete táblát a galéria ajtajáról. Vége lett. Wolf pedig csalódott a

Nyugatban, ahogyan előtte az NDK-ban is csalódott. Valami újat szeretett volna csinálni, és nekivágni az ismeretlennek. De a kreativitása kifulladt a gondok közepette. Munkahelyteremtési projektekben dolgozott, tanfolyamokat végzett el, amelyeket a munkaügyi hivatal fizetett. Olyan volt, mint egy állatkerti farkas, amely egyszer csak a vadonban kénytelen boldogulni, mert az állatkert bezárt.

Werner úgy élt tovább, ahogyan mindig is élt. A nyarat egy kis házban töltötte, amit 1970-ben a sportegyesület területén épített a Zeesener See mellett. Egyszerű faház volt, négyszer négy méter, villany és víz nélkül. „Az én paradicsomom” – írta Werner egy színes rajz alá, amit 1992-ben készített róla. A kis ház előtt ül egy terített asztal mellett, meleg esti fényben. Nő jön ki tálcával a kezében az ajtón, és rámosolyog. A rajz a berlini hálósobája falán lóg, Karola lányának portréja és Hildegard, elhunyt második felesége fotója mellett.

A Zeesener See partján Werner már Sigrid nagyival is heverészett annak idején, a húszas évek végén, amikor megismerkedtek. Úszni jártak oda és fociztak a többiekkel. Werner néha ránézett a csillogó, sima víztükörrre, és azt kívánta, bárcsak minden így maradna. Legalábbis ez áll a tőről szóló versében, amely „egy álmatlan éjszakán, 1989 decemberében” íródott. A vers e sorokkal végződik: „Szép, egyetlen, hű barátom, nem hagytuk el egymást soha. Történjék velünk bármi még, boldogságom nem száll tova.”

Nem tudom, miért nem jött Werner szemére álom azon az 1989. decemberi éjszakán. Hogy vajon az életén gondolkodott-e

el, vagy a jövőtől félt-e. Ez a Zeesener Seeről szóló vers úgy hangzik, mint egy olyan ember számvetése, aki élete végén megértette, hogy minden hiábavaló volt. A második strófa így szól: „Mi mindent el nem hittem én, majd elveszett minden remény. De te engem meg nem csaltál, vártál énrám, el nem hagytál.”

2008. december 30-án Werner meghalt. Furcsa, hogy a nagypapa, akit csak most ismertem meg, immár örökre eltűnt. Elmentem a temetésére, földet dobtam az urnájára, és nem éreztem semmit. Egy temetési zenész eljátszotta *A kis trombitás* című dalt. Tanultam az iskolában. Ezekkel a szavakkal végződik: „Aludj jól, kis trombitás, te vidám vörösgárdista.”

Gerhardhoz egy francia logopédusnő jár, mert az agyvérzése óta jobban ért franciául, mint németül. Az orvosok azt mondják, hogy az agya csak olyan szavakat tud beazonosítani, amelyekhez fontos érzelmi emlékei fűződnek. Franciaország talán valóban a hazájává vált. Legalábbis ez az ország lett a menedéke, amikor az NDK-nak leáldozott, amikor az ő beszélőképessége még megvolt, csak már nem tudta, mit mondjon. Heteken át felolvasó körúton volt akkoriban Franciaországban. A partizánéveiről írt könyve megjelent franciául, és valószínűleg jobban szeretett azokról az időkről beszélni, mint arról, ami idehaza történt. A német újraegyesítés Gerhard számára maga volt a borzalom. Egyszer csak megint életre kelt a nagy Németország, és az ő kis antifasiszta NDK-ja örökre elveszett. Egyszer elmondta nekem, milyen kellemesen érintette, hogy a franciák ugyanolyan kétkedve nézték az egészet, mint ő. Franciaországban

biztonságban érezte magát a félelmeivel, a csalódásával.

Az elkövetkező években, azt hiszem, az NDK egyre inkább eltűnt a gondolatai közül. Ha kérdeztem róla, úgy tűnt, mintha hosszasan keresgélne kellene. Egyszer viccből gratuláltam neki október 7-én, az NDK születésének évfordulóján, és fogalma sem volt, miről beszélek. Még a fontos elvtársak, az olyan emberek nevét is elfelejtette, akiket személyesen ismert. Ehelyett inkább visszahúzódott a fiatakorába, a partizánéveibe. Megint eljárt az iskolákba, mesélt a fasiszták elleni harcáról, konferenciákon és üléseken lépett fel szemtanúként. Forgatócsoportok kíséretében kereste föl újra harcának színhelyeit. Olyan volt, mintha az élete arra a néhány évre zsugorodott volna, amelyek alighanem a legfontosabbak voltak a számára.

Nemrégiben meglátogattam Friedrichshagenben. Nála volt a francia logopédusnője, szavakat tanult, mint annak idején a párizsi gyermekkórházban. Nagyon figyelt és koncentrált, néha elnevette magát. Talán eszébe jutott a szép doktornő, az első szerelme. A nő, aki franciát csinált belőle.

Most megint gyakrabban járok Basdorfba, a kis házba, amelyet nagy kert övez. Néhány éve ott jártam, hogy megnézzem, mi lett gyerekkorom paradicsomából. A kert teljesen elvadult, de a ház olyan volt, mint régen. Fölhívtam az egyik nyugat-berlini örököst, mert a fal leomlása után visszakapták a házat, ugyanis a fal megépítése előtt az övék volt. Az örökös azt mondta telefonon, hogy nem tudja, mit kezdjen a vityillóval. A házunkat értette ezalatt. Megkérdeztem, nem vehetném-e bérbe, és két hét múlva megkaptam a kulcsot. Kinyitottam az ajtót, és a

verandán ott állt az asztal, amit Wolf eszkábált, amikor négyéves voltam. A gyerekszobában még ott lógott a kockás függöny. A szag is olyan volt, mint régen.

Hétvégénként mostanában gyakran járunk azon az úton biciklivel, amelyik a bükkösön keresztül a Liepnitzseehez vezet. Már nem laknak arra fejesek, a fal a táblákkal együtt eltűnt. Meg lehet nézni a házakat, ahol a Politikai Bizottság tagjai éltek. Egyszerű házak, a homlokzatuk szürke. A Liepnitzseebe benyúló félszigeten, Erich Honecker egykori fürdőhelyén ma napozó van. Ott szoktunk játszani nyáron a gyerekekkel, vízbe ugrálunk a stégről, amin régen a géppisztolyos katonák álltak. Hébe-hóba mesélek nekik arról, milyen volt régen, ők pedig fölsóhajtanak, hogy ezt már annyiszor elmondtam. Olyankor úgy érzem magam, mint egy túl korán megöregedett ember, aki már maga mögött tudja az életét.

Szépek ezek a basdorfi hétvégék, de zavarba ejtőek is. Minden megváltozott ebben az országban, a ház, az asztal a verandán és a kockás függöny azonban megmaradt. Olyan, mint egy múzeum a gyerekkornak, mint egy darabka NDK, ami mindent túlélte. Még a nyírfa sem változott a ház mögött, amelyikre mindig fölmásztam. Talán azért, mert mindketten megnőttünk.

Képmelléklet

Anne, Wolf és Maxim 1971 nyarán Basdorfban

Anne és Maxim, 1970

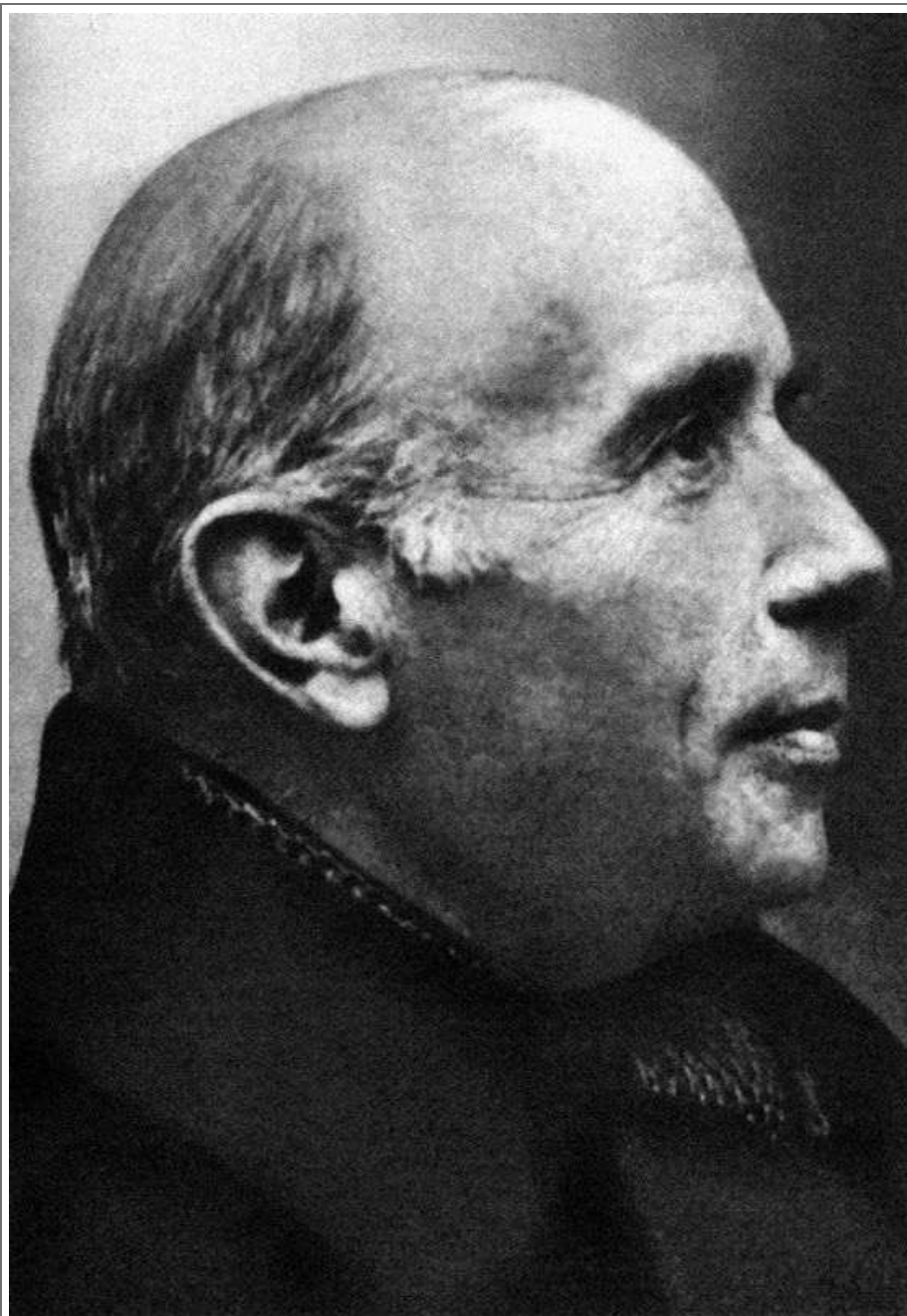
Gerhard és Nora, 1948

Anne, 1970

Wolf és Anne, 1969

Wilhelm, 1945

Frieda, 1943

Gerhard Párizsban, 1935

Gerhard a francia hadsereg hadnagyaként, 1944

Az allassaci pályaudvar

OLYMPIA

AUSWEIS

Nr 21986

gültig bis 17. August 1936

XI Olympiade Berlin 1936

Werner, Heinrich, Paul Schwieger

VOLLER NAME

29.11.1913

Berlin

GEBURTSTAG

GEBURTSORT

Freienwalder Str. 38

STRASSE UND HAUSNUMMER

Berlin N. 20

Deutschland

WOHNORT

NATION

ORGANISATIONSKOMITEE FÜR DIE
XI. OLYMPIADE BERLIN 1936 E.V.

Dr. Homuth
PRÄSIDENT

Dr. Diem
GENÉRALSEKRETÄR

Werner olimpiai igazolványa

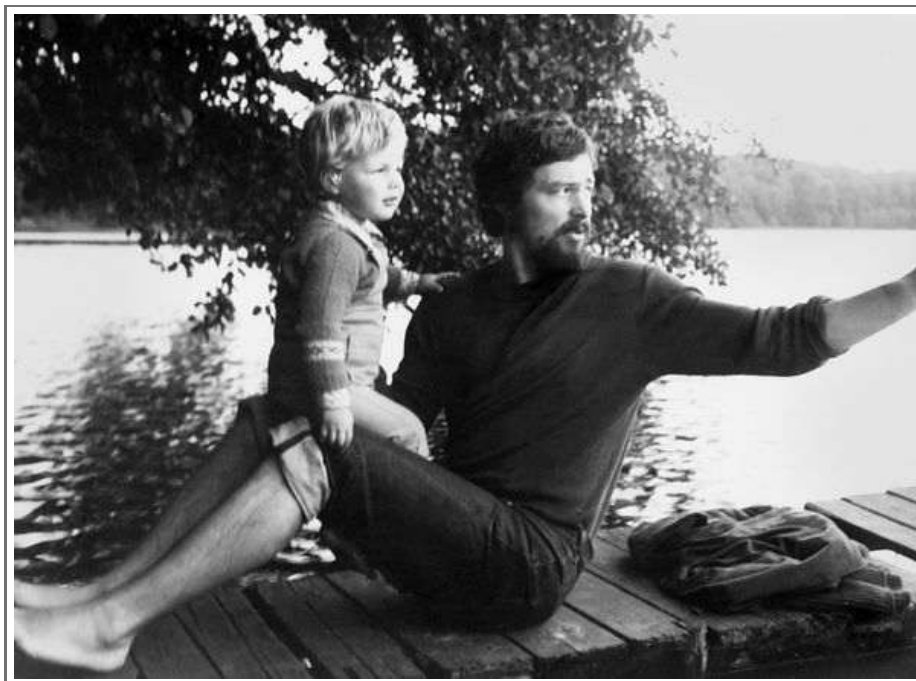
Werner és Sigrid a házasságkötésükkor, 1941

Werner (balról a második) a május 1-jei felvonuláson, 1952

Maxim a beiskolázásakor, 1976

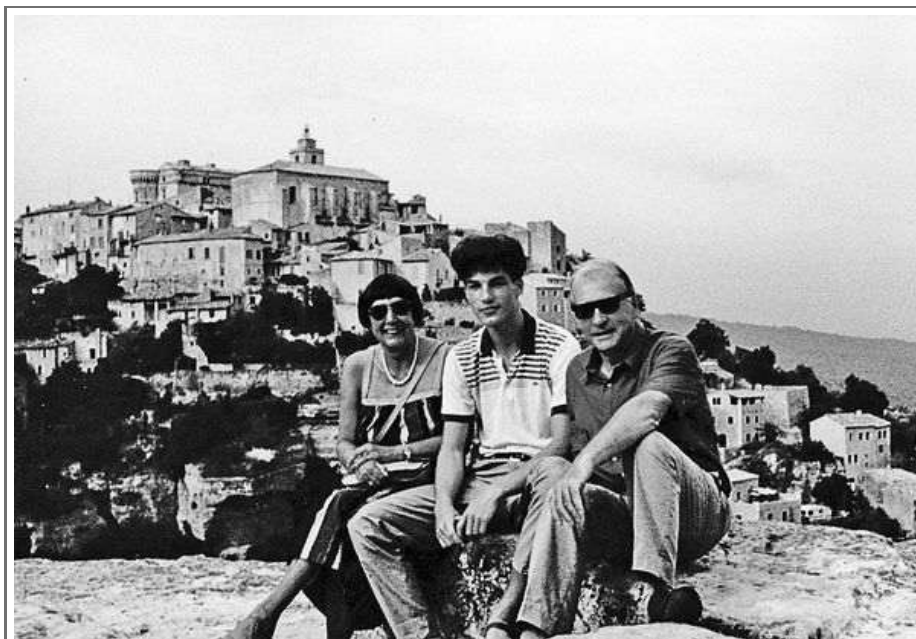
Maxim és Wolf a Liepnitzseenél, 1971

Wolf, 1976

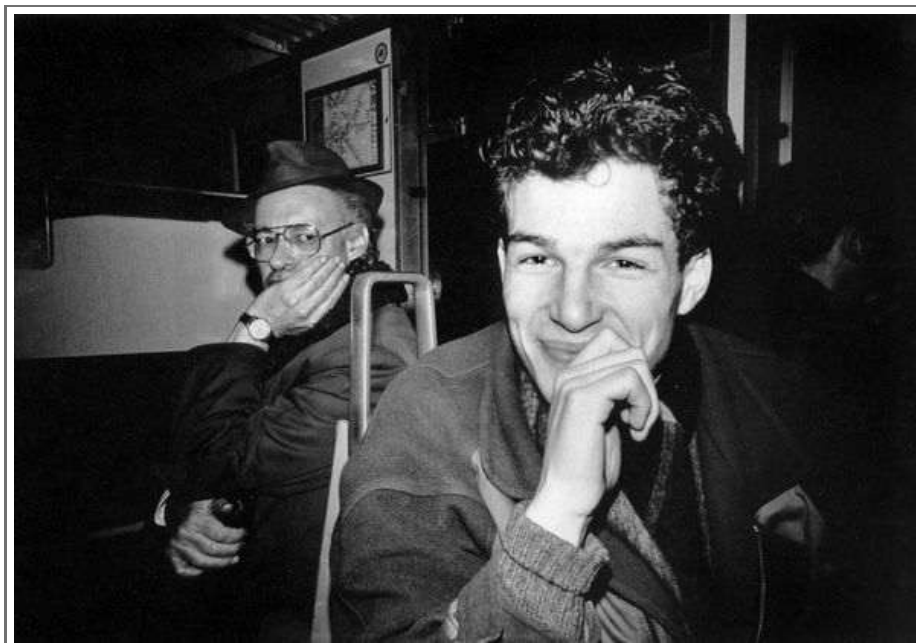
Wolf első kiállítása Karlshorstban, 1986

Franciaországban, 1987

Anne, 1988

Maxim a Megváltó-templomból jövet, 1989

Wolf, 1989

Werner, 1985

LÁBJEGYZETEK

- 1 Államvédelmi minisztérium
- 2 Heinrich Heine: *Téli rege* (Fordította: Novák Marianna)

Tartalom

Prológus

1. A bolt

2. Titkok

3. Meggyőződések

4. Vádak

5. Utcagyerekek

6. Vagányok

7. Nyomok

8. Díszletek

9. Figyelmeztetések

10. Bántalmazások

11. Ellenségek

12. Győztesek

13. Játékok

14. Feljegyzések

15. Fájdalmak

16. Elidegenedések

17. Összeütközések

18. Apróságok
19. Közbekiabálások
20. Társak
21. Hitvallások
22. Tavaszi érzések
23. Szavalókórusok
Epilógus

Képmelléklet

Lábjegyzetek

www.parkkiado.hu
www.facebook.com/parkkiado

Forgalmazza
eKönyv Magyarország Kft.
www.ekonyv.hu
Elektronikus könyv **Ambrose Montanus**

Felhasznált betűtípus
Noto Serif – Apache License v2.0